

SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. Banu ÖZBUCAK ALBAR

yaz
yayınları

SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI

Editör

Doç.Dr. Banu ÖZBUCAK ALBAR

yaz
yayınları

2024

SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI

Editor: Doç.Dr. Banu ÖZBUCAK ALBAR

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-19-8

Temmuz 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

The ‘Black Sheep Effect’ As a Practice of Otherization	1
<i>Ali ÖZGAN</i>	
Türkiye’de Alkol Politikalarının Tarihsel Gelişimi	19
<i>Hayrettin ŞAHİN, Erkal BOZ</i>	
Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Lojistik Performansın Değerlendirmesine Yönelik Uygulamaları	60
<i>İsmail UĞUR, Serap Pelin TÜRKOĞLU</i>	
Bir Soykırım Örneği: Doğu Türkistan’da Çin Politikası.....	72
<i>Abdullah Halim KÖSE</i>	
Avrupa Birliği Mülteci Hukuku’nda Geçici Korumanın Ortaya Çıkışı.....	100
<i>Ecem BAYCAN</i>	
Basın Tarihinde Necip Fazıl’ın Yayıncı Kimliği ve Ağaç Dergisi Üzerine Bir Analiz.....	112
<i>Mustafa GÖKMEN</i>	
Kamu Yönetimi Perspektifinden Gıda Güvenliği: Sorunlar, Politikalar ve Çözüm Yolları	139
<i>Senem DEMİRKIRAN</i>	
Selçuklular Döneminde Kadınların Kurduğu Vakıflar ve Sosyal Hizmetleri.....	161
<i>Sema SAĞLIK</i>	

**The Development of The Matrimonial Property Law in
Certain European Countries and Turkey in Accordance
with The Principle of Equality179**

Senar ÇAĞIRGAN TUNCER, Şebnem Meral YALÇIN

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

THE “BLACK SHEEP EFFECT” AS A PRACTICE OF OTHERISATION

Ali ÖZGAN¹

1. INTRODUCTION

The fact that many issues that are not perceived as threats or risks within the framework of the traditional understanding of security have come to the agenda in different areas under changing world conditions has also affected security approaches. Many issues such as globalisation, the end of the Cold War, developments in technology, new states gaining their freedoms, new types of armament, demographic factors, scarcity of resources, ecological changes have become the subject of study in the field of security. In addition, the problematic of “whose security will be ensured against whom and how” has differed in the approaches and answers of each theory from its own paradigm.

In this context, in the traditional understanding of security, issues have been handled from a classical perspective. In other words, since the problems were evaluated within the framework of military security under the influence of the realist perspective, their solutions were also military-oriented. However, within the framework of the new understanding of security, which started to be discussed in the scientific world in the second half of the 20th century, the problems did not remain only military-oriented. Problems were evaluated from geological, ecological, health, individual, society and technological perspectives. Therefore,

¹ Dr., General Directorate of Police, dr.aliozgan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4188-9980.

these new threats have brought new solutions and new co-operations. For example, the health threat has sometimes become a bigger problem than a single state can deal with. The world saw the best example of this during the COVID-19 pandemic. The global problems that have arisen have been addressed and evaluated on a global scale, and their solution has been within the framework of the new security concept, not within the traditional solution concept.

Just like the health problem, the identity phenomenon is a problematic that is evaluated within the framework of the new security approach and under the category of social security. Identity, in the most basic sense, is an indicator that gives others an idea about who a person is. Therefore, when we talk about identity, we are not talking about a group, but about two basic groups. One of these is the in-group and the other is the out-group. Therefore, identity is an important differentiator that indicates both who a person is and who he/she is not. In this respect, identity can also cause people to be exposed to different practices by various groups. The most prominent of these practices is exclusion and marginalisation. While the common situation is the exclusion by members of one group to members of another group, the fact that the group that excludes and marginalises is the in-group rather than the out-group, that is, the individual is exposed to such behaviours by his/her own group, is discussed in this study. In this study, the “black sheep effect” is evaluated which puts forward the thesis that discrimination, exclusion and marginalisation are shown by group members to a different member of a group that differs from the identity perspective, which is not shown to those in different groups.

2. FROM CLASSIC TO NEW SECURITY

In the classical or traditional (realist) understanding of security, the main actor is the state, while security issues have been military and political issues. Realists, who think that the negative characteristics of human nature and the international system that develops in parallel with it will never change, are in favour of the struggle for relative security. Because, although the issue of being secure or not is based on some concrete realities, it is also the result of some abstract perceptions. In classical realism, individual security is not considered as a separate concept from the security of states.

Barry Buzan, who is considered to be the founder of the Copenhagen School, expressed the issue of further deepening security studies in 1983 and mentioned five different security approaches: military, political, economic, social and environmental (Buzan, 2015: 38). It is obvious that these concepts are not of a nature to be solved by military applications. In classical security studies, the security of the state was at the centre and the security of the individual was neglected. From this point of view, Jessica Tuchman Mathews, who argued that security should also be addressed from an environmental and demographic perspective in the last years of the Cold War, Brad Roberts, who dealt with human rights issues, and Theodore Moran, who approached the issue from an economic perspective, are some of the names that advocate the deepening of security studies. (Açıkmeşe, 2011: 48).

In the post-Cold War period, concepts such as migration, economy, health, population and environment have also been included in the perception of security, while actors have diversified from individuals to minorities, from groups to multinational organisations. As a result, existing security studies have been questioned and transformed on this axis. In the new

understanding of security, the agenda is multi-dimensional from health to ecological balances, from migration to human trafficking, from population to economy, and the main actor is not limited to the state, but has diversified from the individual to many actors on a global scale. In the new security concept, the interrelated security areas that can affect each other can be classified as “environmental/ecological security, economic security, health security, demographic security, security of natural resources, energy security, food security, information and technology security, individual security” (Karabulut, 2011:122,123).

The issue of “what is safe” is influenced by a myriad of factors such as actors, time and space. In other words, security has subjective as well as objective aspects. At this point, some important questions that David Baldwin points out when trying to define the concept of “security” should be kept in mind: “1. Security for whom? 2. Security for which values? 3. How much security? 4. From what threats? 5. By what means? 6. At what cost? 7. In what time period?” (Baldwin, 1997: 13-17).

Of course, this time the problematic arises that the concept of security is a phenomenon in which everything can be included, and the new understanding of security is subjected to criticism due to the possibility of including every subject in an endless and unlimited way. In other words, the concept of security is expanding and everything can become a reference object of security (Floyd, 2007: 41). Likewise, Freedman states that the naming of everything that poses a threat and concern to the quality of life as a security problem will lead to a loss of focus in the field of security (Freedman, 1998: 53).

Security has been handled from different perspectives within the framework of the realities and conditions of each period, and while the traditional perspective remains important

within the framework of changing war technologies, human security-oriented studies have come to the agenda within the framework of the new security paradigm. This agenda has brought along sub-reductions from the perspectives of politics, environment, health, society and the individual. Human security, which puts society at the centre of the study axis, is a security paradigm that has come to the agenda within the framework of the ability of people who have come together under many differences such as religion, language, ethnicity and politics to continue their existence in the face of dominant perspectives.

2.1. Development of Human Security Approach

While the understanding of individual security was shaped by Critical Security Studies, the understanding of human security emerged in Canada, a country with multiculturalist policies, in the 1990s. The Copenhagen School, represented by Buzan, argues that concepts such as the group to which the individual belongs and identity cannot be evaluated in terms of individual security and is concerned that addressing every issue from a security perspective will blur the boundaries of studies. Similarly, Stephen M. Walt, another thinker who mentions the concerns about the expansion of the security field, states that the renaissance of security studies started in the mid-1970s and that the signals of this renaissance emerged with the end of the Vietnam War (Walt, 1991: 213-216).

Critical Security Studies, which centres on individual security studies, originates from Europe, unlike the classical approaches originating from the USA. Leading figures such as Richard Wyn Jones, Ken Booth and Keith Krause of the Welsh (also known as Aberyswyth) School, which examines concepts such as marginalisation and identity, attach great value to the concept of liberation. From this point of view, it should be noted that human security, defined as the protection of the vital essence

of all human lives in order to increase human freedom and complete humanity (Commission on Human Security, 2003:4) was first used in the United Nations Development Programme in 1994 (Açıkmeşe, 2012: 109).

The UN Human Development Report of 1994 specifically addressed the issue of human security and tried to put forward the basic components of human security in relation to this issue (United Nations, 1994: 24,25). One of the 7 basic components of human security is the section titled “community security” which is considered as community security. Accordingly, many people ensure their security through structures such as family, organisation, ethnic group and community.

2.1.1. Identity and Security

Until the second half of the 20th century, the concepts of self/identity were defined on an individual basis and identity was not used in a collective sense, but this situation changed with the 1970s and identity began to be used not as the identity of a single subject but as a collective representation with the distinction between us and them (Altunoğlu, 2009:306).

A group “consists of three or more independent people who interact because of their needs and goals” (Aronson et al., 2012: 496) Therefore, a community consisting of at least three people and in mutual interaction is called a group. The group has a duty to perceive and make sense of the world and to position itself accordingly. “All groups make assumptions about the nature of the social world and thus provide us with a lens through which we can understand the world and our place in it” (Aronson et al., 2012:498). In other words, through groups, the individual interprets the world he/she occupies and at the same time moulds the individual to acquire a sense of belonging.

In line with this shaping, the individual, while realising himself/herself, also recognises others. The resulting distinction

between “us and them” is a social classification, a kind of social categorisation. According to the thesis put forward by Tajfel and Turner as “social identity theory” individuals define their collective identity based on various arguments, especially racial, ethnic and gender characteristics. Through this definition, individuals categorise themselves as “us” and other groups as “them” (Ramasubramanian & Murphy, 2014:389).

According to this theory, individuals develop prejudice in favour of the in-group to which they belong, in other words, in-group bias. This is expressed as individuals trying to obtain a positive social identity for themselves by evaluating the in-group they belong to more favourably than the out-group they do not belong to (Jackson et al., 1996:241). A study has shown that in-group members emphasise and glorify the superior characteristics of the in-group, and therefore they value these characteristics more than the superior characteristics of the out-group (Jackson et al., 1996:242). In contrast to in-group bias, the tendency to perceive groups other than one’s own group as more homogeneous is defined as “out-group homogeneity fallacy”(Baron & Byrne, 2000: 231).

In many parts of the West, people define themselves by their own internal thoughts, feelings and actions rather than by the thoughts, feelings and actions of others. This is referred to as the “independent view of self” (Aronson et al., 2012:244). However, in many Asian and non-Western cultures people define themselves in terms of a reciprocal “dependent view of self” in which they see themselves as determined by the thoughts, feelings and actions of others. (Aronson et al., 2012: 246).

To summarise briefly, there is an intergroup bias between the in-group and the out-group. A person evaluates the in-group or its members more favourably than the out-group or its members. While serving and belonging to the group to which one

belongs is also called in-group favouritism, out-group humiliation may also occur as a result of in-group favouritism (Hewstone et al., 2002:576).

3. BLACK SHEEP EFFECT

According to the black sheep effect, judgements about likeable and unlikeable in-group members lead to positive and negative evaluations that are more extreme than judgements about sympathetic and unsympathetic out-group members (Marques et al., 1988:4). This effect defends a hypothesis closely related to social identity theory. This is because the antipathetic evaluation of unpopular in-group members is considered an acceptable psychological strategy to maintain the positive atmosphere of the group. Therefore, the black sheep effect is a more specific form of in-group favouritism (Marques et al., 1988:5).

The basis of the different ways of handling the relations between the individual and the group lies in the effects of the liberal perspective, which sees the individual as separate from society, and the communitarian perspective, which sees the individual as unshakably tied to the community. The liberal perspective is criticised for prioritising the individual with an atomistic point of view and considering the individual as an entity that is separate from the community, not interacting with it and defining the individual as an unencumbered subject. The communitarian approach is criticised for not considering the individual separately from the community, seeing the unencumbered subject as an entity from outer space, stating that the values and judgements of the society in which the individual lives and his/her past are of great importance in the formation of the individual's self and identity, and evaluating the individual as a passive and an object.

A more structuralist point of view considers society as a process like the phenomenon of culture. Accordingly, society, which is a form of construction, has no effect on the shaping of the individual; the effective factor is social practices. Thanks to these social practices that are sequenced in time, society turns into a temporal entity. Society is a temporal entity in which actors, whose identities, rules and ways of interpreting roles are constantly changing, function dynamically (Fay, 2012:93). Therefore, since society, like culture, is not a static entity, it is an entity that changes, develops, is affected and influenced over time. This interaction also exists in terms of the individual-society relationship. The individual, shaped by society, has become a process with its social practices and has become able to influence society with its potential to influence the actors within it.

Although a group is a formation consisting of individuals, each individual forming the group has a role in the group as well as obligations and roles arising from being a group member. The reaction to the violation of a role by a group member or the non-fulfilment of an obligation by a group member and the reaction of the society to the violation of a role by more than one group member are not of the same intensity. Therefore, if more than one person violates the norms determined by the group, the reaction of the group decreases inversely proportional to the number of people who violate the group norms (Aronson et al., 2012:504).

“Black sheep” is a phrase in English; it means that a person is defined as “defective or disgraced by the family or group to which he belongs” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 1994:111; Longman Dictionary of Contemporary English, 2006:143). It can be explained as the situation of being different from the generally white flock by colour and not being wanted in the flock. Marques tried to reach certain results by approaching the concept of social identity from this perspective with his thesis called “black sheep effect” and as a result of the

research on the subjects, he carried out a study in the parameter of norm deviations in relation to the social identity approach.² Accordingly, it has been determined that people who adopt and maintain a positive and distinctive group identity by adopting group norms are valued more by the group and these people are found more sympathetic than the members of other groups, but for people who deviate from appropriate group norms, these people are considered as a negative phenomenon and even a threat to the group identity, and in order to protect and maintain the holistic group identity of the group, in-group members consider people who deviate from group norms more despicable than out-group members who perform the same negative behaviours.

As stated in the social identity theory, a person is defined as deviant from the moment he/she starts to show deviant behaviour by differing from the group prototype (Horçatsu, 2007:116). For example, when a Muslim who has become a US citizen in the USA by adopting the US culture wants to walk around and appear in the public sphere by wearing clothes that make him feel better and carry his religious values, he will be subjected to more social exclusion than a person living in Saudi Arabia and wearing the same clothes, especially with the effect of Islamophobia and terrorist incidents in the last 20 years, because he cannot melt in the melting pot and jeopardise group integrity. Likewise, the fact that France, as of the summer of 2016, does not allow people to swim in the sea with veils and khajama within its borders, and prevents people from walking on the beaches in this way with police force should be evaluated within the framework of this theory. The tolerance shown to people who adopt such a lifestyle outside the borders of France is not shown if they exist

² See also: Jose M. Marques & Dario Páez, "The black sheep effect: Social categorization, rejection of ingroup deviates, and perception of group variability". *European Review of Social Psychology*, V:5, N:1, pp.37–68, 1992.

in their own society and marginalisation and exclusion manifest themselves on the stage of public space.

Therefore, in this context, the reason for going to extremes in the judgment of the members of the group and favorably evaluating the members of the group is a manifestation of in-group favoritism, whereas the downgrading of those who are not evaluated positively is a reaction to threats to social identity that come from within the group and are directed towards the group (Marques et al., 1992b:332,333).

The black sheep effect is a type of exclusion behaviour performed by group members who care about ingroup goals in line with group goals. The purpose of this behaviour is to prevent the social value of the whole group from decreasing. In doing so, the group that may be harmful to the group identity is evaluated negatively and excluded from the whole group and the consistent identity and values of the group are tried to be preserved. This exclusion also brings the excluding group closer to the group. In short, the black sheep effect is actually a group's search for belonging and security within the framework of a kind of social identity theory (Hsiang-Ying & Kai-Ping, 2019:223).

4. CONCLUSION

Until the second half of the 20th century, the classical understanding of security, which was globally effective and only looked at events from a military perspective, was replaced by a new understanding of security in the second half of the 1900s. With this understanding, security has undergone a paradigm shift and many issues from health to ecology, from demographics to individual security have become the object of study in the field of security.

The phenomenon of identity, which is related to individual security as much as it is related to social security, is also the field of study of security in this context. Human identity can only gain meaning within society. The identity of the individual cannot be separated from the general structure of the society in which he or she is a part. In short, individuals are shaped by society as much as they shape it. For this reason, as soon as a society or a group assumes that the identity that defines it is targeted or endangered, social insecurity occurs.

According to Fay, selfhood is the capacity to be other than one's self, to go beyond oneself and to be someone other than oneself (Fay, 2012:54). Therefore, an individual has a more individualistic understanding based on his/her self and sees his/her rights not as community rights, but as values that are his/her own. This is also an indication that no matter how small a group is, it contains different memberships in many different ways. Therefore, a group that sees itself as relatively separate from the larger community can also save people from the fallacy of seeing it as a pure homogeneous structure whose members are all alike. As Fay points out, membership does not necessarily imply similarity (Fay, 2012:96). For example, a distinction between whites and non-whites in the US would be simplifying the issue in this respect. Whites, too, are an ethnically, politically and culturally diverse group. Branch notes that many whites actively support and participate in social movements to expand the rights of citizens belonging to many different groups, especially African-Americans. (Banks, 2013:48).

In light of all this, a group wants members who are monolithic and equally committed to group values. If some of these members show similarities with out-group members in different respects, the out-group members are ostracized by the group because they jeopardize the group's sense of belonging and group cohesion, in short, the group's security. This exclusion may

be more severe than the exclusion of out-group members. In fact, the sympathy shown to out-group members with the same characteristics may not be shown towards this segment of the in-group. This effect is referred to as the black sheep effect.

Discourses such as criticizing, warning and excluding the person or group that differs from the group by falling out of the group have also manifested themselves in various proverbs and idioms. Another point to be noted is that idioms similar to the idiom *blacksheep*, which refers to the differences within the whole, are frequently encountered in both English and Turkish idioms, especially through the metaphor of sheep. For example, the idioms “Wolf in sheep’s clothing” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 1994:1167) and “Separate the sheep from the goats” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 1994:1167) are used in this context in English. In Turkish, it is possible to give examples such as “The wolf snatches the sheep separated from the flock”, “white sheep and black sheep become apparent at the beginning of the pass”, “foreign sheep lies on the sidelines”.

The fairy tale “The Ugly Duckling”³ written by the Danish writer Hans Christian Andersen in the 1800s, actually describes a kind of black sheep effect. Five of the mother duck’s six eggs are smooth, small and white, while the last one is larger. The other ducks say that the big egg is a turkey egg. When the egg hatches, a relatively ugly and large duckling emerges. Seeing that her baby can swim, the mother duck takes the ugly duckling back to the farm and is ostracized by the other species. Geese laugh at it, chickens peck at it, turkeys chase it, the farmer’s son gets angry because it knocked over his bucket, and the ugly duckling flies over the fence and falls into the bushes. Thinking that no one wants it, it runs away from the farm, and in the swamp the wild

³ See also: Hans Christian Andersen, *Çirkin Ördek Yavrusu*, [The Ugly Duckling], (Çev. Sevgi Atlıhan), 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.

ducks say it is ugly and laugh at it. Even the hunter's dog won't bother with it because it is ugly.

It then takes refuge in an old house and expresses it's wish to stay at home. The chicken and the cat do not want the ugly duckling in the house because it cannot lay eggs or meow. Even when it tries to live alone in the lake, the other animals avoid it. After a few seasons, when the ugly duckling grows up, it sees three beautiful swans in a pond. When the swans approach it, flapping their wings, the ugly duckling thinks they are going to chase it away, so it puts its head down and sees its reflection in the water and realizes that it is not a duck and it is not ugly, it is a beautiful swan. Then a family of ducks admires the swans and, admiring the new swan, they talk about how it is the most beautiful swan of them all and the story ends.

Therefore, whether one is called a black sheep or an ugly duckling, difference is a problem of belonging, identity and security, both for the one who is different and for the group in which the difference exists. Because the different is also different from the out-group member. While the boundaries between the out-group member and the in-group are clear, the emergence of difference or, in other words, of the other from the in-group, from within the group, involves intense exclusion, as opposed to sympathy for the out-group- and it is debatable how much sympathy is felt-. This situation is actually vital for the continuity of the group, it is a matter of security, a struggle for existence and a kind of reflex.

REFERENCES

- Açıkmeşe, S., (2011), “Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri,” [Perception or Discourse? Security Threats in Copenhagen School and New Classical Realism], *Uluslararası İlişkiler*, C:8, S:30, ss. 43-73.
- Açıkmeşe, S., (2012), “Güvenlik Çalışmalarında Değişim”, [Change in Security Studies], *Strateji ve Güvenlik*, (Ed. Mustafa Aydın & Ahmet Halûk Atalay), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss.102-115.
- Altunoğlu, M., (2009), *Kimlik’in Modern İnşâı, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları*, [The Modern Construction of Identity, Identity Politics and Identity Debates in Turkey], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andersen, H. C., (2018), *Çirkin Ördek Yavrusu*, [The Ugly Duckling], (Çev. Sevgi Atlıhan), 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aronson, E.; Wilson, D. T.; Akert, R. M.; (2012), *Sosyal Psikoloji*, [Social Psychology], (Çev. Okhan Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Baldwin, A. D., (1997), “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, V:23, N:1, pp. 5-26, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210597000053>.
- Banks, A. J., (2013), *Çokkültürlü Eğitime Giriş*, [Introduction to Multicultural Education], (Çev. Hasan Aydın), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baron, R. A. & Byrne, D., (2000), *Social Psychology*. London: Allyn and Bacon.

- Buzan, B., (2015), *İnsanlar, Devletler ve Korku*, [People, States and Fear], (Çev. Emre Çıtak), 2. Basım, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Commission on Human Security, (2003), *Human Security Now: Final Report*, New York: CHS.
- Fay, B., (2012), *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, [Contemporary Philosophy of Social Sciences: A Multicultural Approach], (Çev. İsmail Türkmen), 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Floyd, R., (2007), “Human Security and the Copenhagen School’s Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move”, *Human Security Journal*, V:5, pp.38-49.
- Freedman, L., (1998), “International Security: Changing Targets”, *Foreign Policy*, N:110, Special Edition, pp .48-63, DOI: <https://doi.org/10.2307/1149276>.
- Hewstone, M.; Rubin, M.; & Willis, H., (2002), “Intergroup bias”, *Annual Review of Psychology*, V:53, pp. 575-604, DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135109.
- Hortaçsu, N., (2007), *Ben Biz Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler*, [I We All: Social Identity and Intergroup Relations], Ankara: İmge Kitabevi.
- Hsiang-Ying C.& Kai-Ping H., (2019), “Salute To The Black Sheep: The Legitimacy Of Workplace Bullying From The Perspective Of Organizational Cohesive Affinity And Organizational Competitiveness”, *International Journal of Organizational Innovation*, V:12, N:2, pp. 230- 238.
- Jackson, L. A.; Sullivan, L. A.; Harnish, R. and Hodge C. H.; (1996), “Achieving Positive Social Identity: Social Mobility, Social Creativity, and Permeability of Group Boundaries”, *Journal of Personality and Social*

Psychology, V:70, N:2, pp. 241-254, DOI: 10.1037/0022-3514.70.2.241.

Karabulut, B., (2011), *Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:2*, [Security: Rethinking Security in the Globalisation Process, Key Concepts in International Relations Series:2], Ankara: Barış Kitabevi.

Longman Dictionary of Contemporary English, (2006), 8th Edition, Essex Pearsons Education.

Marques, J. M., Yzerbyt, V. Y., & Leyens, J.-P., (1988), “The Black Sheep Effect: Extremity of judgments towards ingroup members as a function of group identification”, *European Journal of Social Psychology*, 18(1), pp.1-16, DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180102>.

Marques J. M., & Páez, D., (1992a), “The black sheep effect: Social categorization, rejection of ingroup deviates, and perception of group variability”, *European Review of Social Psychology*, V:5, N:1, pp.37–68.

Marques, J. M., Robalo, E.M., & Rocha, S., (1992b), “Ingroup bias and the black sheep effect: assessing the impact of social identification and perceived variability on group judgements”, *European Journal of Social Psychology*, 22(4), pp.331-352, DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420220403>.

Oxford Advanced Learner’s Dictionary, (1994), 10th Edition, Oxford: Oxford University Press.

Ramasubramanian, S.; & Chantrey J. Murphy, J. C.; (2014), “Experimental Studies of Media Stereotyping Effects,” Laboratory Experiments in the Social Sciences, (Ed. Murray Webster & Jr. Jane Sell), *Academic Press*, 2nd

Edition, pp. 385-402, DOI: 10.1016/B978-0-12-404681-8.00017-0.

United Nations, (1994), *Human Development Report 1994*, New York & Oxford: Oxford Press.

Walt, M. S., (1991), “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, V:35, N:2, pp: 211-239.

TÜRKİYE’DE ALKOL POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ¹

Hayrettin ŞAHİN²

Erkal BOZ³

1. GİRİŞ

Giderek küreselleşen dünyadaki irili ufaklı ulus devletler, dijital verilere indirgedikleri ekonomik büyüme ve gelişmeyi, adeta bir dogma haline getirerek kamu politikalarının ana eksenine oturtmuşlardır. Duralı’ya (2000) göre, bu dönemde esas alınan temel değer, kazanç elde etme olup hayatın hemen her veçhesi iktisadi bir eylem halini almaktadır (Duralı, 2000, s. 165). Böylece ekonomik bir değer ifade etmeyen insanî değerler rahatlıkla göz ardı edilebilmiş, hemen hemen hiçbir kalkınma programının merkezinde insanî değerler veya bizzat insan yer almamıştır (Güvel, 2008, s. 1). Ancak devletlerce uygulanan politikaların, toplum, kamu hayatı ve bireyler üzerindeki tesiri, tutum, ilke ve uygulamalar şeklinde her daim hissedilmektedir (Girgin, 1982, s. 414).

Küreselleşme sürecinde ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin yanısıra sosyal, kültürel ve toplumsal değişimler de yaşanmaktadır (Uğurlu, 2024, s. 154). Bununla birlikte ülkelerin özellikle ekonomi ve politika alanındaki

¹ Bu çalışma Erkal Boz’un “Türkiye’de alkol politikaları uygulama araçlarının değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doçent Dr. Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sahinhayrettin@gmail.com ORCID: 0000-0002-0457-2319

³ Uzman, Sinop İl Sağlık Müdürlüğü, erkalboz@hotmail.com, ORCID 0009-0007-8800-5138

küreselleşme uygulamaları, sağlık alanındaki problemlerin de küresel bir hal almasına neden olmaktadır. Öyle ki, az gelişmiş Güney Yarı Küre ülkelerinde yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıklar gelişmiş ülkelere, Kuzey Yarı Kürenin sanayileşmiş ülkelerindeki bulaşıcı olmayan hastalıklar da dünyanın geri kalanına yayılmıştır (Hayran, 2016). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) dünyadaki tüm ölümlerin yarısından fazlasının bulaşıcı olmayan hastalıklar (BOH) sebebiyle gerçekleştiğini bildirmektedir (IHME, 2018). DSÖ, BOH'ların sebepleri arasında yer alan davranışsal faktörleri; tütün ürünlerinin kullanılması, zararlı alkol kullanma, meyve ve sebze tüketiminin düşük düzeyde seyretmesi, fiziki aktivite yokluğu olarak bildirmekte ve bunların önlenabilir olduğunu vurgulanmaktadır (DSÖ, 2010, s. 10; Üner vd., 2018, s. 15). Alkol, Türkiye açısından da ulusal hastalık yükünü ve tedavi giderlerini arttıran amiller arasında olup, toplam hastalık yükünün %4,3'ü alkol kullanımıyla ilişkilidir (TAHUD, 2013, s. 8; Ünüvar vd., 2007, s. 30).

DSÖ'ne göre, dünya nüfusunun yarısına yakın kısmı alkol kullanmakta, bunlardan 300 milyona yakını ise alkole bağımlı olarak ömür sürdürmektedir. Dünya genelinde 15 yaş üstü nüfusta kişi başına düşen ortalama alkol tüketimi, 2000 yılında 5,7 litre iken, 2016 yılında 6,4 litreye yükselmiştir (WHO, 2018). Türkiye'de ise 2019 verilerine göre, yaklaşık 64 milyonu bulan 15 yaş üstü nüfusun (TÜİK, 2023) %14,9'u yani 9,5 milyon kişi alkol kullanmaktadır (Bora Başara vd., 2023). Dünyada gerçekleşen tüm ölüm vakalarının yüzde 6'ya yakının ve Avrupa'daki tüm ölümlerin yüzde 10'unun asıl sebebi olarak gösterilen alkol, erken yaşta ölümlerin ise başlıca sebepleri arasındadır (WHO, 2018). Mercan vd. (2018), nüfusun geneli dikkate alındığında Türkiye'deki alkol kullanım sıklığının, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) ülkeleri ortalamasına göre düşük olduğunu ancak bireysel kullanıcıların aldıkları alkol miktarının kişisel sağlıklarına zarar verecek

boyutta bulunduğunu bildirmektedir (Mercan vd., 2018). OECD'ye göre 2007 yılına nazaran, 2017 yılında kişi başı alkol tüketimi örgüte üye ülkelerinin çoğunluğunda düşerken, Çin, Hindistan, Şili, Endonezya ve Türkiye'nin de aralarında olduğu ülkelerde artış yönünde eğilim göstermiştir. Nitekim Türkiye'de 2007 yılında kişi başı saf alkol tüketimi 1,3 litre iken %7,7'lik artışla 2017'de 1,4 litre olarak gerçekleştiği bildirilmiştir (OECD, 2021).

Alkol, insanların akıl, beden ve ruh sağlığına yaptığı olumsuz etkilerin yanı sıra, sosyal hayata dolaylı ve dolaysız yollardan verdiği zararlar nedeniyle de insanlık tarihi boyunca kısıtlamadan yasaklamaya, denetlemeden serbestliğe hatta teşvike kadar değişik boyutlardaki politika düzenlemelerinin konusu ola gelmiştir (Şarman & Turan, 1984, s. 185). Günümüzde alkol, dünyanın hemen her ülkesinde ticari bir ürün, sıradan bir gıda maddesi olarak görülmekte, üretimden tüketime devasa bir sektörde irili ufaklı birçok işletme faaliyet sürdürmektedir.

İnsanlığın birikimiyle oluşan farklı bilim dalları, ticaret, kültür, felsefi inançlar, din, mezhep, gelenekler ve adetler insanların alkole karşı tutumları ile içme veya içmeme davranışlarını etkileye gelmiştir. Bazı kesimlerin tamamen uzak durduğu alkol, bazı kesimlerce bir sosyalleşme aracı olarak benimsenmiş, bazılarınca da kolay gelir kaynağı olarak görülmüştür. Bu sebeple olsa gerek alkol tüketimine bağlı sorunlar günümüze kadar kamu politikalarında ön planda olamamış bağımlılıkla mücadele ise Sivil Toplum Kuruluşlarınca (STK) kısıtlı imkânlar çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. Yönetim erkini elinde tutanların alkole yaklaşımına göre alkol politikaları devamlı surette değişim yaşamıştır. Günümüzde ve gelecekte alkol ile ilgili geliştirilecek politikaları doğru, etkili ve sürdürülebilir nitelikte belirleyebilmek için alkol politikalarında yaşanan bu değişiklikleri iyi incelemek gerekmektedir. Bu

doğrultuda tarihsel süreç içinde Türkiye’de uygulanan alkol politikalarının gelişimi Osmanlı Devleti döneminden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildiği 2018 yılına kadar olan dönem çalışmamızın kapsamında değerlendirilecektir.

Çalışmamızda Türkiye’nin alkol politikaları noktasında yaptığı düzenleyici, denetleyici işlemler ile önleyici faaliyetler, tedavi etmeye ve rehabilitasyona yönelik hizmetlerden oluşan alkol politikası uygulama araçları tercihlerinin ve eylemsizliklerinin tarihi süreç boyunca neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda bir nitel araştırma yöntemi olan belge inceleme yoluyla akademik makaleler, kitaplar, ulusal ve uluslararası raporlar, arşiv belgeleri, TBMM tutanakları, hükümet programları, strateji belgeleri, kalkınma planları, kurumsal faaliyet raporları ile kanun, karar, yönetmelik, genelge vb. mevzuat düzenlemeleri belirlenen yıl aralıklarına göre incelenmiştir.

2. ALKOL POLİTİKALARI

Alkol politikası, üretimden tüketime, pazarlamadan dağıtıma, sunum yerlerinden satışına kadar alkollü içeceklerin kontrol altında tutulmasıyla ilgili olduğu gibi içme davranışlarından bağımlılığa müdahaleye varana kadar sosyal boyutla da ilgili olup bu maksatla ortaya konan tutum, kural ve çözümleri de içerebilmektedir. Ögel (2010)’e göre, alkolün ticareti, pazarlanması, tüketim biçimleri, sebep olduğu sosyal sorunlar ve sağlık üzerindeki etkilerinin saptanması ile tedavi, rehabilitasyon ve sosyal müdahalelerin tümü alkol politikasının kapsamına girmektedir (Ögel, 2010). Alkol politikasını davranış değişikliği, sağlık eğitimi ve alkolün varlığını etkilemek için üretilen stratejilerin tümü olarak tanımlayan Kuş (2011), alkol politikası teriminin Kuzey Avrupa ülkelerinde 1960’lı yıllardan itibaren kullanılmaya başladığını ifade etmektedir (Kuş, 2011, s.

136). Devletler, alkolün zararlı kullanımını engelleme, alkol tüketim yükünü hafifletme, fert ve toplumun sağlığını koruma, alkol tüketimi ile ilişkili sosyal sorunlarla başa çıkma, kaza ve sakatlıkları önleme, yasadışı ticarete engel olma, vergi gelirlerini arttırma gibi birçok amacı gerçekleştirmek için alkol politikası geliştirmekte ve zaman zaman bu politikalarını değiştirmektedir (Özkan & Çetin, 2018). Devletler bazen de alkol üretim tesisleri kurmakta, gelirlerini arttırmak için tüketimi teşvik edebilmektedir.

Politikayı içinde bulunduğumuz şartlardan daha iyi bir yaşamı sağlayacak bir eylem alanı olarak gören Berktaş'a (2011) göre, insanlık kendisinin yapıp ettiklerini yine kendisi değiştirebilir ve düzeltebilir (Berktaş, 2011, s. 5). Bu değişim ve düzeltme faaliyeti için mevcut durumun hazırlayıcısı koşullar ve çözüm imkanlarını gösteren bilgiye ihtiyaç olduğunu belirten Tunçel'e göre bu bilgiye ulaşmanın başta gelen yolu tarihtir (Tunçel & Gülenç, 2013, s. 16). Glesne'ye (2015) göre bir olgunun tarihini bilmek onu daha iyi anlamayı sağlar (Glesne, 2015, s. 116). Hangi tür araştırma yapılırsa yapılsın tarihsel kökene inilmesi gerektiğini belirten Çakır (2009), bilineni bulmanın bu yolla mümkün olacağı, olgu ve olayların neden sonuç ilişkisinin bu metotla tesbit edilebileceği görüşündedir (S. Çakır, 2009, s. 167).

3. TÜRKİYE'DE ALKOL POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

DSÖ'ne göre, yeryüzünde 200'den fazla hastalık türü ve yaralanma durumuna neden olan alkol, her yıl milyonlarca kişinin ölümüne de sebep olmaktadır. Avrupa bölgesinde yazılı alkol politikası olmayan ülkelerden biri de Türkiye'dir (WHO, 2018, s. 295). Alkol konusunda var olan bazı kurallar mevzuat metinleri içerisinde dağınık bir şekilde yer almakta olup politika uygulama

araçları ise birçok kurumun yetki sahasına bırakılmıştır. Türkiye’de alkol politikaları konusunda karar vericilerin eylemleri, tutumları ve eylemsizliklerini içeren belgelere ulaşılarak tespit edilen durum ve bilgiler aktarılmaktadır. Geçmiş tarihlerle ilgili veri elde etmek döneme dair bilgi veren seçeneklerin azlığı nedeniyle sıkıntılı bir süreç olduğu okuyucu tarafından göz ardı edilmemelidir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin durumuna bakmadan önce kurum, kuruluş ve birçok mevzuatını devraldığı Osmanlı Devleti’ndeki alkol politikası tespit edilerek başlanmış, Cumhuriyet Dönemi ise izlenen politikalarda belirgin değişikliklerin yaşandığı yılları kapsayan dönemlere ayrılmıştır.

3.1. Osmanlı Devleti Döneminde Alkol Politikaları

Tutarlı ve ayrıntılı bir alkol politikasına sahip tek din olan İslam dininin hukuki kurallarının geçerli olduğu ve yüzyıllar boyu uygulandığı Osmanlı Devleti, 1299 ile 1922 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bu dönemde Devlet vatandaşlarının İslam dinine mensup olup olmamasına göre ikili bir alkol politikası uygulandığı söylenebilir. Alkollü içki satılan ve sunulan mekânlar olan meyhanelerin Osmanlı topraklarındaki varlığı, tarihi belgelere, İstanbul’un fethinden sonra yansımaya başlamış, alkolle ilgili olaylar da aynı dönemde kadı sicillerine girmiştir (Erdinçli, 2020). Bu meyhaneleri yalnızca gayrimüslim vatandaşlar işletebilmekte ve müesseselerden yalnızca İslam dinine girmemiş kişiler yararlanabilmektedir. İslam dininin yasaklaması nedeniyle Osmanlı Devleti topraklarında Müslüman halkın alkol kullanması halinde İslam Hukukunun öngördüğü yaptırımlar dönemin yargıcı olan kadılar tarafından uygulanmakta idi. Nitekim Fatih kanunnamesinde içki içen kişiye kadı tarafından ta’zir vurulması ile cezalandırılması emredilmektedir (Akgündüz, 1990). Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), saltanatının daha ilk yıllarında tüm vatandaşlar için

içkiyi yasaklamıştır. Bu dönemde kapatılan, içki alınıp satılabilen işletmeler, Sultan İkinci Selim döneminde yeniden açılmaya başlanmıştır (Koyuncu, 2019, s. 50). Üçüncü Murat döneminde, içki sunulan yerlerin açılması hakkındaki yasak, sadece Müslüman mahalleleri için uygulanmıştır. Daha sonra zaman zaman içki yasağı kaldırılmış, ancak Müslümanların içki içmesi hep yasak olarak kalmıştır (Yavuzer, 2015). Osmanlı Devleti hukuk düzeninde Müslümanlara yasak olan alkolün gayrimüslimlere vergisi alınmak suretiyle serbest bırakılması, alkol üretme, içme vb. eylemlerin yasal hale gelmesine neden olmuştur. Ancak alınan vergiler, uygulanan cezalar gibi kapsamlı politikalar sayesinde alkol pazarına sıkı bir denetim getirilmiştir (F. Yıldırım, 2021, s. 499-511). Nitekim 16. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ülkesinde seyahat eden Lubenau (2012), Türklerin genellikle şarap içmediğini ancak diğer halklara bu noktada karışılmadığını belirtir. Lubenau'ya göre Türkler, arpadan bira yapmak yerine arpayı atlarına yedirmektedir (Lubenau, 2012, s. 97, 133, 152). Kanuni devrinde Avusturya elçisi olarak Osmanlı ülkesine gelen Busbecq, seyahatinde yaşadıklarını ayrıntılı bir şekilde not alarak daha sonra yayımlamıştır. İstanbul'da bulunduğu zamanlarda karşı kıyıda bulunan ordugahı ziyaret eden Busbecq, askerlerin çok disiplinli olup temizliğe özen gösterdiklerini belirtirken Avrupa ordularının aksine içki içmediklerini ve kumar oynamadıklarını gözlemlediğini aktarır (Busbecq, 2005, s. 161-162).

Koçi Bey'in (2018), kamu düzeni ile ilgili tavsiyeler içeren risalesini 1631'de sunduğu Padişah olan IV. Murat, yaptığı birçok değişik uygulamanın yanı sıra içkiyi ve tütünü yasaklamış ve bütün meyhaneleri de yıktırmıştır. İçindeki bir miktar alkol nedeniyle bağımlıların bozaya yöneldiği gerekçesiyle boza üretilmesini de durdurtmuştur. II. Süleyman zamanında vergi alabilmek için alkole izin verilmiş, padişah değişince alkol yeniden yasaklanmıştır (Koçi Bey, 2018). Lale devrinde yeniden

serbest olan alkol bir müddet sonra tekraren yasaklanmıştır. Tanzimat'tan sonra içki yasakları yumuşamaya başlamıştır. Bununla beraber sarhoş olup taşkınlık yapanların adli makamlarca cezalandırılması, içki üretilen ve tüketilen yerlerin tarassut altında tutulması önlemleri sürdürülmüştür (Erdoğan, 2019).

Osmanlı devletinde gayrimüslimlerden alınan alkol vergisi, zecriye diye anılmış olup bir tür günah vergisi olduğu söylenebilir (Turan & Yurdakul, 2009). Müskirat vergilerini toplamak maksadıyla 3. Selim döneminde, 1792 yılında “Zecriye Muhassıllığı” kurularak içkinin üretimi, tüketimi ve vergilendirilmesi denetim altına alınmıştır. Zecriye, cizye ve şıra resmi adı altında alınan içki vergileri, 1859 yılında “rüşum-u müştemia” ismi ile bir araya getirilmiş akabinde “Muharrem kararnamesi” ile elde edilen vergi gelirleri “rüşum-u sitte”ye dâhil edilerek “duyun-u umumiye” idaresine bırakılmıştır (Koyuncu, 2019, s. 20). İstanbul’da 1890 yılında Bomonti firması ilk bira fabrikasını kurmuştur (Güdek Gölçek & Gölçek, 2019). 1867 yılında çıkarılan nizamnameye göre içki dükkanları eğitim kurumları ile cami ve türbelere yüz arşından daha yakın olmamalıdır (Erdal vd., 2019, s. 21). Osmanlı Döneminde alkolün son kez yasaklanması 1889 yılında 2. Abdülhamid devrinde olmuş, padişah iradesiyle Müslüman mahallerinde açıktan veya gizli alkol satışı menedilerek mevcut meyhaneler de kapatılmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, 1889).

Kapitülasyonların verdiği imtiyazlarla Osmanlı Ülkesinde serbestçe ticaret yapan batılı ülkelerin getirdiği ispirotaların yerli üzüm üreticilerini mağdur ettiği gerekçesiyle 2. Meşrutiyet döneminde ispiro ithalatına kısıtlama getiren bir kanun çıkarılmıştır. Dönemin maliye vekili Cevad Bey’in teklifiyle kanun çıkartıldıktan 4 ay sonra uygulaması askıya alınmıştır (Gözel Durmaz, 2021).

Osmanlı Döneminde hazinenin vergi geliri ihtiyacı veya alkolün verdiği toplumsal zararlar, karışıklıkların önlenmesi, asayişin temini, Müslüman halkın alkol kullanmasının önlenmesi, piyasa düzenlemesi gibi gerekçeler dönemsel olarak uygulanan alkol politikalarında belirleyici olmuştur (DDK, 2014; Erdal vd., 2019, s. 22; Erdinçli, 2019; Koyuncu, 2019). Nitekim 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti dış borçlarını ödemek için alkol ve diğer bazı ürünlerden aldığı vergi ve resim gelirlerinin tamamını taahhüt etmek zorunda kalmıştır (Eğilmez & Kumcu, 2014, s. 34).

İkinci meşrutiyetle beraber örgütlenmenin yasal hale getirilmesini müteakiben alkolle mücadele alanında ve başkaca çeşitli maksatlarla dernekler kurulmaya başlanmıştır. Alkol ile mücadeleyi hedefleyen bu derneklerden ilki Tunalı Hilmi Bey öncülüğünde Karadeniz Ereğli’de kurulan içki düşmanları cemiyeti olup, 1910 yılında İstanbul’da kurulan Osmanlı men-i müskirat cemiyeti ve İzmir’de 1913 yılında faaliyete geçen İçki Düşmanları cemiyetine öncülük etmiştir (Erdal vd., 2019, s. 33-35). İstanbul’un işgaliyle artan içki bağımlılığıyla mücadele etmek üzere devrin şeyhülislamı Haydarizade’nin fahri başkanlığında Doktor Mazhar Osman ve dönemin ileri gelenleri tarafından 1920 yılında Hilal-i Ahdar Cemiyeti (Yeşilay) kurulmuştur (Erdal vd., 2019, s. 44). Bu yıllarda asıl amacı hasta ve yaralıları tedavi etmek ile insani ve sosyal yardım olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) yaptığı etkinlik ve yayınlar yoluyla alkol ile de mücadele etmiş zararlarına dikkat çekmiştir (Hilal-i Ahmer, 1338).

Özetle, Osmanlı Devleti sahip olduğu mal arzını ve hazine gelirlerini artırma amaçlı ekonomi anlayışıyla (Genç, 2007, s. 48-60) gayrimüslimlerin alkol üretme, temin etme ve tüketme faaliyetlerini sürdürmesine engel olmamış, ancak hazine gelirlerini arttırma maksadıyla da bu ürünleri vergilendirmiştir. Buna mukabil Müslüman halka daima alkol yasağı

uygulayagelmıştır. Asayiş olayları ve isyanların odağında yer aldığı gerekçesiyle kimi zaman kısmi, kimi zaman da kapsamlı alkol yasağı uygulayan Osmanlı Devleti, modernleşme çalışmalarının başlatıldığı 18. yüzyıldan itibaren ise alkol politikasını tamamen vergi alma üzerine kurmuş, alkol kullanmakla oluşan asayiş olaylarını cezalandırma yoluna gitmiş (Deal, 2017), alkol tüketimi neticesinde husule gelen bireysel ve toplumsal sorunları ise vakıf dernek gibi sivil toplum kuruluşlarının inisiyatif alanına terk etmiştir. Dönemin aydınlarının büyük gayretiyle kabul edilen 1876 Anayasası'nda ise halkın ekonomik, sosyal ve sağlık hakları ile ilgili bir husus yer almamıştır (Kânûn-ı Esâsî, 1876).

3.2. 1920-1926 Döneminde Alkol Politikaları

Millî Mücadele'nin ilk aylarında Men-i Müskirat Kanunu, Meclise sevk edilirken teklif sahiplerinin sunduğu yazılı gerekçede, alkolün insan sağlığına verdiği zararları anlatılmış, bağımlılık yapıcı etkisi üzerinde durulmuş, batı ülkelerindeki yasal düzenlemelerden bahsedilmiştir. Çözüm yöntemi olarak tam yasaklama ve cezalandırma yöntemi tercih edilmiştir (22 SK, 1920). Dinç'in (2016) aktardığına göre kanun, ABD'deki içki yasağı uygulaması, ailenin ve neslin korunması, milli ekonomi kaygıları ve alkolün yol açtığı sağlık sorunları ile toplumsal yıkım gerekçe olarak gösterilmiştir (Dinç, 2016). Kanuna karşı çıkanlar bunun memleketin her yerinde uygulanmasının güçlüğünden ve uğranılacak vergi kaybından dem vurmushlardır. Bu yasayla her çeşit sarhoş edici maddenin üretimi, ithal edilmesi, satın alınması ve tüketilmesi yasaklanmış ve uymayanlara cezalar getirilmiştir (Karahanoğulları, 2008). Kanun teklifi, Meclise ilk sunulduğu 28 Nisan 1920 tarihinden itibaren 4 buçuk ay boyunca tartışmaların odağı olmuş, iktidar ve muhalefet grupları arasındaki sınırları belirginleştirmiştir. Kanun teklifini veren ve görüşmelerde kanun lehine görüşlerini hararetle savunan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Topal Osman Ağa tarafından 27 Mart 1923 tarihinde

öldürülmüş (Doğan, 2013), kanuna kabul oyu veren diğer 70 kişinin çoğunluğu TBMM'nin 11 Ağustos 1923'te oluşturulan 2. döneminde yer alamamışlardır (S. Yıldırım & Zeynel, 2010). 1924 yılında hilafetin kaldırılmasını müteakiben kabul edilen 470 sayılı Kanun ile alkollü içkilerden alınan vergi olan “resm” dört katına çıkarılmış, süregelen içki yasağı kaldırılmış ve yurt çapında içki üretimi üzerindeki yetki Düyun-u Umumiye İdaresi'ne zımnen bırakılmıştır (TBMM, 1926b).

Dönemin mali yapısına hâkim olan devletçilik anlayışının bir yansıması olarak (Keser, 1993, s. 64) 1 Haziran 1926 tarihinde yürürlüğe giren 790 sayılı Kanunun 30. maddesiyle yaklaşık 6 yıl uygulamada kalan 22 sayılı Men-i Müskirat Kanunu tamamen yürürlükten kaldırılmış böylece tam yasaklama dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönem son bulmuştur. Yeni kanun, devletin tek el idaresi teşkilini ve iki yıl içinde alkol fabrikası kurulmasını içermektedir (790 SK, 1926). Meclis, aynı yıl çıkardığı 765 sayılı TCK ile sarhoşların çeşitli vukuatlarını cezalandırma yolunu seçmiştir (Ersoy & Altınbaş, 2021). Bu dönemde katı bir alkol yasağı olmasına rağmen bütçe tasarılarında önceki yıllarda hiç gerçekleşmemesine rağmen vergi geliri bölümünde alkolden alınacak vergiler kalemine yer vermeye devam edilmiştir (Demirbilek, 2011). İktisadi kalkınmayı temel amaç edinen bu dönemdeki politikalar, insan gücünün sağlıklı olması ve sayıca artması için bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi ve alkolü tamamen sosyal hayattan çıkarmayı öncelemiş ancak alkol konusunda fazla ısrarcı olmamış çabucak vazgeçmiştir (Apaydın, 2022, s. 194).

Bu dönemde devletin, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekaletini kurarak sağlık hizmetlerini de kendi görevleri arasına almaya çalıştığı söylenebilir (Tengilimoğlu vd., 2014). Ancak kurulan bakanlığın çalışması bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve mevzuat üretimi yoğunluklu olmuş (Fişek, 1991), toplum sağlık

ihtiyaçlarını kendi belirlemek ve çözüm yollarını da yine kendisi bulmak durumunda kalmıştır.

3.3. 1926-1946 Döneminde Alkol Politikaları

Siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıktan geçtiği tespitinde bulunulan ve 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de uygulanan iktisat politikalarının temellerinin atıldığı İzmir İktisat Kongresinde inhisarların kaldırılması hiç olmazsa yabancılara verilmemesi benimsenmiştir (Demirbilek, 2011, s. 46). Ancak kongrenin üzerinden çok geçmeden 790 sıra sayısı ile 1926 yılında çıkarılan “İspirto ve Meşrubat-ı Küuliye İnhisarı Hakkında Kanun” büyük şarap işletmeleri dahil tüm içkilerin üretilmesini, pazarlamasını, ithal ve ihraç edilmesini hükümetin kuracağı bir inhisar (Tekel) idaresine bırakmış, daha sonra İş Bankasının kurduğu bir anonim şirkete bu yetki devredilmiştir (Avcıoğlu, 1976, s. 414; 790 SK, 1926). Böylelikle alkol politikası anlamında 20 yıl kadar sürecek bir devletçilik uygulaması dönemine girilmiştir. Bu dönemde ülkenin iç tüketimini karşılayabilmesi adına yeteri kadar alkol üretecek ilave tesislerin kurulabilmesi için Tekel İşletmesine gerekli kolaylığın sağlanması ve sermaye desteği için kamu bankalarının kredi verilmesi sağlanmıştır (Demirbilek, 2011, s. 85). 1942 yılında çıkarılan 4250 sayılı kanunla bira ve şarap üretimi serbest piyasa aktörlerine bırakılmış ancak vergi alınmaya devam edilmiştir (4250 SK, 1942). Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na bir madde eklenmesini öneren “Çocukların içki ve tütün kullanmaları memnuiyeti” teklifi, Kırklareli milletvekili Dr. Fuat Bey tarafından 1926 yılında meclis başkanlığına verilmiş, ancak teklif ilgili komisyonda 1930 yılına kadar bekletilerek gündemden düşürülmüştür (G. Çakır, 2021, s. 204; TBMM, 1926a). Dönemin sağlık bakanlığı 1924 yılında, alkolün sağlığa zararlarının “içki belası” başlığıyla anlatıldığı ‘sıhhi müze rehberi’ isimli bir kitap yayınlarak konuya bir halk sağlığı meselesi boyutunda yaklaşım sergilemiştir (Tokaç vd., 2011, s. 10). İçki sunulan bar,

gazino, kafeşantan vb. yerlerde 21 yaşından küçük kadın ve erkeklerin istihdam edilmesi 1934 yılında çıkarılan kanunla yasaklanmıştır (2559 SK, 1934, md. 10). 1930 yılındaysa 1593 sıra sayısıyla çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunun 166. Maddesiyle, 12 yaşından küçüklerin içki içilen yerlere girmesi ile 18 yaşından küçükler için içki satışını yasaklamıştır (G. Çakır, 2021). Aynı kanunla sanat kurumları, maden ocakları ve inşaatların içinde ve yakınında ve genelevlerde alkol satışı menedilmiş ancak yakınlığın ölçüsü miktarı belirtilmemiştir (1593 SK, 1930, md. 130, 166, 178).

Hükümetler bu dönemde alkol üretim, tüketim ve ihracatını arttırma çabası içine girerek 1929'da Paşabahçe İspirto Fabrikası'nı Düyun-u Umumiye'den, 1940 yılındaysa İstanbul Bomonti Bira Fabrikası'nı özel sektörden devralmıştır. 1930 yılında Gaziantep ve Diyarbakır, 1943 yılında İzmir içki fabrikalarını, Atatürk Orman Çiftliği'nde 1934 yılında Ankara Bira Fabrikası açmışlardır. Alkolün gelir kaynağı olarak görüldüğü bu dönemde ispirto tekeli getirisinin toplam bütçe içindeki payı, 1934 yılı itibariyle %4 seviyesine ulaşmıştır. 1938 yılındaysa Eskişehir Şeker Fabrikası, şeker pancarı melasından yan ürün olarak alkol üretmeye başlamıştır (DDK, 2014; Güdek Gölçek & Gölçek, 2019).

Bu dönemde Devlet alkol ile mücadeleyi 'Kamu Yararına Çalışan Dernek' statüsü verdiği Yeşilay gibi sivil toplum kuruluşlarına bırakmıştır. Yeşilay 1934 yılında içki düşmanı gazete çıkarmaya başlamış, hekimlerin desteklediği gençlerden oluşan bir ekip uyuşturucu ve alkole karşı farkındalığı arttırmak için mücadele vermiştir (Atabek, 1982). Aynı yıl çıkarılan Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 19. maddesiyle sarhoş olarak nakil vasıtalarını kullananları trafikten menetme yetkisi polise tanınmıştır (2559 SK, 1934). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetince 1930 yılında toplanan Sanayi Kongresinde Zafır Rıza tarafından hazırlanan "Şarap, Sirke ve İspirto Sanayi" raporu

sunulmuş ve encümen memleket için servet kazanma membaı olarak tespit edilen şarabın üretiminin arttırılarak ehemmiyetli seviyelere çıkarılmasını kararlaştırmıştır. Buna mukabil yabancı üzüm çeşitlerinin yurda getirilmesi, iktisat vekaletince aşılı asma fidanı dağıtılması, örnek şaraphanelerin kurularak çiftçilere şarapçılık sanatının öğretilmesi, Ziraat Bankası'nın uzun vadeli kredi vermesi, inhisar vergisinin düşürülmesi, şarap satışının kolaylaştırılması ve kooperatiflerin kurulması önerileri de getirilmiştir (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930, s. 243-282). 1938 yılında ilki yapılan köylerin ve zirai kalkınmanın konu edildiği kongrede sunulan “Şarapçılığa Ait Rapor”da şarapçılığın geliştirilmesi, ihracatın arttırılması için bağcılığın ve şarap sanayisinin desteklenmesi geliştirilmesi tavsiye edilmiştir (Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Ankara, 1938, s. 32).

Nüfusun arttırılmasına özel önem verildiği bu dönemde, Halkacı (1937), nüfus artışının önündeki engelleri konu alan makalesinde büyük şehirlerde yüksek seyreden bebek ölümlerinin sebepleri arasında alkol kullanımındaki yaygınlığı da göstermiştir (Halkacı, 1937). 1937 yılında göreve gelen Celal Bayar'ın başkanlığındaki 1. Bayar Hükümeti programında, dahili fiyatları rasyonelleştirme amacıyla hafif derecede alkol bulunan içkilerde fiyat indirimine gidileceği ve şarap ve diğer ispirtolu içeceklerin ihracatının arttırılması yer almıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 179). 1939'da Saydam'ın kurduğu ilk hükümet programında ise selefi olan hükümetin aksine sert içkilerle fenni ve sosyal makul tedbirlerle mücadele etme azmi deruhte edilmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 321).

Milli Türk Tıp Kongreleri, Türkiye Tıp Akademisi'nin düzenlediği geniş katılımlı etkinlikler olup ilki dönemin TBMM genel kurul salonunda 1-3 Eylül 1925 tarihinde toplanmış, Cumhurbaşkanı Atatürk katılmış, açılış konuşmasını ise Başbakan İnönü yapmıştır. 2 yılda bir toplanan kongrede sıtma,

verem, trahom, frengi, kanser ve raşitizm hastalıkları ve kaplıca tedavisi gündemleri ele alınmış akabinde bu kongre sonuçlarına göre kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim sıtma savaş, trahom savaş, verem savaş, frengi savaş programları ve dispanserleri bu kongreler sonrasında hayata geçirilmiştir. Altıncı kongrede (1935), Toksikomoni başlığı altında alkolizm ve uyuşturucu bağımlılığı konusu ele alınmış, psikiyatrist Mazhar Osman ve başkaca hekimler bu konuda hazırladıkları rapor ve bildirimleri sunmuşlardır. Ancak kongreden sonra hükümetçe herhangi bir yasal düzenleme veya toksikomoni ile savaş çalışması yapılmamıştır (Arıkan, 2005). Bu dönemde kamuoyunda "mavi ispirto müptelaları" şeklinde adlandırılan bağımlıların sayısını azaltmak için hükümet 1942 yılında alkollü içkilerin fiyatları ucuzlatmıştır. Aynı zamanda psikiyatri uzmanı olan dönemin Türkiye Yeşilay Cemiyeti Başkanı Fahrettin Kerim Gökay bu karara, tüketicinin artacağı, bağımlılığın yaygınlaşacağı gerekçesiyle büyük tepki göstermiştir. Bu eleştiri ve farklı kesimlerden basın yoluyla gelen tepkilere rağmen hükümet fiyat düşürme politikasına devam etmiştir” (Atabek, 1982). Buyrukoğlu vd. (2016)’ne göre bu dönemde alkol iktisadi anlamda “erdemli mallar⁴” arasında görülüp tam kamusal mal statüsünde değerlendirilmiş, devlet eliyle üretilip vatandaşlarına ulaştırılmıştır (Buyrukoğlu vd., 2016).

3.4. 1946-1961 Döneminde Alkol Politikaları

Ekonomiden sağlığa birçok alanda liberal politikaların uygulanmaya başladığı bu dönemde alkol tüketiminin yanında üretimi noktasında da serbestlik getirilmiştir. Adnan Menderes döneminde özel sektörün önünü açma faaliyetleri kapsamında alkol üzerindeki tekel kısmen kaldırılmış ancak sektör yatırımcıların ilgisini çekmemiştir (Avcıoğlu, 1976, s. 705).

⁴ Erdemli Mal; halk için gerekli olmasına rağmen halkın yeterli eğitim ve bilgi düzeyine sahip olmaması nedeniyle talebi yetersiz kalan mal ve hizmetler (Kırmanlıoğlu, 2021, s. 123-130)

Hükümetler istihdamın arttırılması için alkollü içkilerin üretiminin arttırılmasını tasarlamış nitekim 1946'da kurulan Peker hükûmetinin programında şarap üretiminin 3 katına bira üretiminin ise 2 katına çıkartılması hedefi yer almıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a, s. 421, 2013b, s. 926). Recep Peker Hükûmeti döneminde 1946 yılı bütçe görüşmeleri esnasında rakı fiyatlarının ucuzlatılması ile bu alanda elde edilen devlet gelirlerinin arttırılması tekrar gündeme gelmiş, aydınların tepkisiyle karşılaşmış, basın günlerce bu konuda görüşünü açıklayan aydınlara sayfalarını açmış, Yeşilay başkanı Gökay, Başbakan Peker'e ve diğer ilgililere telgraf göndererek bu durumun alkol bağımlılığı ile mücadeleyi sekteye uğratacağına dikkat çekmiştir. Nitekim yapılacak indirim gelen tepkiler nedeniyle ileri bir tarihe ertelenmiş ancak vaz geçilmemiştir. 1945 yılında tüketilen rakı miktarı 3,5 milyon litre iken, indirimin uygulandığı 1947 yılında 9 milyon litreye yaklaşarak bu alanda tüketim rekoru kırılmıştır (Zat, 1994, s. 89). 1946 yılındaki Yüksek Sağlık Şurasında, Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı kabul edilmiş (Fişek, 1991) ancak uygulamaya hiçbir zaman geçirilmemiştir.

1953 yılında çıkartılan Karayolları Trafik Kanunu'nun 26. maddesine göre ehliyet almak isteyenlerin alkollü içkileri kullanmayı itiyat haline getirmemiş olmaları şart koşulmuştur. Aynı kanunun 31. maddesi ile alkollü içki kullanmış olanların "nakil vasıtası veya müteharrik makine" kullanmaları yasaklanmıştır (6085 SK, 1953). 1957 yılında çıkarılan 6972 SK ile ailelerinin ihmali nedeniyle alkollü içki kullanma tehlikesine maruz bırakılan 18 yaşına kadar olan çocukların Koruma Birlikleri ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından korunmaları hükmü getirilmiştir (6972 SK, 1957).

3.5. 1961-1982 Döneminde Alkol Politikaları

Askeri cuntanın gerçekleştirdiği 1960 ihtilalinden sonra kabul edilen anayasa ile devlete herkesin beden ve ruh sağlığı

içinde yaşatılması ödevi verilmiştir (1961 Anayasası, 1961, md. 49). Bu dönemde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), seçimle gelen hükümetlerce uygulanmak üzere 5'er yıllık kalkınma planları hazırlamıştır. Kalkınma planlarında enerji, sanayi ve teknoloji gibi alanlarda ithalata bağımlılığın azaltılması genişçe yer bulmasına rağmen insan sağlığına zarar veren bağımlılık yapıcı nesne ve davranışlar ya hiç yer almamış ya da bunlardan tütün ve alkol, gelir getirici bir sanayi ürünü olarak görülmüş, üretimi ve tüketimi teşvik edilmiştir (DPT, 1962). Fişek (1991) bu yılları Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu'nun çıkarılması ve uygulanması hasebiyle reform dönemi olarak adlandırmıştır (Fişek, 1991).

Demirel döneminde hazırlanan kalkınma planında bağımlılık yapan çiftçilerin şarap sanayisi olmadığı için bağlarını söktükleri tespitinde bulunulmuş ve şarap sanayisinde özel sektörle iş birliği yapılarak fabrikalar kurulması, daha sonra bu işletmelerin özelleştirilmesi de planlamada yer almıştır (Avcıoğlu, 1976, s. 829).

1969 yılında özel sektöre bira üretmenin yanında satış yetkisi de verilmeye başlanmasıyla alkolsüz içkiler kategorisine alınan bira, 1974 yılında dönemin koalisyon hükümetince tekrar alkollü içki sayılmış ve yasaklara tabi olmuştur. Hükümet değişince karar da değişmiş, biranın satışı ve reklamı meşrubatlarla aynı statüde değerlendirilerek serbest bırakılmıştır. 1970'li yılların sonunda yoğun olarak yapılan reklamların bira başta olmak üzere içki tüketimini ilgili dönemde arttırdığı görülmüştür (Atabek, 1982, s. 197). Kamu Yönetiminde Planlı Dönem olarak adlandırılan bu yıllarda alkol bir sanayi ürünü olarak kabul edilerek üretimi ve tüketimi arttırılmaya çalışılmıştır. Birinci beş yıllık planda alkol, bağımlılık etkeni olarak değerlendirilmemiş olup içki sanayii başlığı altında incelenmiştir. Yapılan istatistiki çalışmalarla Türkiye'de kişi başına alkol tüketiminin artmakta olduğu, tüketimin bütün yurttaki

dengeli olarak dağılmadığı tespitinde bulunulmuş, içki üretiminin artan talebi karşılayamadığı bu sebeple mevcut fabrikaların tam kapasite çalıştırılması durumunda 20 milyon TL'lik yeni yatırımın gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Halk sağlığı hizmetleri için ise 56,9 milyon TL yatırım öngörülmüştür (DPT, 1962).

Bir önceki planın aksine bu ikinci dönemde bağımlılıklar, yetersiz olsa da halk sağlığı açısından planlama belgelerinde yer almıştır. Ayrıca planda, alkolik ve madde bağımlılarının rehabilite edilmesi ile sosyalleşmesi konusunda bir faaliyet gösterilmediği, konu ile sağlık ve asayiş açısından sınırlı bir şekilde ilgilenildiği ancak halk sağlığını ilgilendiren bir madde olan içki hususunda, kalite kontrollerinin, olması gerektiği gibi yürütülmediği tespitinde bulunulmuştur. Ancak mücadele için tedbir ya da çözüm önerisi getirilmemiştir (DPT, 1968).

İçki sanayinin teşviki, ihracatının artırılması, devlet tekelinin kaldırılması ve şarap fabrikalarının özelleştirilmesinin planlandığı bu dönemde içki sanayiine 320 milyon TL yatırım öngörülmüş, halk sağlığına ise sadece 263 milyon yatırım planlanmıştır (DPT, 1968). Kalkınma Planlarının üçüncüsü (1973-1977) döneminde, geçmiş yıllarda bağımlılıkların sebep olduğu olumsuzluklar planlamada yer almasına, alkolizm konusunda araştırma ve uygulama merkezi kurulması hedeflenmesine (DPT, 1973, md. 1814-16) rağmen, alkol bir gelir kaynağı olarak görülmeye devam etmiştir. (DPT, 1973). Üçüncü planda yer alan bu merkez ancak 5. plan döneminde Bakırköy ruh ve sinir hastanesi bünyesinde kurulmuştur (Köknel, 1983, s. 677).

Narkotik maddelerin kötü amaçla kullanılması, alkolizm ve reçeteli ilaçlara bağlanma konularında araştırmalar yapacak bir merkez kurulması ile akıl ve ruh sağlığı hastaneleri için yatak kapasite artışı ve bazı bölgelere yenilerinin kurulması için sağlık ve sosyal yardım bakanlığının çalışma yapması programlanmıştır.

Ayrıca hastanelerin, koruyucu ruh sağlığı hizmetlerini yürüten ve yönelten bir biçimde geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ruh sağlığı alanında yetişmiş, her kademedeki sağlık ve yardımcı sağlık personeli sayısının yetersiz olduğu tespitinde bulunularak, Cemiyetin, bedenen ve ruhen sağlıklı olması için, beden eğitimi ve sportif aktivitelerin günlük faaliyetler içine girebilmesi için sunulan imkânların arttırılması, bu mevzuda bilumum kamu ve özel kuruluşların katkılarının sağlanması planlamada yer almıştır. Ancak planın sanayi bölümlerinde biranın alkollü içki kapsamından çıkarılması planlanmış ve içki tüketiminin %10 artacağı tahmininde bulunularak talebi karşılamak için toplam 500 milyon TL yatırım yapılması hedeflenmiştir (DPT, 1973).

Dördüncü Plan (1979-1983) döneminde de alkol içki sanayi bölümünde incelenmiş, tüketimin artacağı tahmininde bulunulmuş, bu yüzden yeni yatırımların yapılması hedeflenmiştir. Toplum sağlığı açısından tüketim tercihlerinin, yüksek alkollü içkilerden düşük alkollü içkilere doğru özendirilmesi için fiyatlara müdahale önerilmiştir. Ayrıca içki sanayi özel ihtisas komisyonu marifetiyle üretim ve tüketimi arttırma raporu düzenlenmiştir (DPT, 1979).

Alkol satışı yapılan işletmelerin kapısıyla eğitim kurumları, ibadethaneler ve yurtların kapısı arasında 100 metre mesafe sınırı konmuş (222 SK, 1961, md. 61) ancak Turizm Kanunu, turizm belgesini haiz işletmeleri bu mesafe kapsamının dışında tutmuştur (2634 SK, 1982, md. 19).

3.6. 1982-2002 Döneminde Alkol Politikaları

1982 yılında kabul edilen yeni anayasada, devletin görevleri arasına “gençleri alkol düşkünlüğünden koruma” görevinin eklenmesi söz konusudur. 1980 askeri darbesiyle yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi döneminde gazete, radyo ve özellikle de televizyonda yayınlanan reklamlar, promosyonlu satışlar ile okul yakınlarına kadar açılan

birahanelerle bira tüketimi yaygınlaşmıştır. İspanya’da 1982 yılı yaz aylarında düzenlenen Dünya Kupası futbol maçları TRT’den canlı olarak verilmeye başlanmış, maç öncesi, devre arası vd. zaman dilimlerinde yayınlanan alkol reklamlarının etkisiyle, özellikle bira tüketimi gençler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ankara Tıp ve Hacettepe Tıp fakültesi öğretim üyesi 106 hekim bir araya gelerek, ihtilalcilerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi üyelerine, başbakan ve bakanlara gönderdikleri mektup ve kamuoyuna yaptıkları açıklamada, alkolizmin dünyada en önemli sağlık sorunlarından biri olduğu, yapılan reklamlar ve biranın her yerde içilebilmesi gibi sebeplerle gençler arasında alkolizmin yaygınlaştığı tespitlerini yaparak 18 yaşından küçüklere içki verilmemesi, alkol reklamının yapılmaması, biranın da alkollü içki sayılması gibi idari önlemlerin alınmasını talep etmişlerdir. Hekimlerin haklı tepkileri neticesinde danışma meclisi üyeleri tarafından yapılan yeni anayasa taslağında devlete “gençleri alkol düşkünlüğünden koruma” görevi yüklenmiştir (Atabek, 1982, s. 34). Bu maddenin gerekçesinde “gençlerin eğitim dışı tehlikelerden olan alkolizmden korunması”nın da devletin yapması gereken ödevlerden olduğu belirtilmiştir (Anayasa, 1982). Anayasadaki değişiklik, Beşinci Beş Yıllık Plan döneminde, gençlerin alkol düşkünlüğü vb. alışkanlıklardan, müstehcen yayınlardan koruyucu tedbirlerin yekpare ele alınması şeklinde planlamaya girmiş, ancak alkolün içki sanayii başlığı altında bir ihraç ürünü olarak değerlendirilmesi devam ederek ve üretiminin arttırılması hedeflenmiştir (DPT, 1984). Ancak Köknel’in (1983) öngördüğü gibi planlamalarda alkol üretiminin aynı zamanda tüketimi de arttırabileceği tahmin edilememiştir (Köknel, 1983, s. 559). Akabinde toplumda giderek kullanımı yaygınlaşan biranın 14 Haziran 1984 tarihinde tekrar alkollü içkiler arasına alınarak aynı yasak ve kısıtlamalara tabi kılınması olmuştur. Aynı yıl Tekel Genel Müdürlüğü çalışmalarına devam etmekle beraber özel sektörün önü tamamen açılmıştır. Kısa adı

AMATEM olan Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma, Tedavi ve Eğitim Merkezlerinin ilki 1983 yılında İstanbul Bakırköy Devlet Hastanesi bünyesinde açılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022, s. 51).

Bu dönemde çıkarılan Karayolları Trafik Kanunu ile hususi taşıt sürücülerinin 0.50 promil, diğer taşıtların sürücülerine ise 0.20 promil ve üzerinde alkollü olarak araç kullanmaları yasaklanmış ve uymayanlara çeşitli cezalar getirilmiştir (2918 SK, 1983, md. 48).

Beşinci planda alkol, gençliğe yönelik hedeflerde gençliğin ruh ve beden mükemmel gelişmesinin sağlanması için korunulması gereken kötü alışkanlıklar arasında sayılmıştır. Tütün, alkol, psikoaktif maddeler (uyuşturucular), kumar vb. alışkanlıklardan koruyucu ve caydırıcı tedbirler bir bütünlük içinde ele alınmasına yönelik planlama yapılması ancak altıncı plan dönemine kalmıştır. Alkolizm vb. kötü alışkanlıklar ile mücadele ile ilgili olarak sosyal rehabilitasyon uygulamaları etkinleştirilerek yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. İçki sanayi başlığı altında üretimin artırılması hedeflenmiştir. İçki sanayinin geliştirilmesi için 170 sayfalık özel ihtisas komisyonu raporu hazırlanmıştır (DPT, 1989).

Anayasada yer alan gençleri koruma görevi bir hükümet programına ilk kez 1995'te girebilmiştir. 3. Çiller Hükümeti (30.10.1995-06.03.1996) programında alkol, sigara ve kötü alışkanlıkların toplumu tehdit ettiği, hususen gençleri kötü etkilediği tespitinde bulunulmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013c, s. 1946). Ondan sonra göreve gelen Ahmet Mesut Yılmaz'ın başbakanlığındaki 2. Yılmaz Hükümeti (06.03.1996-28.06.1996) programında, gençleri alkol ve diğer kötü alışkanlıklardan korumak ve caydırmak için gerekli tedbirleri almak şeklinde yer almıştır. Bu kısım 1997 yılında kurulan 2. Yılmaz Hükümeti programından çıkarılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d).

1996’da kurulan Necmettin Erbakan hükümetinin programındaki ana hedefler arasında, gençlere yönelik uygulanacak programlarla, gençliği her türlü alkollü içkiden ve diğer kötü alışkanlardan kurtarmaya yer verilmiş, caydırıcı tedbirler alınacağı belirtilmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a). 18 yaşından küçüklerin tütün ve alkollü içki tüketmelerine engel olunması 7. Plan döneminde planlamaya girebilmiş, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları başlatılması hedeflenmiştir. Vergi kaçaklarını önlemek için alkollü içkilere bandrol uygulaması getirilmiş, alkol ve madde bağımlıları tedavi merkezi (AMATEM) kurulması hedeflenmiştir (DPT, 1995). Ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde hazırlanan Sekizinci Kalkınma planında, Özellikle büyük kentlerde uyuşturucu madde bağımlılığının gençler için önemli bir tehdit olduğu tespiti yapılmış ancak içki sanayisi ile ilgili 117 sayfalık özel ihtisas komisyonu raporu hazırlanarak sektöre yatırım planlaması yapılmıştır (DPT, 2000).

3.7. 2002-2017 Döneminde Alkol Politikaları

Milenyumun başında ülkede yaşanan iktidar değişikliğiyle koalisyon hükümetleri dönemi sona ermiştir. Kamu yönetiminde birçok yenilik ile reformun uygulandığı ve aynı zamanda stratejik planlamaya geçilen bu dönemde (Kartal, 2011, s. 191), “Sağlıkta Dönüşüm” çalışmaları 2003 yılında hızlı bir şekilde başlatılarak devam ettirilmiştir. Ancak sağlık sektöründeki dönüşüm sadece altyapı ve teçhizat düzeyinde kalmış, genel politika ise değişmemiştir. 25 Aralık 2008 tarihinde sağlık bakanlığınca “ulusal alkol kontrolü programı” isminde bir çalıştay düzenlenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatınca bu dönemde hazırlanan 9. kalkınma planında içkinin ticari yönleri dikkate alınarak bir sanayi ürünü olarak görülmeye devam edilmiştir, yine özel ihtisas komisyonu alkol üretimi ve ticaretinin arttırılması yönünde rapor düzenlemiştir (DPT, 2006).

2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı yasayla alkol üzerindeki devlet tekeli tamamen kaldırılmış, ilerleyen yıllarda Tekel Genel Müdürlüğü'nün alkol kısmı blok olarak özelleştirilmiştir (4733 SK, 2002). Bu kanunla kurulan Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) daha çok alkol piyasası ilgili düzenleme yapan en yetkili kurum iken 2017'de çıkarılan 696 sayılı KHK hükmüne göre kurum kapatılmış ve görevleri Sağlık Bakanlığı ile Tarım ve Orman Bakanlığına verilmiştir (696 Sayılı KHK, 2017). İşyeri açma yönetmeliğiyle alkol sunulabilecek işletmelerin açılacağı coğrafi sınırları yanı içkili yer bölgesini ve bunların açılış kapanış saatlerini belirleme yetkisi yerel yönetimlere verilmiştir (BKK, 2005). Sağlık ve spor tesisleri, eğitim kurumları ve yurtlar, kahvehane, pastane gibi yerler ve akaryakıt istasyonlarında alkolün açık ya da kapalı ambalajda satışı yasaklayan 4733 SK aynı zamanda alkol bağımlılığıyla mücadele için Türkiye Yeşilay Cemiyeti'ne genel bütçe kaynaklarından destek verilmesini hükme bağlamıştır (4733 SK, 2002, md. 8). Yönetmelikle 15-24 yaş arası kişilerin katılmasına açık olan konser, festival vs. etkinliklerde alkol sunumu ve satışı yasaklanmıştır (Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkilerin Satışına ve Sunumuna İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2011, md. 24). Sporda Şiddetin Önlenmesi Mevzuatı, spor müsabakalarının yapıldığı yerler ve seyirci kısımlarına alkol sokulmasını ve buralarda alkol satılmasını yasaklamıştır (Sporda Şiddet Yön., 2004; 6222 SK, 2011).

2006 yılında çıkarılan yönetmeliğin 4. ve 9. maddesine göre alkol bağımlılığı sürücü belgesi almaya engel durumlardan biri olarak gösterilmiştir. Ruhsal muayene esnasında alkol bağımlılığının sorgulanması hükmü getirilmiştir (Sürücü Adayları ve Sürücülerde Aranacak Sağlık Şartları ile Muayenelerine Dair Yönetmelik, 2006, md. 4, 9).

Türkiye'nin bu dönemde yaptığı serbest ticaret anlaşmalarında taviz değişimine konu olan tarım ürünleri

arasında şarap ve alkollü içecekler yer almaya devam etmiştir. Anlaşmalara göre alkol içeren ürünlerin gümrük vergisi sıfırlanabilmekte, alkol içeren ürünlere miktar sınırı konulmayabilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Ayrıca Ticaret Bakanlığı alkollü içecekler ürün grubuyla ilgili yurtiçi ve yurtdışı fuarları da desteklemiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

Devlet Denetleme Kurulu 2014 yılında yayınladığı raporda, bağımlılıklarla mücadelede Ulusal Politika belirlenerek temel bir Strateji Belgesinin hazırlanmasını önermiştir (DDK, 2014). Kalkınma Bakanlığı özel ihtisas komisyonu raporunda alkol ve diğer bağımlılık yapıcı maddelerle mücadelenin yetersiz olduğu tespitinde bulunulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 75). Onuncu Kalkınma Planında, “zararlı alışkanlıklardan alkol ve uyuşturucu maddeler, e-oyun ve internet bağımlılığının, çocuk ve gençler ile ailelerin hayatında önemli risk faktörleri olmaya devam ettiği, tespiti yapılmıştır. Tütün ve mamullerinin kullanımıyla alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığının azaltılabilmesi için etkili denetimleri sıkılaştırılması, çeşitli programlar ve kampanyalar düzenlenmesi hedeflenmiştir. Sağlık hizmetlerinin etkinliğinin artırılması maksatlı özel ihtisas komisyonu raporu hazırlanmış ve alkol ve diğer bağımlılık yapıcı maddeler mücadele ele alınmıştır (TCKB, 2013). Sağlık bakanlığı, DSM4 ve ICD10 kriterlerini esas alarak alan hekimlerine yönelik el kitabında alkol kullanım bozukluğu bölümünde alkol bağımlılığı, alkol zehirlenmesi, yoksunluk ve alkolün neden olduğu diğer bozuklukların teşhis ve tedavisi için rehber oluşturmuştur (Z. Arıkan, 2012).

Bu dönemde Devlet, düzenleme ve denetim dışında sektörden tamamen çekilmiştir. Uygulanan vergilendirme politikasına göre bakıldığında bu dönemde alkolün “erdemsiz mal” olarak değerlendirildiği söylenebilir (Buyrukoğlu vd., 2016).

Sağlık Bakanlığınca 2001 yılında "Herkese Sağlık Türkiye'nin Hedef ve Stratejileri" isimli belge hazırlanmış ve Türkiye'de alkol tüketiminin arttığı, gençlerde ise kullanımın yüzde 43 düzeyinde olduğu tespitinde bulunmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2001, s. 31). 2010 yılına kadar 15 yaş altındaki çocuklarda %100, 15 yaş üstü nüfusta yılda 6 litreden fazla alkol tüketen kişi sayısını %75 oranında azaltmayı hedeflenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2001, s. 66). Alkol üretim, dağıtım ve satış alanlarının kontrol altına alınması, kısıtlayıcı yasal düzenlemeler ve bilinçlendirici çalışmalar yapılmasını, ayrıca alkolün medyada özendirilmesinin önüne geçilmesini stratejiler arasını konmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2001). Dönemin icraatlarını yansıtan Sağlık Bakanlığı faaliyet raporlarının derinlemesine incelemesinden bu amaçlara matuf Bakanlıkça yapılan bir eylem veya etkinliğe rastlanmamıştır. Yapılan belge incelemelerinde dönemin karakteristiğinin düzenleme ve denetleme ile ilgili politika yapımı olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti döneminde, hazinenin vergi geliri ihtiyacı ve alkolün verdiği zararlar, dönemsel olarak uygulanan alkol politikalarında belirleyici olmuş, alkol bazen yasaklanmış bazen serbestleşmiştir. 1920 yılında Millî Mücadeleyi başlatan kadrolar alkol ile de mücadeleyi tümüyle yasaklama şeklinde başlatmışlardır. Ancak 1926 yılına gelindiğinde alkol yasağı kaldırılmış, alkol ekonomideki devletçilik uygulamaları neticesinde inhisara konu olan mallar arasına girmiştir.

1946 yılında ekonomide başlatılan liberalleşmeyle tekel uygulaması gevşetilmiş, kamu yönetiminde planlı döneme geçilen 1960'lı yıllarda alkol, bir sanayi ürünü olarak kabul edilerek üretimi teşvik edilmiş, yurtiçi tüketimin de arttırılmasına çalışılmış, devlet bizzat yatırımcı olmuş ve özel sektöre de

teşvikler dağıtmıştır, 2002 yılında tekeli tamamen kaldırılarak devlet bu sektörden çekilmiştir.

Hükümet programlarında 1937 yılından itibaren alkol bir sanayi ürünü olarak yer almış, üretimi ve tüketimi zaman zaman teşvik edilmiştir. Zararları ortaya çıktıkça palyatif çözümlere başvurulmuş, önleme, farkındalığı arttırma, tedavi ve rehabilitasyon çalışmalarına ise ağırlık verilmemiştir. Suça karışan kullanıcıların ise cezalandırılması yoluna gidilmiştir. 1980’li yıllarda alkolün zararları hekimlerce tekrar ve güçlü bir şekilde gündeme getirilmeye başlanmış böylelikle yeni Anayasa’da devlete alkolün zararının önlenmesiyle ilgili görevler veren hükümler konmuştur. Bu yıllarda biranın alkollü içki sayılıp yasaklara tabi olması hükümetlere göre değişiklik göstermiştir.

Vatandaşların beden ve ruh sağlığının korunması 1961 Anayasasıyla bir hak olarak ifade edilmiş bu amaç uğruna özgürlüklerin kısıtlanabileceği hüküm altına alınmıştır (1961 Anayasası, 1961, md. 4, 49). Daha sonra “sağlığın muhafaza edilmesi” ile “gençlerin alkol düşkünlüğünden korunması” görevleri, 1982 Anayasası ile devlete yüklenmiştir (Anayasa, 1982). Anayasada gencin tarifi yapılmamış akabinde kurulan gençlik ile ilgili bakanlık mevzuatında da korunacak olan gençliğin vasfı, ölçüsü belirtilmemiştir. Kamu yönetiminde planlı döneme geçilmesiyle birlikte hazırlanan ilk dokuz kalkınma planında alkol, içki sanayii ayrı başlık altında incelenmiş ve geliştirilmesi için özel ihtisas komisyonları kurularak raporlar hazırlanmıştır. Alkolün zararlı etkisi ve gençlerin korunması hususu hükümet programlarında ilk kez, 1995’te kurulan 3. Çiller Hükümeti programında yer almıştır. Alkol bağımlılığının kişi ve toplum sağlığına verdiği zarar, 2000’li yılların başından itibaren çalıştay, plan, rapor gibi resmî belgelere yansımaya başlamıştır. 2013 yılından itibaren kalkınma planlarında alkolün zararlı etkileri ve alınacak önlemler gündem olmaya başlamıştır.

Neticede, Türkiye’de alkol, dönemsel olarak asayiş sorununa neden olan bir amil, vergi almayı sağlayacak bir ürün, gelir getirici bir meta, istihdam sağlayan bir sektör olarak görülmüş bağımlılığa yol açması ile sosyal, ekonomik ve sağlık sorunlarına neden olabildiği göz ardı edilmiştir. Mevzuat düzenlemelerine sıkça konu edildiği 2000’li yıllarda bile bir plan dahilinde, koordineli ve kararlı ve etkili bir şekilde politika yürütüldüğünü söylemek oldukça zordur.

Kapsamlı bir alkol politikası için kanıta dayalı yaklaşımlar çerçevesinde, pazarlama uygulamalarını düzenlemeli, ergenler gibi hassas grupları hedeflemeli ve paydaşlar politika oluşturma sürecine dahil edilmelidir.

KAYNAKÇA

- 696 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2017).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>
- Akgündüz, A. (Ed.). (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Cilt 1 Fatih Devri Kanunnameleri*. FEY Vakfı.
- Anayasa. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*.
<https://www.mevzuat.gov.tr/#anayasa>
- Apaydın, G. (2022). *Erken Cumhuriyet Döneminde Kamu Sağlığı Politikalarında Kadın Sağlığı ve Cinsellik: Sıhhi Popüler Kültür Metinleri Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Arıkan, A. (2005). *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye sağlık politikalarına etkileri* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
[http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/detailnonmodal/ent:\\$002f\\$002fSD_ILS\\$002f0\\$002fSD_ILS:733134/ada?qu=Deontoloji+ve+T%C4%B1p+Tarih+Anabilim+Dal%C4%B1&ic=true&ps=300](http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/detailnonmodal/ent:$002f$002fSD_ILS$002f0$002fSD_ILS:733134/ada?qu=Deontoloji+ve+T%C4%B1p+Tarih+Anabilim+Dal%C4%B1&ic=true&ps=300)
- Arıkan, Z. (2012). *Alkol Kullanım Bozukluğu. İçinde Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* (1. bs, s. 322). TC Sağlık Bakanlığı.
<https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/maddebagimlilik.pdf>
- Atabek, E. (1982). *Alkol ve İnsan* (1. bs). Kelebek Yayınevi - İstanbul.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın Cilt 1*. Tekin Yayınevi.

- Berktaş, F. (2011). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BKK. (2005). *İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik*.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20059207.pdf>
- Bora Başara, B., Soytutan Çağlar, İ., Aygün, A., Özdemir, T. A., & Kulali, B. (Ed.). (2023). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2021*. Sağlık Bakanlığı.
<https://www.saglik.gov.tr/Eklenti/45316/0/siy2021-turkcepdf.pdf>
- Busbecq, O. G. de. (2005). *Türk mektupları: Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)* (D. Türkömer, Çev.; 1. basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Buyrukoğlu, S., Bozdoğan, D., & Köktaş, A. M. (2016). Paternalist Devlet Anlayışının Bir Gereği Olarak Günah Vergileri: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), Article 3.
- Çakır, G. (2021). Cumhuriyet Döneminde İçtimâî Bir Yara: Alkol, Propagandalar, Politikalar (1920-1950). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 19(30), Article 30.
<https://doi.org/10.17518/canakkalearastirmalari.901908>
- Çakır, S. (2009). *Tophumsal bilimlerde yeni yöntem anlayışı ve temel yaklaşımlar* (1.baskı). Fakülte Kitabevi.
- DDK. (2014). *Madde ve Diğer Bağımlılıklar ile Mücadele Kapasitesinin ve Bu Bağlamda Türkiye Yeşilay Cemiyetinin Değerlendirilmesi Raporu* (Araştırma ve İnceleme Raporu 2014/2). TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu.

- Deal, R. A. (2017). *Namus cinayetleri Sarhoş kavgaları: II. Abdülhamid döneminde şiddet* (Z. Rona, Çev.; Birinci baskı). Kitap Yayınevi.
- Demirbilek, S. (2011). *Tek Parti Döneminde inhisarlar, 1923-1946* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=sY7m19PfcL6F1NUw-cr80EYsg4NzGQRQgsqkkLdbqBuApz58T_nWToli7_e5MNXp
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1889). *İslam mahallelerinde meyhane açılmasına ve gizli müskirat satılmasına ruhsat verilmeyerek mevcudunun kapatılması Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. BOA, Fon Kodu: İ.DH, Dosya No: 1127, Gömlek No: 88085.* <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21420347&Hash=A270268E1DF4FFBFBAAB92FCCAE402490E8395ACC782070CC27B96B82750EF63&A=2&Mi=0>
- Dinç, S. (2016). *1918-1938 yılları arasında devletlerin sosyal regülasyon uygulamaları bağlamında alkol yasağı: Türkiye-ABD uygulamalarının karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=OykDDeWBWTL9-Wm52sZBrHSAhbaeLgdjAqxE4jkGyDmDzCTdSOyKBjoLjAjWsIEG>
- Doğan, C. (2013). Osmanlı Men-i Müskirat Cemiyeti ve Men-i Müskirat Kanunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21.

- DPT. (1962). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1979-1983.pdf
- DPT. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>
- DPT. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari>

- DSÖ. (2010). *Alkolün zararlı kullanımını azaltmak için küresel strateji—Global strategy to reduce the harmful use of alcohol*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241599931>
- Duralı, Ş. T. (2000). *Çağdaş Küresel Medeniyet* (2. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Eğilmez, A. M., & Kumcu, E. (2014). *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye uygulaması* (Ondokuzuncu basım). Remzi Kitabevi.
- Erdal, S., Demirci, H., & Sivri, P. M. (2019). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de içki ile mücadele ve Hilâl-i Ahdar Cemiyeti (1908-1927)* (1. baskı). Kitabevi.
- Erdinçli, İ. (2019). *Yenileşme dönemi İstanbul'unda meyhaneler ve meyhanecilik (1826-1908)* [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=FgmkGchPKo23qQqBeqzVZhdAVV76I7tly8y6WzfKRARqw3B3FXZYoszAZzCQX6UP>
- Erdinçli, İ. (2020). Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhânelere Yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(31), Article 31.
- Ersoy, U., & Altınbaş, M. (2021). İslam, Osmanlı ve Cumhuriyet Sonrası Türk Hukukunda Sarhoşluk Suçu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 46, 171-200.
- Fişek, N. H. (1991). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 7(48), 2-4.
- Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi* (5. bs). Ötüken Neşriyat.
- Girgin, K. (1982). *Politika Sözlüğü* (1. Baskı). Hür Yayın A.Ş.

- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş* (A. Ersoy & P. Yalçinoğlu, Çev.; 6.baskı, 1-436). Anı Yayıncılık.
- Gözel Durmaz, O. (2021). 1909 Tarihli İspirtolar Kanununun Kısa Hikâyesi: Osmanlı'da Üretici-Devlet İlişkileri ve İktisadi Bağımlılık Sorunu Üzerine Bir İnceleme. *Belgi Dergisi*, 21, 445-457. <https://doi.org/10.33431/belgi.825633>
- Güdek Gölçek, Ş., & Gölçek, A. G. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler ile Kibrit. *Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, 30, 36.
- Güvel, E. A. (2008). *Politika, Kültür ve Kalkınma*. Nobel Akademik.
- Halkacı, H. (1937). İctimai Hıfzıssıhha Tetkiklerinden: Maternite ve nüfus azalmasına karşı ulusal müdafaa III. *Tıp Dünyası Dergisi*, 10, 3605-3609.
- Hayran, O. (2016). Küresel sağlık sorunları ve sağlık diplomasisi. *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi*, 56-59.
- Hilal-i Ahmer. (1338). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 1(10). <https://hilali-ahmer-mecmualari.kizilay.org.tr/>
- IHME. (2018). *Küresel Hastalık Yükü Raporu 2017 (Findings from the Global Burden of Disease Study 2017)*. Institute for Health Metrics and Evaluation.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 222 Sayılı Kanun (1961). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf>
- İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu, 4250 Sayılı Kanun (1942). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.4250.pdf>
- İspirto ve Meşrubatı Küüliye İnhisarı Hakkında Kanun, 790 Sayılı Kanun (1926).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400790.pdf

Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Sağlık hizmetlerinin etkinliğinin artırılması ve mali sürdürülebilirlik özel ihtisas komisyonu raporu*. TC Kalkınma Bakanlığı.

Kânûn-ı Esâsî (1876).
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>

Kara Yolları Trafik Kanunu(mülga), 6085 Sayılı Kanun (1953).
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8411.pdf>

Karahanoğulları, O. (2008). *Birinci meclisin içki yasağı: Men-i müskirat kanunu*. Phoenix Yayınevi.

Karayolları Trafik Kanunu, 2918 Sayılı Kanun (1983).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2918.pdf>

Kartal, F. (Ed.). (2011). *Türkiye’de kamu yönetimi ve kamu politikaları* (1. basım). TODAİE - Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Keser, İ. (1993). *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik* (1. Baskı). Gündoğan Yayınları.

Koçi Bey. (2018). *Koçi Bey Risâlesi: Günümüz Türkçesi ile, çeviriyazı, eski harfli metin* (Y. Kurt, Ed.; 4. baskı). Akçağ.

Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, 6972 Sayılı Kanun (1957).
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc039/kanuntbmmc039/kanuntbmmc03906972.pdf

- Koyuncu, D. T. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda alkollü içeceklerin (Arak ve şarap) üretimi, ticareti ve tüketimi: 1792-1839 İstanbul örneği* [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzj_IdWAsjiSAfK3qwrBssl8zJPdm5rRH5hXZxp6K4uFLKdrh8XKkRL_1dbQV1Z
- Köknel, Ö. (1983). *Alkolden—Eroine—Kişilikten Kaçış* (1. Baskı). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Ankara. (1938). *Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938, Ankara: Şarapçılığa ait rapor: Üzüm usareciliği ve cidrecilik*. Ziraat Vekaleti.
https://kutuphane.tarimormman.gov.tr/pdf_goster?file=3e8dd995d0b00340b07cdd373e5e3f40#book
- Kuş, S. (2011). *Dünyada ve Türkiye’de Alkol Kontrolü Politikaları*. Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau seyahatnamesi: Cilt 2, Osmanlı ülkesinde 1587-1589* (T. Noyan, Çev.; 1. basım). Kitap Yayınevi.
- Men-i Müskirat Kanunu, 22 Sayılı Kanun (1920).
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100022.pdf
- Mercan, S., Onaran, Ö. İ., Atasoy, H., İlbak, A., Teloğlu, E. Ş., Torun, P., & Hayran, O. (2018). Alkol Tüketim Kültürü ve Alkol Araştırmaları ile Alkol Kontrol Politikaları Konusunda Görüşler: Nitel Bir Araştırma. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(3).
<https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.3.0027>

- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. (1930). *1930 Sanayi Kongresi Raporlar, kararlar, Zabıtlar* (s. 887). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013a). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)* (C. 1). TBMM Başkanlığı Yayınları.
https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_1.pdf
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013b). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)* (C. 2). TBMM Başkanlığı Yayınları.
https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_2.pdf
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013c). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 8 (9 Kasım 1989—30 Ekim 1995)* (C. 8). TBMM Başkanlığı Yayınları.
https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_8.pdf
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013d). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 9 (11 Ocak 1999 -06 Temmuz 2011)* (C. 9). TBMM Başkanlığı Yayınları.
https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_9.pdf
- OECD. (2021). *Bir Bakışta Sağlık—Health at a Glance 2021: OECD Indicators | READ online*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2021_ae3016b9-en

- Ögel, K. (2010). *Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. Yeniden Yayınları. <http://www.ogelk.net/makale/112-kisisel-kitaplarim-bagimlilik-temel-kitabi.html>
- Özkan, E., & Çetin, M. (2018). Türkiye’de Vergi-Tüketim İlişkisi: Alkol ve Tütün Ürünlerine Yönelik Bir Saha Araştırması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-1. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.492515>
- Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (1934). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2559.pdf>
- Sağlık Bakanlığı. (2001). *Herkese Sağlık—Türkiye’nin Hedef Stratejileri (Sağlık 21)*. Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı. (2022). *Sağlık Bakanlığı 2021 faaliyet raporu* (s. 197) [Faaliyet Raporu]. TC Sağlık Bakanlığı. https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/45199/0/2022-faaliyet-raporupdf.pdf?_tag1=A972367F71B5F050EA1DDC0E1AD110DEDF904131
- Spor Müsabakalarında Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, 2004/7755 Sayılı BKK (2004). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/3.5.20047755.pdf>
- Sporda Şiddetin ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun (2011). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6222&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Sürücü Adayları ve Sürücülerde Aranacak Sağlık Şartları ile Muayenelerine Dair Yönetmelik (2006). <https://mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIfra>

me?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10664&MevzuatTertip=5

Şarman, C., & Turan, E. (1984). Günümüzde Alkolizm. *Ankara Tıp Mecmuası*, 37, 185-194.

TAHUD. (2013). *Aile Hekimliği Uzmanlık Eğitimi Müfredatı 2013.pdf*. Türkiye Aile Hekimleri Uzmanlık Derneği. <https://www.tahud.org.tr/file/ad628fbc-a777-434a-9b3b-770ac9a5fe3a/Aile%20Hekimlig%CC%86i%20Uzmanl%C4%B1k%20Eg%CC%86itimi%20Mu%CC%88fredat%C4%B1%202013.pdf>

TBMM. (1926a). *TBMM Tutanak Dergisi 2. Dönem 28. Cilt 15. Birleşim—Sayfa 60*. Türkiye Büyük Millet Meclisi. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=60&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=28&v_birlesim=015

TBMM. (1926b). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Arşivi*. Türkiye Büyük Millet Meclisi. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_der_gisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d02&v_yasama_yili=5&v_cilt=

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023, Haziran 22). *2023 Yılında Destek Kapsamına Alınan Yurtdışı Fuarlar*. <https://ticaret.gov.tr>. <https://ticaret.gov.tr/ihracat/fuarlar/2023-yilinda-destek-kapsamina-alinan-yurtdisi-fuarlar>

TCKB. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. TC Kalkınma Bakanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf

Tengilimoğlu, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2014). *Sağlık işletmeleri yönetimi* (6. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.

- Ticaret Bakanlığı. (2019, Ocak 14). *Taviz Değişimine Konu Olan Tarım Ürünleri*. Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/taviz-degisimine-konu-olan-tarim-urunleri>
- Tokaç, M., Okur, H. H., & Topçu, İ. (2011). Sağlık Bakanlığınca Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yayımlanan Halk Sağlığına İlişkin Bir Eserden İlginç Bir Bölüm: “İçki Belası”. 13. *Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Sözel Bildiriler*, 10.
- Tunçel, A., & Gülenç, K. (Ed.). (2013). *Siyaset felsefesi tarihi: Plato’dan Zizek’e*. Doğu Batı Yayınları.
- Turan, D., & Yurdakul, A. (2009). Zararlı Alışkanlığı Önlemeye Yönelik Bir Araç Olarak Günah Vergileri ve Etkinliği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56624>
- Turizmi Teşvik Kanunu (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2634.pdf>
- TÜİK. (2023). *Cinsiyete ve yaş grubuna göre nüfus, 1950-2022*. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=5sMY3X6muh6khEkTjIM10B5CfH3Nb4NCKkAekbQkoaLOi01Fj5aadZAE/5MWcAqY>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961) (1961). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkilerin Satışına ve Sunumuna İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2011). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14646&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Tütün, tütün mamulleri ve alkol piyasasının düzenlenmesine dair kanun, 4733 Sayılı Kanun (2002). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4733.pdf>

- Uğurlu, S. (2024). Türkiye’de Küreselleşme Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Etkiliyor mu? ARDL Yaklaşımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 152-173. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1372205>
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1593.pdf>
- Üner, S., Balcılar, M., & Ergüder, T. (Ed.). (2018). *Türkiye Hanehalkı Sağlık Araştırması: Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Risk Faktörleri Prevalansı 2017 (STEPS)*. Dünya Sağlık Örgütü Türkiye Ofisi. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/342200?locale-attribute=zh&show=full>
- Ünüvar, N., Mollahaliloğlu, S., & Yıldırım, N. (Ed.). (2007). *Türkiye Hastalık Yüğü Çalışması 2004*. TC Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı. <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/166>
- WHO. (2018). *Global status report on alcohol and health 2018*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/274603>
- Yavuzer, G. (2015). *On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bir kamusal alan olarak İstanbul meyhaneleri* [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yıldırım, F. (2021). Mühimme Defterleri’ne Göre Osmanlı Devleti’nde Şarap. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), Article 1. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.826982>
- Yıldırım, S., & Zeynel, B. K. (Ed.). (2010). *TBMM albümü: 1920-2010* (2. basım). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf

Zat, V. (1994). *Adabıyla Rakı ve Çilingir Sofrası* (1. baskı). İletişim Yayıncılık.

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİNİN LOJİSTİK PERFORMANSIN DEĞERLENDİRMESİNE YÖNELİK UYGULAMALARI¹

İsmail UĞUR²

Serap Pelin TÜRKÖĞLU³

1. GİRİŞ

Dünyanın küreselleşmesine ve bilgi toplumuna geçişine kadar olan süreçte lojistik kısıtlı kalmıştır. Ancak küreselleşmenin gerçekleşmesi ve bilgi toplumuna geçiş ile lojistik giderek önem kazanmış ve lojistik faaliyetleri giderek artmıştır (Wolff ve Yıldız, 2018).

Lojistik performansının ölçülmesi ve ülkelerin lojistik performansları açısından karşılaştırılabilmesini sağlamak amacıyla LPI (Lojistik Performans Endeksi) Dünya Bankası tarafından her iki yılda bir yayınlanmaktadır. Bu endeks sayesinde ülkeler lojistik performansları hakkında özeleştiri yapabilmekte ve lojistik performansının artırılması için reçete oluşturabilmektedir. Lojistik Performans Endeksi farklı açılardan ele alınarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplama anket tabanlı

¹ Bu çalışma, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalında halihazırda Doç. Dr. Serap Pelin Türkoğlu danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezine dayanarak hazırlanmıştır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı, 225241127@aybu.edu.tr, ORCID: 0009-0005-2831-6378.

³ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Berat Cömertoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, spturkoglu@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9566-9898.

Lojistik Performans Endeksi'nde olan ülke puanları ve sıralamaları eklenmez (World Bank).

Lojistik ve lojistik performansı, kavram olarak önem taşımaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde bu iki kavramın açıklaması yapılacaktır. Kavramlar açıklandıktan sonra yapılan literatür taraması sonucunda bulunan kaynaklar, yöntem sınıflandırmasına göre tablolarla gösterilecektir. Kullanılan yönteme göre yapılan sınıflandırma sonucunda, çalışmalar ve hangi yöntemin sıklıkla kullanıldığı konusunda çıkarım yapılabilecektir.

2. LOJİSTİK KAVRAMI

Lojistik kelimesi Yunanca olan “logistikos”dan türetilmiştir. Lojistik kelimesi Latince “logisticus” dur. Logisticus kelimesi hesaplama yeteneğine sahip olan anlamına gelmektedir (Wassenhove, 2006: 476). Lojistik kelimesini ilk defa kullanan kişi General Baron de Jomini'dir. Kelimenin nereden geldiğine dair iki görüş vardır. Birincisi, askeri birliklerinin organizasyonundan geldiği görüşü; ikincisi ise, kamp yapmak anlamında askeri bir düzenlemedir. ABD'de “lojistik” kelimesi askeri alanda tedarik ve nakliyenin gerçekleştirilmesi anlamında kullanılmak üzere literatüre kaydedilmiştir. Lojistik kelimesi sivil alanda ilk kez 1960'lı yıllarda kullanıma girmiştir. Bununla birlikte Hans-Christian Pfohl, 1974 yılında bir bilim dalı olarak lojistiği ortaya çıkarmıştır (Tepić vd., 2011: 379).

3. LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ

Lojistik performansı, hizmetlerin yetkinliği ve niteliği ile alıcıya zamanında ulaştırılmasını ifade eder. Bununla birlikte lojistik faaliyetlerin başarı ve etkinliğini ortaya koyar. Lojistik faaliyetlerin etkinliği, ülkelerin diğer ülkelerle entegrasyon

kurmalarını kolaylaştırmakta ve firmaların yabancı pazarlarda rekabet etme gücünü arttırmaktadır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 98).

LPI, Dünya Bankası'nın katkılarıyla ortaya çıkan ve araştırmaya konu olan ülkelerin lojistik niteliklerini ve becerilerini araştıran bir anket çalışması olarak tanımlanmaktadır. Global Express Derneği (GEA), Global Ulaşım ve Ticaret Kolaylaştırma Ortaklığı (GFP) ve Uluslararası Taşıma İşleri Organizatörleri Dernekleri Federasyonu (FIATA) tarafından uzmanlar belirlenerek anketin yapılması sağlanmaktadır (Çatuk vd., 2019: 121). LPI; ürünlerin, ülkelerin sınırları içinde veya sınırlar arası ne düzeyde verimli taşındıkları hakkında bir puanlama yapar. 160 ülke için sayısal karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlayan LPI, ülkelerin lojistik sektörü içerisindeki avantajları ve güçlüklerin belirlenmesine yardımcı bir araçtır. Bununla birlikte ülkelerin ticaret lojistiğine dair performanslarının geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Acar, 2021: 535).

2007 yılında Dünya Bankası tarafından oluşturulan LPI, ülkelerin lojistik performans verilerini karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmeye yardımcı olur. Ülkelerin lojistik faaliyetlerine dair geniş bir veri aralığı sunan ve lojistik operasyonlarının durumlarının belirlenmesini sağlayan önemli bir veri kaynağıdır (Pelit, 2023: 41). Dünya Bankası'nın 2007-2018 yılları arasında altı defa yayınladığı LPI, ülkelerin lojistik performanslarının detaylı bir biçimde yorumlanmasına yardımcı bilgileri içermektedir. Altı farklı alt boyuttan oluşan endeksin bütün değişkenleri ayrı bir önem taşımaktadır (Acar, 2021: 423). Bu alt boyutlar aşağıdaki gibidir:

- 1) “Gümrükler”: Gümrükler ve sınırlardaki işlemlerin etkinliğini ifade eder.

- 2) “Altyapı”: Yol, köprü gibi taşımacılık ve ticaret altyapısının verimliliğini ifade eder.
- 3) “Uluslararası Sevkiyat”: Rekabetçi fiyatlarla sevkiyat hizmetlerine ulaşma becerisini gösterir.
- 4) “Lojistik Hizmet Kalitesi”: Lojistik hizmetlerin yetkinliği ve lojistik faaliyetlerin kullanım kolaylığını ifade eder.
- 5) “Takip/İzleme”: Sevkiyatların kontrol edilmesi ve izlenebilme becerisini gösterir.
- 6) “Zamanında Teslimat”: Sevkiyatların alıcılara belirlenen zamanda ulaşması ve göndericilerin teslimat zamanı konusundaki yetkinliğini gösterir (Acar ve Çetinceli, 2020: 891; Acar, 2021: 423).

Temel bileşenler analizi tekniği ile gümrükler 0,42, altyapı 0,42, uluslararası sevkiyatlar 0,37, lojistik yetkinlik 0,42, yük izleme 0,41, zamanlama 0,40 olarak ağırlıklandırılmıştır” (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 102). Bu altı konuda verilen puanların ağırlıklı ortalamasının belirlenmesiyle birlikte ülkelerin lojistik performans puanlarına ulaşılmıştır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 102).

LPI puanlarına göre dört farklı grup oluşturulmaktadır. Lojistik dostu ülkeler 4 puan ve üzeri puan alırken, 2 ve 3 puanlar, ortalama bir lojistiği göstermektedir. Lojistikte kötü olan ülkeler ise 1 puan ve altında kalmaktadır. Dört grup aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

- 1) LPI 1: “Lojistikte kötü olan ülkeler”
- 2) LPI 2: “Lojistikte kısmen iyi performans gösteren ülkeler”
- 3) LPI 3: “Lojistikte istikrarlı performans gösteren ülkeler”
- 4) LPI 4: “Lojistik dostu ülkelerdir” (Bayat ve Özdemir, 2016: 3).

LPI hesaplanırken anket katılımcılarına çalıştıkları ülkedeki lojistik ile ilgili ortam, temel kurumlar, süreçler ve maliyet ile zamana dair performanslar konusunda da nicel ve nitel bilgileri aktarmaları da istenmektedir. Bu sayede ulusal ölçekte farklı bir LPI hesaplanmış ve lojistik performans analizi daha detaylı incelenmiştir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 102). LPI sayesinde ülkeler lojistik performans açısından kendilerini değerlendirme imkanına ulaşır ve gelecekte ülke yararına oluşturulacak politikaların içeriğine dair düzenlemelerin değerlendirilmesine katkı sağlar (Pelit, 2023, s. 41).

4. ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİNİ KULLANARAK LOJİSTİK PERFORMANSI DEĞERLENDİREN ÇALIŞMALAR

4.1. WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan WASPAS yöntemi, bir problemin çözümü için var olan alternatiflerin kriter ağırlıklarını ve kriterlerin performans değerlerini kullanır. Sonuç olarak bir performans sıralamasına ulaşır ve karar vericilere, alternatiflere dair bir sıralama sunar. Tablo 1’de literatürde WASPAS yöntemi kullanarak lojistik performansı değerlendiren çalışmalar gösterilmiştir.

Tablo 1. WASPAS Yöntemi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın İçeriği
Alptekin ULUTAŞ, Çağatay KARAKÖY (2019)	Çalışmanın amacı, G20 ülkelerini Lojistik Performans Endeksine göre sıralamaktır. Bu sıralamayı yaparken, işlem sayısını en aza indirmek çalışmanın amaçlarından bir diğeridir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden WASPAS ve SD kullanılmıştır.
Musa TÜRKOĞLU, Gülhan DURAN (2023)	Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) ülkelerinin lojistik performanslarının analizi, çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. CRITIC yöntemi ile performans endeksleri ağırlıklandırılmış, GIA ve WASPAS yöntemleri kullanılarak performans sıralaması elde edilmiştir.
Hasan Emin GÜRLER, Mehmet ÖZÇALICI, Dragan PAMUCAR (2024)	Çalışmada Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin lojistik performansları sıralanmıştır. Elde edilen sıralama, 2018 yılı LPI verileri ile karşılaştırılmıştır. Analizler; ARAS, CoCoSo, CODAS, COPRAS, EDAS, GRA, MABAC, MARCOS, MOORA, OCRA ve WASPAS yöntemleri kullanılarak yapılmıştır.
V. Sinem Arıkan Kargı (2022)	Bu çalışmada 2018 yılında yayınlanan Lojistik Performans Endeksi verilerinden yararlanılmıştır. Bu veriler kullanılarak, 38 OECD ülkesinin lojistik performans sıralaması ENTROPİ ve WASPAS yöntemleriyle elde edilmiştir.

4.2. TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS, pozitif ve negatif olarak ideal çözümlere uzaklıkları açığa çıkarır. Bu sayede ideal ve ideal olmayan çözümlere ulaşır. Alternatifler arasından, ideal çözüme en yakın olan en iyi alternatif olarak seçilir. Tablo 2’de TOPSIS yöntemini kullanarak lojistik performansı değerlendiren çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 2. TOPSIS Yöntemi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın İçeriği
Suzan Oğuz, Gamze Alkan, Burcu Yılmaz (2019)	Çalışmanın amacı; çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemini kullanarak, 7 Asya ülkesi için lojistik performans sıralamasını yapmaktır.
Büşra YALÇIN, Berk AYVAZ (2020)	Çalışmada Türkiye, Bulgaristan, İran, Gürcistan ve Yunanistan için lojistik performansın değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme yapılırken “Bulanık TOPSIS” ve “Bulanık AHP” yöntemleri kullanılmıştır.
Kübra SATILMIŞ (2023)	Bu çalışmanın amacı, LPI araştırmaları sonucunda seçilen 15 ülkenin lojistik performans düzeylerinin çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak karşılaştırılmasının yapılmasıdır. Çalışmada CRITIC yöntemi ile değerlendirme kriterlerinin ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra VIKOR, SAW ve TOPSIS yöntemleri ile performans sıralamaları elde edilmiştir.
Cem GÜRLER (2023)	Çalışmanın amacı, NEXT-11 ülkelerinin 2010, 2016 ve 2018 Lojistik Performans Endeksi verilerini kullanarak lojistik performanslarının sıralanmasıdır. Performans sıralaması için TOPSIS yönteminden faydalanılmış ve ilgili yılların kriter ağırlıklandırması için ise CRITIC yöntemi kullanılmıştır.

4.3. AHP (Analytic Hierarchy Process) Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP farklı kriterler arasından seçim yapılmasına yardımcı olmaktadır. AHP, farklı kriterleri önem ağırlığına göre sıralar. Bununla birlikte karar almada bireylerin ve grupların önceliklerini dikkate alır. Aynı zamanda bu yöntem, sıralaması yapılacak alternatifler ve değerlendirme kriterleri arasında hiyerarşik bir yapı olduğunu kabul etmektedir. Literatürde AHP yöntemini kullanarak lojistik performansı değerlendiren çalışmalar Tablo 3’ te gösterilmiştir.

Tablo 3. AHP Yöntemi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın İçeriği
Gökçe CANDAN (2019)	Çalışmada OECD üyesi olan; Türkiye, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık, Yunanistan, Belçika, İspanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Avustralya'nın lojistik performansının değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede kriter ağırlıkları bulanık AHP yöntemi ile elde edilmiş, performans sıralaması ise gri ilişkisel analiz yöntemi ile yapılmıştır.
Büşra YALÇIN, Berk AYVAZ (2020)	Çalışmada; Türkiye, Bulgaristan, İran, Gürcistan ve Yunanistan için lojistik performansın analizi yapılmıştır. Bu analiz yapılırken “Bulanık TOPSIS” ve “Bulanık AHP” yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın kriter ağırlıkları MEREC-Corr yöntemiyle belirlenmiştir.

4.4. SAW (Simple Additive Weighting) Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi de SAW yöntemidir. Basit hesaplama adımlarına sahip olmasından dolayı bu yöntem literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemde alternatiflerin tümü için tercih değeri oluşturulur. Bu değere göre alternatifler sıralanır. Literatürde SAW yöntemini kullanarak lojistik performansı değerlendiren çalışmalar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. SAW Yöntemi ile İlgili Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın İçeriği
Osman PALA (2023)	Bu çalışma için Türkiye'nin jeopolitik anlamda ticari ve yatırım rakipleri olarak Vişegrad dörtlüsü ele alınmıştır. Bu dörtlü; Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya'dır. Çalışmada, Türkiye ve Vişegrad dörtlüsünün 2010 ve 2018 yılları arasındaki beş farklı dönemdeki lojistik performans endekslerine göre karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır.
Süleyman ÇAKIR, Selçuk PERÇİN (2013)	Bu çalışmanın amacı; “FORTUNE Türkiye” dergisi tarafından 2011 yılında yayımlanan, ilk 500 firmanın içinden 10 firma seçilerek, bu firmaların lojistik performans analizini yapmaktır. Analiz, çok kriterli karar verme yöntemlerinden VIKOR, TOPSIS ve SAW ile gerçekleştirilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Lojistik kavramı, tarihsel olarak çok eskiye dayanmasa da günümüzdeki önemi giderek artmaktadır. Özellikle dünyanın küreselleşmesiyle birlikte, ülkeler arasındaki uluslararası ticaret hacminde yükselmeler meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak lojistiğin önemi yıllar içerisinde artmıştır. Dünya Bankası, bu durumu dikkate alarak ülkelerin lojistik performanslarını belirli kriterler ve veriler ışığında hesaplamaya başlamıştır.

Lojistik Performans Endeksi; ülkelerin belirli yatırımlar gerçekleştirmesinde, ticaret hacimleri açısından bir referans noktası olması ile karşımıza çıkmaktadır. Lojistik performans endeksi sadece ülkeler için değil araştırmacılar içinde önem arz etmektedir. Bundan dolayı alanda yapılan çalışmalar artmıştır. Bu çalışmada, lojistik performansı açısından hangi çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı ortaya konmuştur. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında, TOPSIS ve WASPAS yöntemi ile yapılan analizlerin fazla olması göze çarpmaktadır. Ayrıca kullanılan yöntemlerden bağımsız olarak yapılan çalışmalarda, belirli bir ülke grubu ile değerlendirme yapıldığı gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. F. (2021). Lojistik Performans İndeks: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33 (3), 422-428.
- Acar, Ö. F. (2021). Uluslararası Ticarete Deniz Taşımacılığının Lojistik Performansa Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26 (4), 533-541.
- Acar, Ö. F. ve Çetinceli, K. (2020). Uluslararası Ticarete Taşıma Türlerinin Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksine Etkisi ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi İlişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (3), 887-905.
- Bayat, T. ve Özdemir, Ş. (2016). Yeni Bir Lojistik Performans Endeks Oluşturmak İçin Gerekli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırma. *V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*. Mersin.
- Bayraktutan, Y. Ve Özbilgin, M. (2015). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 95-112.
- Bozkurt, C. ve Mermertaş, F. (2019). "Türkiye ve G8 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması". *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7 (2), 107- 118.
- Candan, G. (2019). Lojistik Performans Değerlendirmesi İçin Bulanık AHP ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile Bütünleşik Bir Yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 277-286.
- Çakır, S., & Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449-459.

- Gürler, H.E., Özçalıcı M. ve Pamucar D., Determining Criteria Weights With Genetic Algorithms for Multi-Criteria Decision Making Methods: The Case of Logistics Performance Index Rankings of European Union Countries. (2024). Socio-Economic Planning Sciences, 91(2), 101758
- Gürler, C. (2023). NEXT-11 Ülkelerinin Lojistik Performanslarına Göre CRITIC Temelli TOPSIS Yöntemiyle Sıralanması. G. Ö. Güney, & D. Ö. Güney (Dü.) içinde, Ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletme Alanında Akademik Çalışmalar (s. 35-47). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kargı, V. S. (2022). Evaluation of Logistics Performance of The OECD Member Countries with Integrated Entropy and Waspas Method. Yönetim ve Ekonomi, 29(4), 801-811.
- Oğuz, S., Alkan, G., & Yılmaz, B. (2019). Seçilmiş Asya Ülkelerinin Lojistik Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 497-507.
- Pala, O. (2023). MEREC-CORR ve SAW Temelli Lojistik Performans Değerlendirme. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(25), 117-135.
- Pelit İ. (2023). Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksinin İncelenmesi. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi 9 (1), 37-49.
- Tepić, J., Tanackov, I., & Stojić, G. (2011). Ancient Logistics – Historical Timeline and Etymology. Technical Gazette, 18(3), 379-384.
- Türkoğlu, M., & Duran, G. (2023). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) Ülkelerinin Lojistik Performanslarının

- Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 15(1), 45-69.
- Ulutaş, A., & Karaköy, Ç. (2019). G-20 Ülkelerinin Lojistik Performans Endeksinin Çok Kriterli Karar Verme Modeli ile Çözümü. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 71-84.
- Wassenhove, L. V. (2006). Blackett Memorial Lecture Humanitarian Aid Logistics: Supply Chain Management in High Gear. 57, 475-489.
- Wolff, R., & Yıldız, D. (2018). Türkiye'deki Lojistik Yönetimindeki Gelişmeler: Stratejik Bir Bakış Açısı. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 187-198.
- World Bank. Logistics Performance Index (LPI). www.worldbank.org. Erişim Tarihi: 30.05.2024.
- Yalçın, B., & Ayvaz, B. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Lojistik Performansın Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19(38), 117-138.

BİR SOYKIRIM ÖRNEĞİ: DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN POLİTİKASI¹

Abdullah Halim KÖSE²

1. GİRİŞ

Dünyanın pek çok ülkesinde farklı etnik azınlıklar yaşamlarını devam ettirmektedirler. 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber başlayan sömürgelerin tasfiyesi hareketinin sonucunda da pek çok halk kendisini bir anda başka ulus devletlerin içerisinde yaşarken bulmuşlardır. Farklı ülkelerin hakimiyetleri altında bulunan farklı azınlık gruplarına karşı uygulamış oldukları azınlık politikaları da birbirlerinden farklılık göstermektedir. Azınlıkların haklarını koruyan ve kollayan ülkeler olduğu gibi bunun tam aksi şekilde azınlıkların ülke sınırlarını bölmesini, iç çatışma yaşanmasını engellemek amacıyla azınlıkları ülkedeki ana halka benzetmek üzere siyaset geliştiren ülkelerde bulunmaktadır.

Her ne kadar farklı farklı tarzlarda yaklaşımlar olsa da BM tarafından azınlıkların hakları ve korunması ile ilgili çeşitli sözleşme ve programlar ortaya konulmuştur. Bu sözleşme ve programların birçoğuna Çin de imzacı olarak katılım sağlamıştır. Çin'in azınlık hakları konusunda uluslararası anlaşmalara taraf olmasına rağmen iç siyasetinde bu anlaşmaların tam tersi politikalar geliştirdiği oldukça aşikardır. Azınlık gruplarının yoğunlukta yaşadıkları bölgelere özerklik

¹ Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan Çin'in Doğu Türkistan Politikası: Bir Soykırım Örneği adlı çalışmadan üretilmiştir.

² Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, abduallah.hk98@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2573-3521.

verilmiştir. Ama Çin tarafından Doğu Türkistan ile Tibet'te uygulanan siyaset oldukça farklıdır. Çin tarafından bahsi geçen iki yerde uygulanan siyaset azınlık haklarının ve insan haklarının ihlal edilmesine neden olmaktadır. Bağımsızlık isteklerini oldukça net bir şekilde susturan Çin, uyguladığı bazı politikalarla başta Uygur Türkleri olmak üzere azınlıklara karşı soykırım suçunu da işlemektedir.

Nüfusun çoğunun Uygur Türklerinin oluşturduğu Doğu Türkistan'a Çin tarafından 1955 senesinde verilmiş olunan özerklik statüsü tam manasıyla kağıt üzerinde kalmış olan bir statüdür. Bölgede yürütülen Çinlileştirme politikalarının zaman zaman şiddeti azaltılsa da Uygurların milli bilinçlerinin yükselmesi ile beraber soykırım niteliği taşımaya başlamıştır. Bundan dolayı Uygur Türklerinin Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi içerisindeki yaşam standartlarının insani boyutlarda olduğu söylenemeyecektir. Çin'in bölgedeki politikasının bölgenin Çinlileştirilmek suretiyle tarihsel olarak bölgenin Çinli olduğu tezini gerçeğe dönüştürmektir.

2. SOYKIRIM SUÇU

Uluslararası hukukta yer alan sistemsiz düzenlemelerde soykırım suçunun yapısal argümanları bulunmaktadır. Soykırım suçu, uzun ve oldukça ağır ilerleyen bir süreç sonunda uluslararası hukukta suç olarak kabullenilmiştir. Uluslararası hukuk alanında bağımsız bir suç olarak ele alınmadan önce soykırım suçu, insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendirilmekteydi. Küresel çapta derin izler bırakan, uluslararası alandaki diğer eylemlerden sıyrılan ve küresel çaptaki işleyişin bozulmasına vesile olan eylemler uluslararası suçtur. 19. yüzyılın sonları başta olmak üzere küresel çapta derin etkiler bırakan olayların gerçekleşmesi ve bu olayların oldukça fazla yaşanmaya başlamasıyla beraber uluslararası toplumun

geleceği riske girmeye başlamıştır. Bundan dolayı devletlerin ya da kişilerin işlemiş oldukları eylemlerin uluslararası alanda ortak kabul gören suçlar etrafında suç sayılması gerektiğine dair uzlaşısı olmuştur (Değirmenci, 2007; 53-54). Ama bu uzlaşının sonucunda dahi uluslararası alanda bir yargılama aygıtı uzun süre kurulamamıştır. Soykırım suçu başta olmak üzere uluslararası alanı ilgilendiren suçların yargılanması ancak, uluslararası alandaki yargı makamlarının oluşturulmaya başlanması ile mümkün hale gelmiştir. Her ne kadar ilk genel savaş sonrasında bazı adımlar atılmış olsa dahi bu konudaki asıl büyük atılım ikinci genel savaş sonrasında yaşanmıştır. 1. Dünya Savaşı'nda ve daha öncesinde yaşanmış olan çatışmalar ile savaşları bitirmek amacıyla yapılan anlaşmalarda genel af ilkesi kullanılmak suretiyle savaş suçlularına af getirilmiştir. Böylesi bir ortamda soykırma karşı devletlerin ortak karar almaları ya da soykırım konusunu uluslararası alana taşımak suretiyle yaptırım uygulamalarını beklemek oldukça anlamsız olacaktır. Bu dönemde ayrıca kişilerin yapmış oldukları eylemlerden dolayı, devletlerin cezalandırılmaması gerektiği savı ön plana çıkmıştır. Devletin görevlendirmiş olduğu kişilerin karışmış oldukları suçlardan dolayı devletinde asli olarak kusurlu ya da fail konumunda yargılanacağı anlayışı İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber ortaya çıkmıştır (Koca, 2010; 7). Bunun tek bir istisnası bulunmaktadır. Almanya'nın teslim olması ile beraber II. Wilhelm'in yargılanması amacıyla geniş yetkilerle donatılmış yargılama sisteminin kurulmasına hüküm edildi. Ama Wilhelm'in yurtdışına sığınmasıyla beraber uluslararası alanda ilk ceza mahkemesi örneği sayılacak olan yapılanmanın kuruluş safhası başarısızlığa uğramıştır (Alibaba, 2000; 184).

Milletler Cemiyeti'nde alınan karar doğrultusunda ise yargılama yetkisinin yerel mahkemelere bırakılması gerektiğine hükmedildi. Ama, suçun kapasitesinin yerel mahkemenin karar

verme kapasitesinin ve suçun kapsamının uluslararası hukuka devredilmesi durumundaysa Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürecektir, divana bağlı olarak faaliyetlerine devam edecek olan bir yargılama merci oluşturulacağına hükmedildi (Uzun, 2003; 2). Bunun akabinde ise sürekli olarak yargılama yetkisine sahip olacak uluslararası alanda faaliyette olacak bir muhakeme organının kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Ama uluslararası ortamın buna tam olarak hazır olmaması nedeniyle bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Uzun, 2003; 3).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber, savaş döneminde yaşanmış olan olaylarda gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu olaylar savaş sırasında ölen kırk milyondan fazla gayri askeri kişi ile ilgilidir. Şehirlerin ağır bombardımana tabi tutulması, kimyasal, biyolojik, radyoaktif ve biyolojik silah sistemlerinin toplu ölümlere sebebiyet verecek şekilde kullanılmasıyla beraber tanımı tam olarak yapılmamış olan bir kavramı ortaya çıkardı. Bu yapılanlar insanlığa karşı suç kapsamına alınmayacak kadar büyük olaylardı. Bu olaylar bir bakıma sadece Lemkin tarafından yapılan “soykırım” ifadesi ile açıklanabilirdi. Lemkin'i bu tanımlamaya iten nokta ise NAZİ iktidarı tarafından Almanya ile işgale uğramış olan Avrupa ülkelerinde hayata geçirilmiş olan toplu imha kamplarında ölen ve sayılarının hemen hemen altı milyona yakın olduğu tahmin edilen Yahudi'dir. Sadece Yahudileri hedef tahtasına oturtmakla kalmayan NAZİ diktatörlüğü, sayıları yüzbinleri geçen sakat, komünizm taraftarı ve eşcinseli de katletmiştir (Lemkin, 1947; 146). Müttefikleri temsilen savaş devam ederken Moskova'da bir araya gelen ülke bakanları tarafından kabul edilen kurallara göre ise sivilin ölümünden sorumlu olan yetkililerin savaşın bitmesiyle beraber tutuklanacakları, fiilleri gerçekleştirdikleri ülkelere yollanacakları ve yargılanacakları kabul edilmiştir. Eğer, bu kişilerin işlemiş oldukları suçlar oldukça geniş bir alanı

kapsamaktaysa ve bu suçların işlenmesinde lider konumda iseler, bu kişilere ayrıyeten özel bir mahkeme kurulacağı konusunda anlaşılar. Soykırım suçlarının savaş sonunda yargılanmasına ortam hazırlayan olaylardan ilki konumunda olan bu bildiri 1943'te yapılmış olan Moskova Bildirisi'dir (Sander, 2001; 189). Bunun akabinde ise II. Wilhelm'in yaptığı şekilde savaşa girmemiş ülkelere sığınan kişilerin adaletten kurtulmalarının önüne geçmek içinde ABD Başkanı Roosevelt tarafından savaş suçlusu olan kimselere savaşa katılmamış ülkeler tarafından sığınma ya da vatandaşlık verilmemesi gerektiğini ilan etti. Başkanın açıklaması dünya genelindeki hali hazırdaki tarafsız ülkelere de karşılık bulmuştur. Savaşa katılmamış olan devletlerin bir kısmı savaşa katılmış devletlerin yetkililerinin özellikle savaş suçlularının ülkelerinden sığınma ya da vatandaşlık alamayacaklarını ilan ettiler. Müttefiklerin savaşta galibiyet almalarıyla beraber, daha önceden alınmış olunan kararlar neticesinde "Avrupa Ekseninde Büyük Savaş Suçlarının Kovuşturulması ve Cezalandırılması Anlaşması" devreye sokuldu. Bu anlaşmanın ikinci maddesi uyarınca Nürnberg'te Uluslararası Askeri Mahkeme tesis edildi. NAZİ rejimi ve NAZİ yetkililerinin sebep oldukları savaş suçlarının araştırılması maksadıyla kurulan bu mahkeme savaş suçlarını ve kitlesel öldürmeleri soruşturmak ile cezalandırmakla yükümlüydü. Savaş sırasında Asya'da yapılan katliam ve zulümlerinde araştırılması maksadıyla da Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkeme tesis edildi. Bu iki mahkemenin özellikleri yalnızca dünya savaşı esnasında yapılan suçlar için kurulmuş olmaları, olağan üzeri yetkilerle donatılmış olmaları, sadece belirli gayeler için tesis edilmiş olmalarıdır. Bu mahkemeleri diğer mahkemelerden ayıran diğer ana hususlardan biriside muhakemenin topyekûn bir şekilde yapıldığı olağanüstü durumlar için kurulmuş olan organlar olmasıdır. Her ne kadar bahsi geçen yargı mercileri suçun konusu ile suçun failleri açısından sınırlı yetkili mahkemeler olmaları ve üstlenmiş

oldukları suç ile ilgili karar verdikten dağılacak nitelikte olmalarına rağmen ilerleyen dönemde soykırım suçu açısından oldukça önemli konuma gelmişlerdir. Bu iki mahkemenin uluslararası hukuk ve dünyada soykırım suçunun kabullenilmesi açısından en önemli yanı ilerleyen süreçte kabul edilecek olan Soykırım Sözleşmesine ve daha sonraki süreçlerde işlenen suçlara yönelik olarak kurulacak olan uluslararası soykırım mahkemelerin temelini oluşturmuş olmalarıdır (Alibaba, 2000; 185). Nürnberg’te yapılan yargılamalarda Lemkin tarafından ortaya çıkartılmış olan soykırım kavramı kullanılmamaktadır. Bu kavram yerine insanlığa karşı suç ve savaş suçu kavramı kullanılmıştır. Ama bu durum dahi tek başına oldukça önemlidir. Soykırımın bağımsız olarak uluslararası hukukta yer alması bu yargılama sürecinin sonunda oluşmuştur. Bir bakıma mahkeme bir hazırlık sürecidir.

Soykırım kavramının ortaya çıkması ile Yahudi Kırımı (Holokost) arasında oldukça fazla kesişim noktaları bulunmaktadır. Soykırım kavramına konu olan suçlar esasen insanlığın ortaya ilk çıktığı zamanlardan beri vardır. Ama devletler tarafından bu durumun kabul edilmesi için imparatorluk sonrası dönemdeki Yahudi Kırımı gibi olayların yaşanması gerekmektedir. Bu olayların yaşanması ile beraber soykırım kavramı uluslararası hukukta kabul edilen bir kavram haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle beraber bulunulan ortamında şartlarından kaynaklı olarak yaşanmış olan olaylar için özel bir isimlendirme yapılması gerekli olmuştur. Toplu şekilde imha yolları içinde en intizamlı şekilde yürütülen politika olan soykırım, ağır vahşetin yaşandığı 20. yüzyılın öncesinde ortaya çıkmamıştır. Bunda var olan ana neden İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar ve 1945 sonrası yaşanan olaylar kadar büyük çaptaki yok etme politikasının dünyada daha önce yaşanmamış olmasıdır. Lemkin, NAZİ politikalarını tanımlamak ve bilimselleştirmek maksadıyla bu kavramı

kullanmıştır. Soykırım sözcüğü genos (kabile-ırk-boy) ile cide (katletmek) kelimelerinin birleştirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Yani ırkların katledilmesi manası taşımaktadır (Hinton, 2002; 23).

Soykırım suçu kendisine özgü değerleri ve nitelikleri olan bir suçtur. Soykırım suçu uluslararası hukukta yer alan suçlar içerisinde mertebesi en üst konumda olandır. Aynı zamanda soykırım suçu son yüzyılın ortaya çıkartmış olduğu bir kavramdır. Bunun sebebi ise devleti yönetme yetkisini ele geçirmiş olan iktidarların hedefledikleri amaçların özellikle soykırımdan geçmiş olmasıdır. Son yüzyılın içerisinde yaygınlaşan ulus devletler ile beraber de soykırımlarda ve soykırım tanımlamalarında bir artış yaşanmıştır. Devlet aygıtının uluslaşması beraberinde bu aygıtın uluslararası alanda çok daha fazla sayıda ve eskisine nazaran çok daha ön plana çıkmasına neden olmuştur. Devletin kontrol edilemeyen ve diğer devletler tarafından sınır konulamayan iktidarının en somut dışa vurum şekillerinden olan NAZİ politikaları, soykırımın hukuksal boyut kazanması ve soykırımın hudutlarının uluslararası hukukta belirlenmesinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir (Değer, 2009; 62). Lemkin, tanımlaması yapmış olduğu soykırım kavramını kullanmadan öncede uluslararası hukuka katkı sağlamak ve yeni düzenlemelerin yapılmasını sağlamak için çalışmalar yapmıştır. 1933'te yapılan Beşinci Ceza Hukukunun Birleştirilmesi Konferansı adlı çalışmada Lemkin, "Uluslararası Hukuka Karşı Suç Olarak Kabul Edilmesi Gereken Genel (Ulus aşan) Tehlike Yaratan Eylemler" adlı bir durum bildirme yazısı sunmuştur. Lemkin kaleme aldığı bu yazıda uluslararası hukukta acil bir şekilde düzenleme yapılması gereken beş önemli suç olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda Lemkin tarafından devletlerin katılımlarıyla imzalanacak bir sözleşme planı da hazırlanmıştır. Lemkin tarafından sunulan planlamaya göre etnik, dini ya da kültürel herhangi bir cemaate karşı yapılan

imha politikasının “barbarlık suçu”, gruba ait olan sanatın yok edilmesinin ise “vandallık” olarak adlandırılmasını talep etti. Aynı zamanda bu tarz suçların uluslararası hukuka da girmesini ve düzenlenmesini talep etmiştir. Lemkin tarafından yapılan bu önermeler soykırım suçunun kabul edilmesi için ilk aşamalar olarak kabul edilse de değer bulmamıştır (Lemkin, 1947; 46).

Lemkin tarafından ortaya atılan soykırım kavramından önce uluslararası hukukta ulusun bekasının yok edilmesi, uyruk dışı bırakma (denationalization) kavramıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Ama Lemkin’e göre ise bu kavramlar kendisinin yapmak istediği açıklamalar için oldukça basit kalmaktaydı. Lemkin’e göre; bu kavram ırkın biyolojik bütünlüğünün bozulması, ulusu ulus yapan değerlerin yok edilmesini, yok edilen ulus kavramlarının yerine asimilasyonla başka değerlerin yerleştirilmesi (asimilasyon) olayını açıklamamaktadır. Bununla beraber hukuk alanında eser veren bazı yazarların uyruk dışı bırakma kavramını sadece vatandaşlıktan çıkartma olarak görmüş olduklarından dolayı kavramın düşünsel kapasitesinin oldukça yetersiz olduğuna ve soykırım gibi kavramı tam olarak karşılayamayacağını hükmetmiştir. Lemkin’e göre, İkinci Dünya Savaşı’nda yapılan farklı gruplardan insanların toplu olarak yok edilmesi durumu bu kavramlarla açıklanamayacağından dolayı yeni bir kavramın ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Tarihin oldukça eski dönemlerinden itibaren uygulanan politikalar son yaşanan tarifi imkansız olayların eklenmesiyle beraber modern ve uluslararası hukuk açısından oldukça yeni bir kavram olan soykırımla açıklanmıştır (Lemkin, 1944; 79).

Lemkin tarafından ilk kez kullanılan soykırım sözcüğü literatürde oldukça yeni bir sözcüktür. Lemkin tarafından kaleme alınmış olunan “İşgal Altındaki Avrupa’da Mihver Yönetimi” adlı eserde ilk kez soykırım mefhumu geçmiştir. Yapılmış olan bu tanımlamaya göre “milli varlıkların imha edilmek suretiyle, o milletin töresinin de yok edilmesini

amaçlamış olan ve bütün katılımcıların tek bir eşgüdüm etrafında kümelenmiş olduğu proje” soykırım sözcüğünü tanımlamıştır. Bu proje yapılırken var olan ana ülkü ise milli grupların tamamen (anadilleri, milli benlikleri, milli inançları, öz iktisadi seviyeleri, öz kültürleri) kısacası o milleti millet yapan bütün değerlerin toplu olarak imha edilmesidir. Yazar tarafından yapılmış olunan tanımlamada ek olarak soykırımın bazı alt dallarının olduğu birçok sefer anlatılmıştır. Buna göre;

- Siyasi Soykırım: NAZİ rejimi tarafından ele geçirilmiş olan işgal bölgelerinde bulunan geleneksel yönetimlerin tasfiye edilmesi ve bunların yerlerine Alman ekolünü yayacak yönetim aygıtlarının oluşturulmasıdır. İşgal bölgelerinde Almanlara karşı büyük çapta herhangi bir direniş çıkmasını engellemek için yönetim sınırları oldukça daraltılmıştır. İşgal altındaki bölgelerdeki devlet mekanizması ya ortadan kaldırılmıştır ya da zayıflatılmıştır. Almanlar ile uyum içerisinde çalışacak göstermelik idareciler başa getirilmişlerdir. İşgal bölgelerinde sadece Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi hariç tutulmak üzere bütün siyasi partiler kapatılmıştır. NAZİ üyesi olan kişilere toplumsal yaşamda ve devlet ricalinde çeşitli kolaylıkların sağlanmasıdır (Lemkin, 1944; 82).
- Dini Soykırım: Lemkin tarafından yapılan dinsel soykırım tanımlamasına göre; işgal edilen ve nüfus çoğunluğu olarak Katolik inancına sahip olan kişilerin yaşadığı Lüksemburg’da belirli bir yaş üzerindeki çocukların dinlerini terk etmelerinin teşvik edilmesidir. Hırvatistan’daki Sırp nüfusu kontrol altında tutmak amacıyla Almanlar ile ters düşmeyecek bir Ortodoks Kilisesi tesis edilmesi ve işgal altındaki Polonya’daki kilisenin etkisini kırmak amacıyla mallarına düzenli aralıklarla el konulmasıdır. Bunlara ek olarak din

adamlarının sürekli olarak soruşturmaya tabi tutulmuşlardır (Lemkin, 1944; 89).

- İktisadi Soykırım: İmha edilmek istenilen gruba ait olan iktisadi rezervlerin işgal yoluyla grubun elinden alınmasıdır. Buna örnek olarak ise Lemkin tarafından Almanların işgalden önce Polonya'daki en büyük bankalardan birisi olan PKO Bankası'na el koyması verilir. Bankaya el konulmasını müteakiben sadece Alman ırkından olanlara ödemeler yapılmıştır. Almanya'dan başlamak üzere daha sonra işgal edilen bölgelerdeki Yahudilerin mallarına el konulması örnek teşkil etmektedir. Bununla beraber Polonyalıların varlıklarına zorla el koyan NAZİ rejimi bu malları Alman ırkından olanlara dağıtmıştır (Lemkin, 1944; 86).
- Biyolojik Soykırım: Alman işgaline giren ülkelerdeki nüfusun düşürülmesi için doğum oranlarının düşürülmesi, millet bağı ile birbirine bağlı olan çiftlerin izdivaçlarının önüne engel olunması ve izine bağlı hale getirilmesidir (Lemkin, 1944; 87).
- Kültürel Soykırım: İşgal altındaki bölgelerde NAZİ baskısı sonucunda anadilin kullanımının yasaklanması, yerel dillerin yerine eğitim dili olarak Almancanın zorunlu hale getirilmesi, okullara Alman öğretmenlerin yerleştirilmesi, öğrencilerin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi propagandasına tabi tutulmalarıdır. Nazilerin işgal bölgelerinde sanatın milli düşünceleri şahlandıracasına inanmalarından kaynaklı olarak işgal altındaki bölgelerdeki gençlerin kültür-sanat faaliyeti yürüten okullara gitmelerini engellemeleridir. Gençlerin bu okulların yerine meslek kazandırma faaliyeti yürüten eğitim kurumlarına devam etmeleri işgal güçleri tarafından desteklenmiştir. Bununla beraber milli değerlerin yansıtıldığı milli yapılar, müzeler, kütüphaneler,

kitapevleri ve anıtlar tahrip edilmiş ya da yok edilmiştir (Lemkin, 1944; 84-85).

- Sosyal Soykırım: Almanlar tarafından ele geçirilmiş olan bölgelerde işgale karşıtlık oluşturacak, Nazilere benzetme siyasetine direnecek ve halkı arkasında toplama ihtimali olan aydın ile milliyetçi liderlerin ve işgal karşısında halkın manevi değerlerini yükseltmek suretiyle milli duygularının kabarmasına yön verecek din alimlerinin zorunlu olarak çalışma kamplarına sürgün edilmeleri soykırımdır. Sürgüne tabi tutulmayanlar (Almanlara göre daha tehlikeli olanlar) idam ile cezalandırılmışlardır. İşgal edilen bölgelerdeki mevcut yargı sisteminin feshedilmek suretiyle yerine Alman hukuk sisteminin inşa edilmesi ve bu sistemde yerel dillerin değil Almancanın kullanılması sosyal soykırımdır. Özetle; yerel halkın milli ve manevi değerlerde uzaklaştırılması siyasetidir (Lemkin, 1944; 83).
- Ahlaki Soykırım: İşgal altında tutulan bölgelerdeki halkın maneviyat güç almak suretiyle ayaklanmasının önüne geçilmek amacıyla ahlaki yıkıma sürüklenmesidir. NAZİ işgali altındaki bölgelerde kasıtlı olarak gıda enflasyonunun yüksek tutulması, alkol fiyatlarının sabit tutulmaya çalışılması, cinsel muhtevalı basın-yayının serbest bırakılması, kumarhanelerin serbest bırakılması ahlaki soykırımdır. Bu tarz uygulamalarla beraber işgal altında yaşayan halkların birikimleri, şehvete ve kişisel çıkarlara sürüklenmektedir. Bu şekilde yaşayan topluluklarında ortak bir ülkü etrafında birleşmek suretiyle işgale karşı durmaları ve ortak yüksek hedefler belirlemeleri olanaksız hale gelmektedir (Lemkin, 1944; 90).
- Fiziksel Soykırım: Lemkin tarafından yapılan sınıflandırmaya göre fiziksel soykırımda diğer soykırım türlerinden değişik halde direk olarak vücut birliği ve

yaşamsal haklara saldırış vardır. Direk olarak grup üyelerinin yaşamsal haklarına müdahil olan uygulamalar vardır. Bunun en yaygı olan uygulamalarından olanı grup üyelerini toplu şekilde öldürmek amacıyla yapılan katliam politikaları bulunmaktadır. Grup üyelerinin gıda zinciri bozularak ırksal eşitsizliğe uğramaları, grup üyelerinin sağlıklarını bozmaya yönelik atılan adımlar vardır. Azınlık gruplarının sayılarının azaltılması, yok edilmeleri ve fiziksel açıdan zayıflatılmak suretiyle bertaraf edilmeleri bu soykırıma örnektir (Lemkin, 1944; 88-89).

Lemkin, soykırımın alt dallarını açıklamak suretiyle bu eylemin tek bir alanda yapılmadığını açıklamıştır. Bununla beraber bu alt dalların çeşitliliği ile de yaşanmış olunan olayların tek bir açıdan soykırım olarak ele alınamayacağı ve yargılamasının da ayrı ayrı yapılması gerektiğini iddia etmiştir (Göktepeoğlu, 2014, 822). Lemkin her ne kadar eserlerinde soykırım suçunun kapsamını oldukça geniş tutmaya çalışmış olsa da ortaya koymuş olduğu uluslararası sözleşme örneklerinde bu kadar geniş kapsamlı ele almamıştır. Lemkin'in eserleri ve sözleşme çalışmaları soykırımın tanımlanması ve uluslararası alanda bir suç olarak kabul edilmesi konusunda başlıca referanslardan birisi haline gelmiştir. Lemkin'e göre soykırımda grubun tamamen ivedi bir biçimde imha edilmesine lüzum yoktur. Soykırımda grupların milli ve ruhani mevcudiyetleri imha edilmek istenmektedir. Soykırımda hedef alınan unsurların belirlenen vakit diliminde imha edilmesi hedeflendiğinden dolayı, belirli aralıklar içinde yürümektedir. Soykırım yapılırken var olan ülkü yok edilmek istenen grupların kültür, anadil, milliyetçi ruhları, dini inanışları, iktisadi kaynakları, hürriyetleri, şahsi güvenlik önlemlerinin ve onurlarının imha edilmesidir (Alvarez, 2001; 35-36).

Sekiz ana gruba ayırmak suretiyle soykırımı tanımlamaya çalışan Lemkin, soykırımın uluslararası hukuk

alanında da suç olarak kabul edilmesi için uluslararası alanda kabul edilen sözleşme yapılmasını teklif etmiştir. Lemkin sözleşmede aşağıdaki ifadeleri bulundurmak istemiştir. Bu maddeler ile soykırım suçunun daha ivedi bir şekilde cezalandırılacağını iddia etmiştir.

- Soykırımın suç olarak kabul edilebilmesi için milli, dini, etnik ya da kültürel grupların tamamen imha edilmesi amacıyla belirli bir plan ve ülkü etrafında işlenmiş olması
- Suçu işleyen kişilerin sadece suça konu olan devletin yerel mahkemesinde değil, derdest edildikleri devletin yargı organlarında da mahkeme edilebilmeleri
- Suçluların siyasi suçlu konumuna sokulmasının engellenmesi, sınır dışı edilmelerinin sağlanabilmesi
- Devletlerin soykırım konusunda yetki almaları gerektiği, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde mesul olmalarının uluslararası sistemce sağlanması gerekmektedir (Gemalmaz, 2011; 462-465).

3. ÇİN'İN BÖLGEDE UYGULADIĞI SOYKIRIM POLİTİKASI

Çin tarafından bölgede uygulanan imha siyasetinin zamanlaması oldukça eskiye dayanmaktadır. 1911 senesinde iktidarda olan Sun Yat-Sen tarafından Çin'de yaşayan tarım işçileri Doğu Türkistan'a göç ettirilmeye başlanmıştır. Bu göç siyasetine karşı duran ve ayaklanan Uygurların hareketleri oldukça sert ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1918 senesinde Yedisu kentinde ayaklanan Uygurlara karşı sert güç kullanmaktan çekinmeyen Çin, 14 yaşından büyük olan bütün Uygur erkeklerini kurşuna dizmek suretiyle öldürmüştür. O dönemde bölgede olan 90.000 aileden geriye 30.780 aile kalmıştır. Bu ailelerde SSCB'ye sığınmak suretiyle ölümden kaçmışlardır.

1949'da Komünist Çin tarafından Doğu Türkistan'da hakimiyet kurulmasıyla beraber başlayan işgal ile beraber hak arama çabaları ve zaman zamanda isyana varan olaylar başlamıştır. Çin tarafından bölgeye atanan Wang-Zhen adlı askeri vali Uygurlara karşı oldukça sert tedbirlere başvurmuştur. Hoten'de yaşanan olayları oldukça kanlı bir şekilde bastıran vali yaklaşık 300.000 Uygur'un ölmesine neden olmuştur. Çin yönetiminin uygulamış olduğu politikalara karşı belirli aralıklar ile ayaklanan Uygurların hak arama mücadeleleri kanlı ve oldukça sert biçimde bastırılmıştır. Uygurlar 1956 senesinde Hoten şehrinde "Teşkilat-ı Nicat Partisi" adlı oluşumu kurmak suretiyle bağımsızlık yanlısı Uygurların bir araya gelmelerini ve organize olmalarını sağlamışlardır. Hoten'in Atcu kasabasında bulunan hapislananların basılarak mahkumların serbest bırakılması ve topluluğun ortaya koyduğu ilk eylem olmuştur. Bu eylemlerin akabinde ise Çin yönetimi Hoten şehrinin hepsini hedef almıştır. Hoten'de yaşayan Uygurların hepsi meşru hedef haline gelmiştir. Çünkü; Çin yönetimi Uygurların hepsini hıyaneti vataniye kapsamında değerlendirmiştir. Ordu ve yerel polis tarafından ele geçirilen bütün Uygurlar kent merkezinde infaz edilmişlerdir. Çin tarafından ağır teçhizatlı bir milyondan fazla askeri personel Hoten'e konuşlandırılmıştır. 1950 ile 1956 yıllarında ise Doğu Türkistan'ın tamamında var olan Han karşıtlığı ve işgal karşıtlığı artarak devam etmiştir. 1956 senesinde örgütlenen Uygurlar Çin'e karşı başkaldırmışlardır. Bu başkaldırının sebepleri arasında Çin tarafından bölgede konuşlandırılmış olan askerlerin yerel halka zulmetmesi, yerel dilin yasaklanması ve İslam dinine karşıtlık sayılmaktadır. 1962 senesinde yapılan hürriyet isteğinde ise Çin yönetimi göstericilerin üzerine ateş açılmasını ve ele geçirilen kişilerin öldürülmesini emretmiştir. Bunun sonucunda gösteriler kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1962'deki ayaklanmadan sonra bölgede yaşayan Uygurlardan ve Kazaklardan bir milyon kişi SSCB idaresi altındaki Kazakistan sınırlarına sığınmışlardır. Bu sayede

kitlesel kıyımdan kendilerini kurtarmışlardır. Çin tarafından yapılan yurt içi operasyonların yanı sıra yurt dışında yaşayan Uygurlara karşı da bu dönem içinde çeşitli operasyonlar yapılmıştır. Özellikle yurt dışına Uygur göçünün yaşanmasıyla beraber dış ülkelerde yaşayan Doğu Türkistanlıların sayısının artmasıyla beraber Çin tarafından dışarıda yaşayan Uygur kanaat önderlerine karşı çeşitli suçlamalar yöneltilmiştir. Uygur kanaat önderleri yaşadıkları ülkelerde bu suçlamaların kabul edilmesi sonucunda Çin'e sınır dışı edilmişlerdir. Bu kişilerin önemli bir kısmı Çin devletine karşı hainlik suçlaması nedeniyle idam edilmişlerdir. Geriye kalan kısmı ise müebbet hapis cezasına çarptırılmışlardır (Bekin, 1997; 35-37).

SSCB'nin 1990 senesinde yıkılmasıyla Soğuk Savaş adı verilen dönem kapanmış oldu. Bu dağılma ile beraber SSCB hâkimiyetinde yaşayan milletler bağımsızlıklarını ilan ederek bağımsız devletlerine kavuştular. Bu milletler arasında Doğu Türkistan bölgesinde var olan etnik Türk ve dinsel Türk azınlığın yakından ilişki kurabileceği 5 devlette bulunmaktaydı. Akrabaları ile yakından ilişki kurmak isteyen Uygurlarda bu durumdan cesaret alarak bağımsızlık isteklerini ve seslerini yükseltmeye başladılar. Kaşgar'a bağlı olan Baren Kasabası da bu isteklerin olduğu yerlerden birisi olmuştur. Dini ve etnik olarak anakaradan farklı olan Uygur halkını ve diğer azınlıkları sürekli olarak baskı altında tutmak isteyen Çin yönetimi Baren'de yaşayan Uygurların cami ve dini eğitim veren kurum taleplerini geçmiş dönemde reddetmişti. Bundan dolayı bölgede yaşayan Uygurlarda ibadet etmek amacıyla gizli camiler yapmışlardır. 5 Nisan 1990 tarihinde ise Baren'de kılınan Cuma namazından sonra halk protesto gösterisi düzenlemek suretiyle Çin yönetiminin İslam üzerindeki baskısını hafifletmesini istemiştir. Bunun yanında Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki var olan etnik ayrılıkların, doğum kontrol politikaları ve nükleer denemelerinde son bulması talep

edilmiştir (Şen, 2010; 20). Baren’de başlayan olaylar yavaş yavaş Doğu Türkistan’ın merkez kentlerine de yayılmaya başlamıştır. Olayların yayılmaya başlaması üzerine baskısını Baren üzerinde yoğunlaştıran Çin yönetimi Baren’i susturduğu takdirde diğer kentlerinde susacağını başlarına aynı akıbetin gelmesinden korkacaklarını düşünmüştür. Bunun için askeri operasyonlarına ağırlık veren Çin yönetimi bölgeye ağır teçhizatlı özel birliklerini sevk etmiştir. Bunun sonucunda ise Baren’de üç bin kişi değişik şekillerde öldürülmüştür. İsyanın bastırılmasından sonra ise Çin yönetimi Baren’de daha sert tedbirler uygulamaya koymuştur. İlk olarak dini eğitim veren medreseleri ve camileri kapatan Çin yönetimi Han Çinlilerine karşı olaylara öncülük edildiğini gerekçe olarak sunmuştur. Baren’de yaşanan olaylara bakıldığında Çin yönetiminin sert askeri tedbirler ve dini kurumları kapatmak suretiyle asayiş daha uzaktan ve kontrollü sağlamaya yöneldiği aşikârdır. Uygurlar ise bu duruma karşı daha fazla kenetlenerek cevap vermişlerdir. Çin tarafından yürütülen kültürel ve dini politikalara entegre olmak yerine direnmeyi tercih etmişlerdir (Emet, 2019; 38). 1992 senesinde başlayan hak arama faaliyetleri kapsamında Çin’in sert müdahalesi ile karşılaşan Uygurlar beş senede toplam 250.000’den fazla kayıp vermişlerdir.

1996 senesinde bölgede yaşayan azınlık üzerindeki baskı siyasetinin dozunu artırma yoluna giren Çin tarafından bölgenin kadim şehirlerinden olan Gulca özelinde bir kararname çıkartılmıştır. “7 Numaralı Belge” adını taşıyan bu belgede Gulca kentinde yaşayan Müslüman azınlığa karşı izlenecek aşamalı sindirme siyasetinin planı sunulmaktadır. Gulca özelinde çıkartılan bu kararname ile beraber bölgenin tamamında ileride izlenecek olan siyasetin ana temelleri şekillendirilmiştir. Bu planın ana özelliklerinden birisi de Gulca’da yaşayan azınlığın kadınları ve gençlerine yönelik

olmasıdır. Bu kararname neticesinde Gulca'da yaşayan Uygurların oruç, namaz gibi ibadetlerde bulunmaları yasaklanmıştır. Bunun yanında Uygurlar İslami eğitim almaktan ve vermekten kati bir şekilde men edilmişlerdir. Bunun sonucunda ise Gulca'da yaşayan Uygurlar ayaklanmışlardır. 5 Şubat 1997 tarihinde başlayan ayaklanma Çin tarafından oldukça sert ve diğer kentlere gözdağı verircesine bastırılmıştır. Ayaklanma sırasında Çin tarafından izlenen politika antidemokratik ve anti insani olarak değerlendirilmektedir. Çin güçleri yaptıkları operasyonlar sırasında isyancı olup olmasına bakmaksızın karşılaştıkları bütün Uygurları öldürmüşlerdir. Ölüler arasında büyük çoğunluğun kadınlardan, çocuklardan ve genç erkeklerden olması Çin'in bölgedeki politikalarına ışık tutmaktadır. Gulca'da yaşanan olaylardan sonra Uluslararası Af Örgütü başta olmak üzere birçok kurum bölgede yaşanan olayların vehametini öğrenmek amacıyla bölgeye heyetler göndermişlerdir (İnayet, 2010; 9-14). Gulca olaylarının yaşanmasından sonra zaman zaman Uygurlar arasında hak arama maksatlı gösteriler yaşanmıştır. Bölgede Çin tarafından yapılan keyfi ve baskıyı artırmaya yönelik tutuklamalar nedeniyle Uygur genç erkekler bir araya gelerek seslerini duyurmak ve yaşanan olayları protesto etmek amacıyla toplanmışlardır. Hiçbir şekilde zarar verme ve mümayiş olayı yaşanmamasına rağmen Çin yönetimi bu hareketleri kendi varlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir isyan olarak görmüştür. Bu hareketi tamamen bitirmek amacıyla yakaladığı 300 kadar Uygur genç erkeği soğuk su ile ıslatmak suretiyle soğukta bekletmiştir. Eksi otuz derece altında yaşanan bu olayın neticesinde Uygur gençler ölmüşlerdir.

26 Haziran 2009 tarihinde Çin'in Guandong eyaletindeki bir oyuncak fabrikasında çalışan Uygurlardan birisinin Han soylusu bir kadına cinsel saldırıda bulunduğu iftirası sonucunda meydana sınırları oldukça büyük bir çatışma çıkmıştır. Han

Çinlileri bu durumu protesto etmek ve intikam almak maksadıyla Doğu Türkistan'ın başşehri Urumçi'de yürüyüş ve ayaklanma başlatmışlardır. Çin medyasına göre Urumçi Olayları sırasında toplam 200 kişi hayatını kaybetmiştir. Fabrikanın olduğu eyalet Han Çinlilerinin nüfus olarak yoğunlukta oldukları bir bölgedir. Bununla beraber Çin yönetimi de protestoları bir şekilde halledeceğinden emindir. Ama Urumçi'de var olan olayların büyümesi Çin yönetimi tarafından organize edilmiştir. Çinli yetkililer Urumçi'de yaşanan olaylara direk dâhil olmamıştır. Urumçi'de var olan beş mahallede yaşanan olaylarda doz her gün artmıştır. Sayısı 1.000.000'a insan olan halk sokaklarda Han Çinlilerinin uyguladıkları politikaları eleştirmişlerdir. Çünkü; bölgeye sivil olarak yerleştirilmiş olan Han Çinlilerinin Uygur Türklerine karşı uygulamış oldukları modern yok etme politikaları Urumçi Olayları ile beraber daha da artmaya başlamıştır. Rabia Kadir'in yapmış olduğu açıklamalara göre sadece Çin resmi görevlileri tarafından öldürülen kişi sayısı 1.000'den fazladır (BBCTürkish, 2009,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090713_xinjia ngviolence.shtml, 11.05.2024'te erişildi.) Bunun yanında Han Çinlisi sivil görünümlü eylemciler tarafından da birçok Uygur öldürülmüştür. 7 Temmuz tarihi başta olmak üzere Han soylu Çinlilerin bazıları kesici ve delici aletler yardımıyla beraber Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde sokak hareketleri düzenlemişlerdir. Hem çevredeki Uygurları kışkırtan hem de Uygurlar tarafından işletilen işletmelere saldıran Han Çinlileri, bir yandan da işletmelerde çalışanlara saldırmışlardır. Ama bu saldırılarda sadece Uygur etnik kökenden olan kişiler hedef alınmıştır (Şen, 2010; 20).

Müstemleke konumundaki toprakları dâhil olmak üzere bütün Çin toprakları ele alındığında insanların siyasal, sosyal-kültürel ve iktisadi anlamda soykırım maksadıyla keyfi idam

cezasının uygulandığı tek bölge Doğu Türkistan'dır. Uygur halkının kendi anakarası ile bütünleşmiş olduğuna dair imajı uluslararası basın olmak üzere bütün kamuoyuna sunan Çin yönetimi, bölgede var olan sorunların ve politikaların ana sorununun yurtdışında yaşayan Doğu Türkistanlı kanaat önderleri olduğu görüşünü savunmuştur. Bu amaçla Uygur kanaat önderlerine sürekli olarak yaptırım uygulamıştır. Ama ABD başta olmak üzere Batılı devletler bölgede yaşanan olayların Çin hükümeti tarafından yapıldığının ve diasporanın bu olaylarda bir dahlinin olmadığını farkındadır. Çin tarafı bölgenin iktisadi kaynaklarını sürekli olarak kullanmak maksadıyla Uygur halkının temel hak ve özgürlüklerini kısıtlama yoluna girmektedir (Oğan, <http://www.turksam.org/tr/a1389.html>, 18.05.2024'te erişildi.).

Çin tarafından uygulanan üç ana siyaset nedeniyle Uygur Türkleri sürekli olarak ayaklanmaktadır. Bunlardan ilki bölgede uygulanan baskı siyasetinin sürekli olarak artarak devam etmesidir. İkinci olarak Çin Anayasası'nda vaat edilmiş olan hakların Uygur toplumuna verilmemiş olmasıdır. Son olarak ise Uygur toplumunun ikinci sınıf vatandaş olarak muamele görmüş olmalarıdır.

Çin tarafından yürütülen “Tamamen imha siyaseti” soykırım niteliği taşımakta mıdır bunun incelenmesi gerekmektedir. Çin tarafından yürütülen politikalardan yurtdışında yaşayan diasporada önde gelen aydın ve kanat önderlerinin haksız suçlama ve iftira niteliği taşıyan suçlamalar sonucunda bulundukları ülkeden deport edilmelerini sağlaması ve bu insanların ülkeye geldikleri andan itibaren yargılanmalarını yaparak idam etmek soykırım niteliği taşımaktadır. Çünkü; Lemkin tarafından yapılan soykırım tanımlamasında var olan Nazi politikasına karşı halka önderlik edecek kişilerin tutuklanarak öldürülmeleri maddesi sosyal soykırım niteliği taşımaktadır. Doğu Türkistan'ın içinde ve diğer

ülkelerde Çin tarafından uygulanan bu politika baz alındığında Çin'in "sosyal soykırım" suçu ile suçlanacağı ortaya çıkmaktadır. Srebrenitsa'da yaptıklarından dolayı yargılanan Sırp komutanlara karşı olan suçlamalar arasında yer aldığı şekliyle Boşnak erkeklerin öldürülmesi ile Boşnak nüfusun ilerleyen dönemde varlığının ortadan kaldırılması amacı taşındığı ve bundan dolayı Srebrenitsa'da yaşanan olayların soykırım niteliği taşıdığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilmiş olan bu karar göz önünde tutulmak suretiyle varılacak olan sonuç Doğu Türkistan'da Çin'in uyguladığı tamamen imha siyasetine de uyarlanabilir. Çin tarafından yürütülen tamamen imha siyasetinde yer alan genç erkeklerin soğukta dondurulması, belirli bir yaş üzerindeki bütün erkeklerin idam edilmesi soykırım niteliği taşımaktadır. Çünkü; bu şekilde yapılan idam ya da toplu öldürmeler sonucunda ilerleyen dönemde Uygurların nüfusunu artıracabilecek sağlıklı ve üreme yeteneğine sahip erkek bulunmayacaktır. Bunun sonucunda ise Uygurların varlıkları dünyadan silinecektir. Yukarıda yapılan açıklamalar göz önünde tutulduğunda ortaya Çin'in tamamen imha siyasetinin soykırım niteliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Uygurların varlıklarının kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılma amacının olması, doğumların engellenmesi, yaşam koşullarının kökten değiştirilmesi gibi soykırım sözleşmesinde var olan maddelerin tamamen imha siyasetinde bulunması nedeniyle Çin'in soykırım suçu işlediği açıkça belli olmaktadır. Bununla beraber Doğu Türkistan'da var olan Çinli yetkililer ile Çin'e hizmet eden üst düzey Uygur yetkililerin soykırım suçuna iştirak ettikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. İlerleyen dönemde kurulması muhtemel bir uluslararası mahkemenin ya da Adalet Divanı'nın bu yönde alacağı kararla beraberde bu yapılanlar mahkeme yoluyla kanıtlanmış olunacaktır.

4. SONUÇ

En temelde iki yüz seneden beri devam etmekte olan Doğu Türkistan Sorunu içerisinde günümüze kadar pek çok trajedi yaşanmıştır. Çin tarafından uygulanmış olan hareketlerin ve politikaların çoğunda genellikle siviller hedef alınmıştır. Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi göz önüne alındığında, Çin'in bölgede uygulamış olduğu politikaların uluslararası hukuk açısından adi suçlar olarak nitelendirilmesi imkansız haldedir. Çünkü; Çin ve Çin'in güdümündeki Han milliyetçisi halk Uygurlar başta olmak üzere bütün Doğu Türkistanlılara karşı planlı ve sistematik bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Çin'in uygulamış olduğu politikalar, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi çerçevesinde soykırım suçunun unsurlarını taşımaktadır. Bu bağlamda, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türklerinin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre soykırıma maruz kaldığını söylemek mümkündür. Bunun yanında Çin devletinin Doğu Türkistan'da yapılan soykırım eylemlerini gerçekleştirenler üzerinde tam yetki denetimine sahip olduğu aşikar bir durumken, soykırım eylemlerini engellememesi (aksine kışkırtması ve Han Çinlilerinin bundan cesaret almak suretiyle daha saldırgan hale gelmesi), bu eylemleri engellemek maksadıyla herhangi bir önlem almaması, Han Çinlilerinden eylemlere iştirak edenler ile ilgili herhangi bir soruşturma ya da kovuşturmada bulunmamasının sonucunda varılacak olan sonuçta Çin'in sözleşme çerçevesinde soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüğünü ihlâl ettiği sonucunu da doğurmaktadır.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre soykırım suçunu işlediği iddia edilen kimseler, suçun işlendiği yer mahkemesi tarafından yargılanabilir. Bu durumda, soykırım yaptığı iddia edilen kişiler, Çin ya da Doğu Türkistan tarafından soykırım

gerçekleştirdikleri gerekçesiyle Çin'deki yetkili ve görevli yargı organlarının karşısına çıkarılabilir. Bunun yanında dünya devletleri 6. maddeden hareketle uluslararası çapta bir ceza mahkemesi tesis edilmesi maksadıyla hareket edebileceklerdir. Çin'in onayıyla ancak mümkün olacak olan bu atılım her ne kadar kabul edilmesi düşük bir olasılık olarak gözüксе dahi, uluslararası toplumun böyle bir adımı atması gereklidir. İlerleyen süreçte Doğu Türkistan'da müstakil bir devletin tesis edilmesi sonucunda ise bu devletin Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca, Çinli resmi makamların Doğu Türkistan'daki soykırım politikalarındaki sorumlulukları nedeniyle konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na taşıma hakkı da bulunmaktadır. 9. maddeye göre her ne kadar Uluslararası Adalet Divanı, gerçek kişiler için bir yargılama mercii olmasa da sözleşme kapsamında, taraf olan devletlerin arasındaki uyuşmazlıkları inceleme yetkisine sahip olması münasebetiyle önemli bir uluslararası yargı zemini.

Bu sebeple Doğu Türkistan ve Doğu Türkistanlıların, soykırım suçunu işlemek, bu suçun işlenmesini önlemek ve failleri cezalandırmak yükümlülüklerini ihlâl ettiği gerekçesiyle Çin devleti ve Çinli üst düzey yöneticilerin aleyhlerinde Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulmalıdır. Uluslararası hukukun uluslararası ilişkilerin işleyişinden önemli ölçüde etkilendiği bilindiğinden, Türkiye ve devletlerin uluslararası hukuk zeminindeki girişimlerinde soykırım politikalarının siyasi yönünü göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bundan dolayı Türklerin soykırım konusunda ayrıca bir kamuoyu oluşturmaları gerekmektedir. Dünya Türklüğünün son zamanlarda bu konuyla yakından ilgilendiği aşıkardır. Bu adımların sıklaşması ve konunun bir an önce uluslararası hukuk zeminine de çekilmesi, Doğu Türkistan sorununun çözülmesinde Doğu Türkistanlılar için oldukça önemli bir hamle konusu olacaktır.

Çin'in uygulamış olduğu politikalarında soykırım suçu işlediği bilimsel manada su götürmez bir gerçektir. Uluslararası yargı erkleri tarafından da açılacak ola ilk davada kabul edilecek olan bu gerçeklik kısa süre içerisinde ortaya çıkacaktır. Özellikle son yıllarda “Toplama Kampları” ile yok olma tehlikesi geçiren Uygur Türklerinin yaşadıkları acılar bu sayede hafifleyecektir.

KAYNAKÇA

- Alibaba, Arzu (2000), Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, s.181-207.
- Alvarez, A. (2001). Governments, Citizens, and Genocide: A Comparative and Interdisciplinary Approach [Elektronik Sürüm]. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- BBC Turkish, 2009, Urumçi'de İki Uygur Öldürüldü, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090713_xinjiangviolence.shtml, Erişim:11.05.2024.
- Bekin, Rıza (1997), Doğu Türkistan Gerçeği. Mehmet Okur (edt), Hüzün Coğrafyası Doğu Türkistan (ss. 1-5), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Yayınları.
- Bhattachary, Abanti (2003), Conceptualising Uyghur Separatism in Chinese Nationalism”, Institute for Defence Studies and Analyses, Strategic Analysis, Volume: 27, Number: 3, p.359.
- Castets, Remi, 2003, The Uyghurs in Xinjiang – The Malaise Grows, China perspectives, <http://chinaperspectives.revues.org/648?&id=648>, Erişim: 14.05.2024.
- Çaycı, Sadi (2011), Milletlerarası Hukukta Soykırım Kavramı: 1915 Ermeni Olayları Açısından William A. Schabas'ın Görüşleri, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 40, s. 85-94.
- Çin Dışişleri Bakanlığı, <http://www.fmprc.gov.cn/chn/18109.html>, Erişim: 21.05.2024.
- Değer, Ozan (2009), Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek ve.

Sırbistan-Karadağ Kararı, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 6, Sayı: 22, s. 61-95.

Değirmenci, Olgun, (2007),“Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu (T.C.K. m. 76)”, TBBD, s. 51-115.

Dwyer, Arienne M, “The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse”, 2005, <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/handle/10125/3504>, Erişim: 12.05.2024.

Erkin, Emet (2019), 21. Yüzyıl İnsanlık Dramı: Doğu Türkistan’daki Ceza Kampları, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı: 137, s.36-42.

Fein, H. (2002), Genocide: A Sociological Perspective, A.L. Hinton. (ed.). Genocide: An Anthropological Reader,(ss. 74-91), Massachusetts: Blackwell Publishers.

Gemalmaz, M. (2011). ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKU, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt:15, Sayı:18, s.156-164.

Göktepeoğlu, Ercan (2014),Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu, TAAD, Yıl:5, Sayı:19 s. 797- 840.

Hinton, Alexander Laban (2002), Introduction: Genocide and Anthropology, A. L. Hinton (ed), Genocide: An Anthropological Reader.,(ss.1-24), Massachusetts: Blackwell Publishers.

Howell, Anthony ve C. Cindy Fan, 2011, “Migration and Inequality in Xinjiang:A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi”, <http://www.sscnet.ucla.edu/geog/downloads/597/403.pdf> , ERİŞİM TARİHİ: 18.05.2024.

HRW,2011, <http://www.hrw.org/en/languages?filter0=tr>,
Erişim: 13.05.2024.

<https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-age-of-Great-China/Satellite-photos-show-China-s-new-nucleartst-site-in-Xinjiang> Erişim Tarihi. 22.05.2024.

ISRAELİ, Raphael, 2010, “China’s Uyghur Problem”,
<http://israelcfr.com/documents4-7-Raphael-Israeli.pdf>,
Erişim: 14.05.2024.

İnayet, Alimcan (2010), Bir Medeniyet Havzası Olarak Doğu Türkistan. Ü. Özkan (ed), Hür Doğu Türkistan sempozyumu (ss. 13-24) İHH Araştırma Yayınlar Birimi.

İnayet, Alimcan (2019), Doğu Türkistan Sorunu; İşgal ve Asimilasyon, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı: 137, s.46-51.

Jamıl, Nur Shahadah; 2011, “China’s Xinjiang Policy: An Analysis Based On The Theory Of Relative Deprivation”,
http://journalarticle.ukm.my/2378/1/Nur_Shahadah_Jamill_38_%281%29_2011.pdf, erişim: 11.05.2024.

Karluk, Abdurresit Celil (2016),ÇKP iktidarı sonrası Doğu Türkistan'da Uygulanan Dil politikaları. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi (s. 199-205). Ankara: Türk Eğitim-Sen.

Kekevi, Serkan (2018), “1948 Soykırım Suçunun Önlenmesine Ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme Ve Ermeni ‘Soykırımı’ İddialarının Analizi”. Ermeni Araştırmaları, Sayı: 61 s.233.

Koca, Mahmut (2010), Türk Ceza Kanununda Soykırım Suçu, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Sayı:1, s.1-21.

- Körpe, Yusuf, 2018, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-264-2014062511asya_bol1.pdf, Erişim:16.04.2024.
- Kul, Ömer (2017), 100 Soruda Doğu Türkistan, İstanbul, Rumuz Yayınevi.
- Kutay, Karaca (2004), Dünyadaki Yeni Güç Çin, İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Lemkin, Raphael (1944), Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposal for Redress, Carnegie Endowment for International Peace, Washington.
- Lemkin, Raphael (1944), Genocide-A Modern Crime, Free World, Cilt: 9, Sayı: 4, s.39-43.
- Lemkin, Raphael (1947), Genocide as a Crime Under International Law, American Journal of International Law, Cilt: 41, Sayı: 30, s.145-151.
- Millward, James (2019), Sincan’ın Müslümanlarını ‘Yeniden Eğitmek’, Türkiye Günlüğü Dergisi. Sayı: 137, s.20-31.
- Oğan, Sinan, “Türklere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı”, <http://www.turksam.org/tr/a1389.html>, Erişim: 18.05.2024.
- OHCHR,<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/RapporteursDigestFreedomReligionBelief.pdf>, Erişim: 15.05.2024.
- Önel, Metin (2005), “Çin’in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu”, Editör: Günay, Bekir, Sorunlu Türk Bölgeleri, IQ Yayıncılık, İstanbul.
- Sander, Oral (2001), Siyasi Tarih: 1918- 1994, İstanbul, İmge Yayınları.

- Sayın, Y., ve Koçak, G. (2017), Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, sayı:4, s.10-24.
- Schabas, William A. (2009) Genocide in International Law, the Crime of Crimes, Cambridge University Press.
- Şen, Fatih (2010), Çin'in Sincan- Doğu Türkistan Sorunu, Dünü, Bugünü ve Geleceği, Gökbayrak Dergisi, Sayı:93.
- Tuna, Amine (2012), Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, İstanbul. İnsani Yardım Vakfı.
- Türköz, Ahmet (1998). Doğu Türkistan'da İnsan Hakları. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- United Nations Human Rights Council, OHCHR, Assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China, 2022, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/2022-08-31/22-08-31-final-assesment.pdf>, Erişim: 15.05.2024.
- Uzun, Elif (2003), Milletlerarası Ceza Mahkemesi Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Roma Statüsü, AÜSBD, Cilt: 3, Sayı:2, s 25-47.

AVRUPA BİRLİĞİ MÜLTECİ HUKUKU'NDA GEÇİCİ KORUMANIN ORTAYA ÇIKIŞI¹

Ecem BAYCAN²

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği'nin mülteci hukukunda "geçici koruma" kavramı, son derece önemli ve insani bir yaklaşımı temsil eder. Bu kavram, 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında yaşanan büyük mülteci akınları ve insani krizlerin gölgesinde ortaya çıkmıştır. O dönemde Balkan Savaşları, Kosova Krizi, Irak Savaşı gibi trajediler, Avrupa'ya büyük ölçekte nüfus hareketliliği yaşanmasına neden olmuştur.

Bu yaşanan krizler, Avrupa Birliği'nin mülteci politikalarını temelden gözden geçirmesine ve acil durumlarda hızlı bir şekilde müdahale etme gerekliliğini fark etmesine sebep olmuştur. İşte bu noktada "geçici koruma" kavramı önem kazanmıştır. Avrupa Birliği, büyük ölçekteki mülteci akınları veya insani krizlerle karşı karşıya kaldığında, hızlı ve etkili bir şekilde hareket edebilme amacıyla bu mekanizmayı oluşturmuştur.

Geçici koruma, mültecilere belirli bir süre için barınma, sağlık hizmetleri, eğitim ve diğer temel ihtiyaçları karşılama amacı güder. Bu, acil durumlarda mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve insani yardımın etkili bir şekilde sağlanmasını sağlar. Ayrıca, mültecilere geçici koruma sağlanırken,

¹ Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, koksai.ecem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4763-5973.

uluslararası koruma standartlarına uygun olarak insan haklarına saygı gösterilmesi esastır.

Geçici koruma kavramının incelenmesi, Avrupa Birliği'nin mülteci politikalarının evrimi ve insan hakları perspektifinden ele alınması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu mekanizma, mültecilere acil yardım sağlanması ve onların haklarının korunması için önemli bir araçtır. Ancak, geçici korumanın uzun vadeli çözümler sağlamaktan ziyade geçici bir önlem olduğu unutulmamalıdır. Uzun vadede, asıl nedenleri ele alacak ve kalıcı çözümler üretecek politikaların oluşturulması önemlidir.

Bu nedenle, geçici koruma kavramı, sadece mültecilere acil yardım sağlamakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli mülteci politikalarının geliştirilmesi ve insan haklarının korunması için de bir fırsat sunar. Bu mekanizmanın etkili bir şekilde kullanılması, Avrupa Birliği'nin mülteci krizlerine karşı daha etkili ve insani bir yaklaşım benimsemesine yardımcı olabilir.

Avrupa Birliği (AB) mülteci hukukunda geçici korumanın ortaya çıkışı hakkında konuşma fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu konu, devam eden küresel mülteci krizleri ve AB'nin gelişen müdahale mekanizmaları göz önüne alındığında özellikle önemlidir.

AB, uzun zamandır göç ve sığınmacıların yarattığı zorluklarla boğuşmaktadır. Bu tür büyük ölçekli insan hareketlerini yönetmenin karmaşıklığı, hem insani koruma hem de üye devletlerin güvenliğini sağlamak için çeşitli yasal çerçevelerin ve politikaların geliştirilmesine yol açmıştır. AB'nin mülteci hukukundaki önemli mekanizmalardan biri Geçici Koruma kavramıdır. Yerinden edilmiş kişilerin kitlesel akınlarına bir yanıt olarak ortaya atılan geçici koruma kavramı, AB üye devletleri arasında yük paylaşımına dengeli bir yaklaşım

sağlarken, çatışma veya zulümden kaçan bireylere acil ve geçici sığınak sunmayı amaçlamaktadır.

Bu makale, AB'nin mülteci hukuku çerçevesinde geçi koruma kavramının ortaya çıkışını, gelişimini ve sonuçlarını incelemektedir. Geçici korumanın hukuki, siyasi ve insani boyutlarını inceleyerek, özellikle Suriye iç savaşı ve Ukrayna çatışması gibi son olaylar ışığında, büyük ölçekli mülteci krizlerinin ele alınmasındaki rolünü vurgulamaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ MÜLTECİ HUKUKU'NDA GEÇİCİ KORUMANIN ORTAYA ÇIKIŞI

AB'de geçici koruma, yerinden edilmiş kişilerin kitlesel akınlarına pragmatik bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak mülteci koruması, uluslararası mülteci hukukunun temel taşıını oluşturan 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolüne dayanmaktaydı.³ Ancak, sözleşmenin esasen bireysel sığınma vakaları için tasarlanmış olan çerçevesi, sığınma arayan insanların büyük ölçekli, ani gelişlerini yönetmek için yetersiz kalmıştır.

1990'larda Yugoslavya'nın çöküşü ve Balkanlar'daki müteakip çatışmalar, daha esnek ve acil bir müdahale için acil bir ihtiyaç yarattı. AB, mevcut sığınma prosedürlerinin bu tür krizleri etkili bir şekilde ele almak için yeterli donanıma sahip olmadığını kabul ederek Temmuz 2001'de Geçici Koruma Direktifini (2001/55/EC) kabul etmiştir.⁴ Üye Devletler için bağlayıcı bir

³ Çiçekli, B. (2016). *6458 Sayılı Kanunla Güncellenmiş Yabancılar ve Mülteci Hukuku* (6. Baskı), Ankara: Seçkin Hukuk.

⁴ Kişilerin yerinden edilmesi sebebiyle kitlesel akını durumunda geçici koruma sağlanmasına yönelik asgari şartlar ve bu kişilerin kabulü ve sonuçlarına katlanılması konusunda Üye Devletler arasında çaba dengesini teşvik eden tedbirler hakkında 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC sayılı Konsey Direktifi [2001] OJ L212/12. Detaylı bilgi için <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055> (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

geçici sığınma sistemi oluşturmuştur. AB kurumları tarafından harekete geçirilen istisnai bir mekanizma ile sığınma yükünü adil bir şekilde paylaşılması amaçlanmıştır. Bu düzenlemeler, AB üye ülkeleri arasında geçici koruma rejimini standartlaştırmayı ve uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, geçici koruma statüsüne sahip kişilere sağlanan haklar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak belirlenmiştir. Direktifin uygulama alanı, üçüncü ülkelerden çok sayıda gelen ve menşe ülkelerine geri dönemeyen yerinden edilmiş kişileri kapsamaktadır.

Ancak, geçici koruma politikaları ve uygulamaları konusundaki tartışmalar da devam etmektedir. Özellikle son yıllarda artan göç akımlarıyla birlikte, AB üye ülkeleri arasında geçici koruma politikalarının nasıl koordine edileceği ve hangi kriterlere göre uygulanacağı konusundaki görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.⁵ Bu nedenle, AB'nin geçici koruma politikalarını daha da güçlendirmek ve kriz durumlarında etkili bir şekilde uygulamak için ortak bir strateji oluşturma çabaları devam etmektedir.

Geçici koruma, AB'nin sığınma mevzuatında yer alan bir kavramdır. Geçici koruma, üçüncü ülkelerden gelen ve kendi ülkelerine geri dönemeyen yurdundan ayrılmaya zorlanmış kimselerin kitlesel sığınması ya da yakın bir kitlesel sığınma tehlikesi durumunda, ilgili kişilere ve koruma talep eden diğer kimselere acil ve geçici koruma sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Geçici koruma, sığınma sisteminin bu akınlara

⁵ Nitelikli çoğunluk oylaması yöntemi, kitlesel göç durumlarında Konsey üyeleri arasında gerekli politik anlaşmaya ulaşmanın zorluğunu yansıtmaktadır. Ayrıca, bu yöntemle etkinleştirilen prosedür zaman alıcıdır ve kriz anlarında pratik olmayabilir. Bu nedenle, üye devletler, mültecileri belirleme veya koruma altına alma sürecinde zaman ve çaba harcamaktan kaçınmayı tercih edebilirler. Genç, H.D ve Şirin Öner N.A. (2019). Why not Activated? The Temporary Protection Directive and the Mystery of Temporary Protection in the European Union, International Journal of Political Science and Urban Studies, 7(1), pp. 1–18, p.14.

başla çıkamayacağına dair bir riskin bulunması durumunda uygulanır.

Geçici koruma, 2001 yılında çıkarılan AB Geçici Koruma Direktifi ile hukuki bir temele kavuşturulmuştur.⁶ Direktif, geçici korumanın koşullarını, süresini, kapsamını ve sona erdirilmesini belirlemektedir.⁷ Direktifte geçici koruma şu şekilde açıklanmaktadır:

“Geçici koruma”, üçüncü ülkelerden gelen ve menşe ülkelerine geri dönemeyecek durumda olan yerinden edilmiş kişilerin⁸ kitlesel akını veya yakın kitlesel akını durumunda, özellikle de sığınma sisteminin bu akını etkin işleyişini olumsuz etkilemeden işleyememe riski varsa, ilgili kişilerin ve koruma talep eden diğer kişilerin çıkarları doğrultusunda bu kişilere acil ve geçici koruma sağlamak için istisnai nitelikte bir prosedürdür.”⁹

⁶ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Avrupa Birliğinde Geçici Koruma, <https://goc.gov.tr/avrupa-birliginde-gecici-koruma>. (Erişim Tarihi: 29.10.2023)

⁷ Çiğler, M.İ. (2016). Uluslararası Hukuka Uygun Geçici Koruma Rejiminin Unsurları Üzerine, Göç Araştırmaları Dergisi, 2 (2), s.62.

⁸ Yerinden edilmiş bireyler, kendi ülkelerini ya da ikamet ettikleri yerleri terk etmek zorunda kalmış olan veya özellikle uluslararası organizasyonlar tarafından talep üzerine tahliye edilen ve bulundukları ülkede devam eden koşullar nedeniyle güvenli ve sürekli bir şekilde geri dönme imkanı olmayan üçüncü ülke vatandaşları ya da vatansız kişilerdir. Bu tanım, Cenevre Sözleşmesi'nin 1A maddesi veya diğer uluslararası veya ulusal koruma sağlayan mekanizmalar kapsamında bulunan özellikle şu durumdaki bireyleri içerir: i) Silahlı çatışma bölgelerinden veya geniş çaplı şiddet olaylarından kaçan bireyler; ii) İnsan hakları sistematik olarak ihlal edilmiş veya ciddi bir şekilde risk altında olan bireyler. (Madde 2c) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1706299920264> (Erişim Tarihi: 26.01.2024)

⁹ “...temporary protection, means a procedure of exceptional character to provide, in the event of a mass influx or imminent mass influx of displaced persons from third countries who are unable to return to their country of origin, immediate and temporary protection to such persons, in particular if there is also a risk that the asylum system will be unable to process this influx without adverse effects for its efficient operation, in the interests of the persons concerned and other persons

Geçici korumaya yönelik açıklayıcı düzenlemeler genellikle uluslararası belgelerden ziyade, temel olarak AB'nin uygulamalarına dayanmaktadır. Bu düzenlemeler, silahlı çatışma, yaygın şiddet veya sistematik insan hakları ihlalleri nedeniyle ülkelerini terk eden kişileri kapsar. Bu kişilere, istisnai acil durum koşulları altında ve belirli bir süre için geçici koruma statüsü sağlanmalıdır.

AB mülteci hukuku, geçici koruma kavramını esas alarak, kriz durumlarında ülkelerinden kaçmak zorunda kalan insanlara hızlı ve etkin bir şekilde destek olmayı amaçlamaktadır. Bu çabalar, insan haklarına saygılı, koordineli ve uyumlu bir mülteci koruma sisteminin kurulması yönündeki uluslararası yükümlülüklerin bir ifadesidir.

2.1. Geçici Koruma Direktifinin Temel Özellikleri

Geçici Koruma Direktifi çeşitli kilit mekanizmalar getirmiştir:¹⁰

Acil ve Toplu Koruma: Kitlese bir akın olduğunda yerinden edilmiş kişilere acil koruma sağlayarak, bireysel sığınma işlemlerine gerek kalmadan barınma, sağlık ve temel haklardan yararlanmalarını sağlar.

Dayanışma ve Yük Paylaşımı: Direktif, AB üye devletleri arasında dayanışma ilkesini benimseyerek, onları mültecilere ev sahipliği yapma sorumluluğunu paylaşmaya teşvik etmektedir. Buna mali yardım ve mültecilerin üye devletler arasında yeniden dağıtımını da dâhildir.¹¹

requesting protection.. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> Article 2. (Erişim Tarihi: 15.11.2023)

¹⁰ European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

¹¹ Avrupa Birliği Ansiklopedisi, https://www.ikv.org.tr/images/files/avrupa_birligi_ansiklopedisi.pdf. s.479 (Erişim Tarihi: 05.05.2024)

Sınırlı Süre: Geçici koruma sadece geçici olacak şekilde tasarlanmıştır. Başlangıçta bir yıl için verilir ve gerekirse üç yıla kadar uzatılabilir. Bu süre, durum istikrara kavuşana kadar bir geçiş dönemine olanak tanıyarak mültecilerin ya güvenli bir şekilde evlerine dönmelerini ya da daha uzun vadeli koruma mekanizmalarına geçiş yapmalarını sağlar.¹²

Haklar ve Yükümlülükler: Geçici korumadan yararlananlara, istihdam, eğitim ve sosyal refaha erişimin yanı sıra aile birleşimi hakkı da dahil olmak üzere bir dizi hak tanınır. Bu haklar, mültecilerin ev sahibi toplumlara entegre olabilmelerini ve kaldıkları süre boyunca bir dereceye kadar normalliği sürdürebilmelerini sağlar.

2.2. Uygulama ve Zorluklar

Geçici Koruma Direktifinin pratikte uygulanması çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin, aktif hale getirilmesi için karmaşık siyasi müzakereleri içeren bir Konsey Kararı gerekmektedir.¹³ Bu durum, krizler sırasında müdahale sürelerinde gecikmelere yol açmıştır.

Buna ek olarak, üye devletler arasında kabul koşulları ve entegrasyon fırsatlarındaki eşitsizlikler, sunulan korumada tutarsızlıklar yaratmıştır. Suriye ve diğer bölgelerdeki çatışmaların yol açtığı 2015 mülteci krizi bu sorunların altını çizmiştir. Direktif resmi olarak uygulanmamış olsa da, geçici korumaya yönelik daha uyumlu ve kolaylaştırılmış bir yaklaşıma duyulan ihtiyacın altını çizmiştir. AB Geçici Koruma Direktifi, kitlesel yerinden edilme ve insani acil durumlara koordineli ve etkili bir şekilde yanıt vermek için önemli bir araçtır. Acil korumaya ihtiyaç duyan kişilere onurlu ve

¹² Bknz <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>

¹³ EU Law Analysis. (2022). Temporary Protection for Ukrainians in the EU? Q and A. <https://eulawanalysis.blogspot.com/search?q=temporary+protection>. (Erişim Tarihi: 07.05.2024)

insani bir muamele sağlamayı ve aynı zamanda AB iltica sisteminin bütünlüğünü ve işleyişini korumayı amaçlamaktadır.¹⁴ Bununla birlikte, direktif aşağıdaki gibi bazı zorluk ve sınırlamalarla da karşı karşıyadır:

- Direktifin yürürlüğe girmesi üye devletlerin siyasi iradesine ve mutabakatına bağlıdır. Geçici koruma sağlama kararı otomatik ya da zorunlu değil, daha ziyade takdire bağlı ve üye devletler arasında müzakereye tabidir.
- İlgili kişiler için kalıcı bir çözüm sağlamaz. Geçici koruma tanımı gereği geçicidir ve yararlanıcılar için herhangi bir kalıcı statü veya hak garanti etmez. Ayrıca, geçici koruma sona erdiğinde, başka bir uluslararası koruma türüne hak kazanmadıkları sürece, üye devletlerin bu kişileri menşe ülkelerine geri göndermelerini engellemez.
- Yerinden edilmenin temel nedenlerini ele almaz veya menşe ülkedeki çatışma veya krizin çözümüne katkıda bulunmaz. Geçici koruma sadece yerinden edilmenin acil insani sonuçlarını hafifletmeyi amaçlayan kısa vadeli bir tedbirdir, ancak bunun altında yatan siyasi, ekonomik veya sosyal faktörleri ele almaz.

3. SONUÇ

AB mülteci hukukunda geçici korumanın ortaya çıkışı, kitlesel yer değiştirmelerin ele alınması yaklaşımında önemli bir evrimi temsil etmektedir. Sınırlamaları olsa da, direktif, acil

¹⁴ European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf (Erişim Tarih: 29.10.2023)

ihtiyaç sahiplerine acil ve toplu koruma sağlamak için hayati bir araç olarak hizmet etmektedir.

AB mülteci hukukunda geçici korumanın ortaya çıkışı, bölgenin kitlesel akın durumlarına yanıt verme kabiliyetinde önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Geçici Koruma Direktifi, Ukrayna'daki çatışmaya verilen yanıtta da görüldüğü üzere, yerinden edilmiş kişilere acil sığınma sağlanması için yasal ve pratik bir çerçeve sunmaktadır.¹⁵ Bununla birlikte, tutarsız uygulama, sınırlı kullanım ve entegrasyon zorlukları gibi zorluklar, sürekli reform ve iyileştirme ihtiyacını vurgulamaktadır. Dayanışma mekanizmalarını güçlendirerek, esnekliği arttırarak ve temel nedenleri ele alarak AB, geçici korumanın sığınma ve göç politikası cephaneliğinde hayati bir araç olarak kalmasını sağlayabilir.

AB'nin geçici koruma politikaları, üye devletler arasında dayanışmayı teşvik ederken, aynı zamanda dış sınırların güçlendirilmesine ve göç yönetiminin merkezileştirilmesine de katkıda bulunmuştur. Bu politikalar, geçici koruma altındaki bireylerin haklarını güvence altına alırken, aynı zamanda entegrasyon süreçlerini de desteklemektedir. Ancak, geçici koruma uygulamaları, bazı durumlarda, ev sahibi toplumlar ve göçmenler arasında gerilimlere de yol açabilmektedir. Bu nedenle, AB'nin geçici koruma politikalarının etkinliği, sadece yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda sosyal uyum ve toplumsal kabul ile de yakından ilgilidir. Bu bağlamda, AB'nin geçici koruma politikaları, göçmen krizlerine yanıt verme kapasitesini artırırken, aynı zamanda göçmenlerin insan haklarının korunması ve ev sahibi toplumlarla uyum içinde yaşamaları için de önemli bir araçtır.

¹⁵ European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf. (Erişim Tarihi: 03.05.2024)

İleriye dönük olarak, AB'nin bu mekanizmayı daha duyarlı, adil ve gelecekteki mülteci krizlerini ele alabilecek kapasitede olmasını sağlayacak şekilde iyileştirmesi ve güçlendirmesi zorunludur. Bu şekilde AB, insani değerlerine sahip çıkabilir ve en savunmasız durumda olanları koruma taahhüdünü sürdürebilir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği Ansiklopedisi,
https://www.ikv.org.tr/images/files/avrupa_birligi_ansiklopedisi.pdf. s.479 (Erişim Tarihi: 05.05.2024)
- Çiçekli, B. (2016). *6458 Sayılı Kanunla Güncellenmiş Yabancılar ve Mülteci Hukuku* (6. Baskı), Ankara: Seçkin Hukuk.
- EU Law Analysis. (2022). Temporary Protection for Ukrainians in the EU? Q and A.
<https://eulawanalysis.blogspot.com/search?q=temporary+protection>. (Erişim Tarihi: 07.05.2024)
- European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive.
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf
(Erişim Tarih: 10.05.2024)
- European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive.
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf.
(Erişim Tarihi: 03.05.2024)
- European Parliament. (2022). Temporary Protection Directive.
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI%282022%29729331_EN.pdf
(Erişim Tarih: 29.10.2023)
- Genç, H.D. ve Şirin Öner, N.A. (2019). Why not Activated? The Temporary Protection Directive and the Mystery of Temporary Protection in the European Union. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(1), pp. 1–18.
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055> (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1706299920264> (Erişim Tarihi: 26.01.2024)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> Article 2. (Erişim Tarihi: 15.11.2023)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

İneli Ciğer, M. (2016). Uluslararası Hukuka Uygun Geçici Koruma Rejiminin Unsurları Üzerine, Göç Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 62-92.

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Avrupa Birliğinde Geçici Koruma, <https://goc.gov.tr/avrupa-birliginde-gecici-koruma>. (Erişim Tarihi: 29.10.2023)

BASIN TARİHİNDE NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN YAYINCI KİMLİĞİ VE AĞAÇ DERGİSİ ÜZERİNE BİR ANALİZ¹

Mustafa GÖKMEN²

1. GİRİŞ

1928'deki “Harf devrimi” sonrası Cumhuriyet'in okur yazar kitlesini oluşturmak için kültürel çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kültürün en önemli taşıyıcılarında birisi de yazılı basın araçlarıdır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'nin fikri ve kültürel altyapısını Türk Ocakları gibi kurumsal yapılar üstlenmiştir. Cumhuriyet'in kültür kurumu olarak önemli bir işlev üstlenen Türk Ocakları, 1931 yılında kapatılmıştır. 1932 yılının Şubat ayında Cumhuriyet'in devrimci ruhuna uygun şekilde Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri, tek partili yıllar boyunca Cumhuriyet Türkiye'sinin kültür merkezli faaliyetlerinde yeni adres olmuştur. Cumhuriyet'in 10. Yılından itibaren kültürel belleğin kayıt altına alınması amacıyla Türkiye'de çok sayıda dergi kurulmuştur. Bu dergiler bilhassa dil ve kültür alanında ciddi yayınlar yapmıştır. Bu bağlamda Türk kültür tarihinde önemli izler bırakan şair ve mütefekkir Necip Fazıl Kısakürek tarafından 1936 yılında Ağaç dergisi kurulmuştur. 17 sayı

¹ Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Kültür Uluslararası Sempozyumu (MCIS 2022) 5-6 Aralık 2022'de sunulan “Kültürel Belleğin Korunmasında Dergi Yayıncılığının Yeri ve Önemi, Necip Fazıl'ın Ağaç Dergisi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı Özet Bildirinin genişletilmiş halidir.

² Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı, mustafagokmen@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6712-3759.

yayınlanan dergi dönemin kültürel birikimini anlamak için değerli bilgiler içermektedir.

İstanbul Çemberlitaş'ta asilzade bir ailede 25 Mayıs 1904 yılında dünyaya gelen Necip Fazıl ailesinin nüfuzu sayesinde rahat bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. Eğitim hayatında da kendi dönemine göre şanslı olan Necip Fazıl, Fransız Mektebi ve Amerikan Koleji gibi okullara devam etmiştir. 1916 yılında Deniz Harp Okulu'na girmiştir. Daha sonra ise Darülfünun Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesine kaydolmuştur. Önemli önemli edebiyatçılar ile burada tanışma imkânı bulmuştur. Çalışma hayatına bakıldığında ise Necip Fazıl, farklı Bankalarda memur olarak çalışmıştır. Aynı zamanda Fransız Mektebi, Ankara Devlet Konservatuarı, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi ve Robert Koleji'nde dersler vermiştir.

Necip Fazıl, 1924 yılında vakit gazetesinin Ankara muharriri olarak göreve başlamış aynı yıl kazandığı sınav sonucu Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim için Paris'e gönderilmiştir. Paris'te Batı dünyasını yakından tanıyan Fazıl, yurda dönüşünde yine bankalarda çalışmaya devam etmiştir. 1934 yılında bir Nakşi şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile tanıştıktan sonra kendini maneviyata vererek hayat tarzını değiştirmiştir. Necip Fazıl, bıraktığı eserler ve yetiştirdiği insanlar bakımından Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ve fikir hayatının önemli isimlerinden biri olmuştur. Necip Fazıl, Türk kültür tarihi içinde dikkatle incelenmesi gereken bir kişiliğe ve kimliğe sahip bir aydındır. Necip Fazıl, kendi döneminin önemli yazarlarını etrafında bir araya toplayan bir fikri ve edebiyat insanı olmuştur. Edebiyat ve sanat insanı olan Necip Fazıl aynı zamanda 1943'ten sonra *Büyük Doğu* dergisini çıkarmıştır. Bu dergi etrafında toplanan gençlere önderlik ederek bir dönem politika ile yakından ilgilenmiştir. Onun takipçileri “Büyük Doğucular” olarak anılmıştır. Kendi fikirlerini yansıtan siyasi polemikleri ve yazdıkları sebebiyle yargılanıp birçok defa cezaevine girip

çıkmiştir. Necip Fazıl, uzun ömründe şiir, sanat ve edebiyat alanında çok alanda eserler vermiştir. Pratik zekâsı ve hazır cevap oluşuyla kedisini takip eden seven kitleleri etkilediği kadar muhalifleri üzerinde de etki bırakmıştır. Bu çalışmada Necip Fazıl'ın basın tarihi içinde az bilinen Ağaç dergisi ve Türk kültür hayatındaki yeri ele alınacaktır.

2. KÜLTÜRÜN TANIMI

Türkçeye Fransızcadan geçen ve Latince kökenli bir kelime olan kültür sözcüğünün tanımı üzerinden sosyal bilimciler uzlaşmaya varamamışlardır. 164 farklı tanımı olan kültür sözcüğünün Latinceye ekip ürün almak, üretmek anlamına gelen “cultura” sözcüğünden geldiğin kabul edilmektedir. Sadece tarımsal üretim anlamında değil, düşüncelerin değişimi anlamında da kullanılan kültür, insanlık tarihinde teknik ve teknolojinin gelişimi noktasında da anlam yüklenen bir olgudur. Tüm toplumlarda mutlaka bir birikime dayanan kültür toplumların katettiği tarihsel mesafeyi de anlatmaktadır. Kültür sözcüğünü zamanla bütün Avrupa dillerine yayılmıştır. Kültür, her türlü dil duygu inanç sanat akımından bir toplumda devam eden yaşayış öğelerinin tümüne karşılık gelmektedir (Güvenç,2011, s. 121-123) Kültür, toplulukların uzun yıllar bir arada yaşamasıyla oluşarak onların hayatlarını şekillendirmektedir.

Kültürün onlarca tanımı vardır. Toplulukların tarihin akışı içinde yapıp ettikleri her şey kültür olarak değerlendirilmektedir. Yapılan tüm tanım denemeleri yine de başarısız ya da eksik kalmaktadır. İnsanların varlığını ve etkinlik alanlarını içine alan bir yapıya karşılık gelen kültüre ilişkin ortaya konulan tanımlar, kültürün değişik yönlerinin tanınmasına imkân sağlamaktadır. Kültürün iki yönü vardır. Bu iki yön maddi ve manevi boyut olarak ifade edilebilir. Kültürün maddi unsurları bazı

sosyologlarca medeniyet olarak adlandırılmaktadır. Maddî kültür unsurları inşa edilen yapılara, kullanılan teknikler, yollar, üretim biçimleri ve ulaştırmada kullanılan araçlara karşılık gelmektedir. Manevî kültür unsurları ise, örfler, adetler, ortak toplumsal davranışlar ile tutumlardan oluşan ulusal kimlik ve karaktere karşılık gelen toplumsal ahlaki değerler bütünü olarak sayılabilir (Kocadaş, 2006, s. 2-3). Kültürün gerek maddî gerekse manevî boyutu zamana, zemine ve topluluktan topluluğa farklılıklar göstermektedir.

Evrensel veya ulusal boyutlar içinde ele alınsa bile kültür konularında artan incelemeler, kültürün çok boyutlu ve karmaşık bir bütün olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Kültürün değişik öğelerden oluşmuş bir bileşke olduğu görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Temelde "maddî" ve "manevî" kültür öğeleri diye ikiye ayrılan kültür birçok öğeden oluşmaktadır (Turan, 2014, s. 56).

Nesilden nesle aktarılma gibi önemli bir özelliğe sahip olan kültürün bireylerce içinde yaşadıkları toplumun içinde öğrenilerek davranış kalıpları haline getirilmektedir. Aile, çevre, okul sosyal ortamlar kültürün aktarımında eskiden en önemli vasıtalar olmasına karşın artık kitle iletişim araçları/ medya kültür aktarımında ön plana çıkmıştır. Toplumun kültürel belleğinde saklanan ve medya vasıtasıyla bireylere iletilen kültür, günümüz şartlarında sadece ulusal kültür öğeleriyle ile sınırlı kalmamaktadır (Arbatlı ve Kurar, 2015, s. 36).

Günümüzün şartlarında kültür ulusal sınırların dışına taşmaktadır. Diğer toplumların kültürü bulundukları coğrafya ile sınırlandırılabilirken tarihte göçebe bir toplum olan Türk kültürü daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Belirli bir coğrafya parçası ile sınırlandırılmasına imkân olmayan Türk tarihi ve Türk kültürü, Türklerin devlet kurup egemen oldukları ülkelerin tümüyle birlikte göçüp yerleştikleri coğrafyaları içine almaktadır.

Türk tarihini ve kültürünü yalnızca Türkiye ve Anadolu topraklarıyla sınırlamak doğru olmayacaktır. Bu bağlamda Türk kültürü denilince daha geniş bir coğrafyadan söz edilirken, Türkiye kültürü daha dar bir coğrafyaya karşılık gelmektedir (Turan, 2014, s. 53).

3. KÜLTÜRÜN MADDİ VE MANEVİ YÖNÜ

Toplumun asırlardan buyana uygulaya geldiği, gelenek, görenek, örf ve adetleri vardır. Bunlar kültürel bir birikim olarak toplumun sosyal yapısı içinde yaşatılmaktadır. Zaman ve zeminin değişimiyle etki gücünü bazıları kaybederken yerini yeni örf ve adetlere bırakmaktadır. Bu Türk toplumunda böyle olduğu gibi diğer toplumlarda da benzerdir. Kültürü koruyup gelecek nesillere aktaramayan toplumların tarih sahnesinde daha fazla kalması zorlaşmaktadır.

İnsanoğlunun doğa üzerinde hakimiyet kurma çabasının sonucu olarak ekip çitme faaliyetleri İngilizce tabirle (cultivation) ekmeye dayanan mücadeleye doğaya karşı yürütülen faaliyete kültür tabiri kullanılmıştır (Türkoğlu, 2015, s. 219) Günümüzde doğadaki bitkilerin çiftlik tarımında ticari üretime konu olması işlemine “kültüre alma” denilmektedir.

Kaynaklarda genellikle kültürün iki yönüne dikkat çekilir. İnsanoğlu tarafından tarihin akışı içerisinde ortaya konulan ve bütün çevre unsurlarını içinde barındıran kültür kavramı düşünce tarzları, adetler, gelenek ve görenekler ile birlikte hayata bakış açılarıyla kültürün manevi yönünü oluşturulmaktadır. Kültürlerin maddi unsurlarını ise yapılan binalar ve yollar, kullanılan teknikler, kullanılan eşyalar oluşturmaktadır. Kültürün iç ve dış yönleri olarak ifade edilebilecek olan bu iki yönü yani maddi ve manevi kültür unsurları ahenkli olursa ideal kültür ortaya çıkmaktadır (Kurtkan, 1984, s. 9-11) İdeal kültüre ulaşan

toplumlar iç barışını koruduğu gibi diğer kültürlerle de önemli etkilerde bulunur.

Dil, fertler arasında en kullanışlı ve en sürekli ve doğal iletişim aracıdır. Kişiler duygu, düşünce ve isteklerini başka hiçbir araca ihtiyaç duymadan dil aracılığıyla karşısındakilere iletebilmektedir. İnsan çevresindeki diğer insanların duygu ve düşüncelerini, istek ve beklentilerini de yine dil vasıtasıyla doğrudan öğrenebilmektedir (Turan, 1999, s. 165). Dil bir kültürün yaşamasında ve devamında ana taşıyıcı unsur işlevi görecektir. Bir toplumun tarihi ve kültürel mirasını yeni kuşaklara aktarmanın yegâne yolu dildir. Dil gibi bir araç olmadan kültür aktarılamaz. Dil kültürel içeriğin ve zenginliğin üzerine yazıldığı bir lügat gibi işlev görmektedir (Güvenç, 2011, s. 140).

Dil, toplumu birbirine, geçmişe ve geleceğe bağlayan birbiriyle kenetleyen temel unsurdur. Geçmiş, gelenek-görenekler, milli kimliğin ortak değerler dil sayesinde öğrenip gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Düşünce ve üretim dil sayesinde gerçekleşmektedir. Kuşaklar arasında sağlıklı bilgi aktarımı sağlanmazsa toplum hayatı bundan negatif yönde etkilenecektir. Bir ulusun kültürel kimliği, ortak coğrafyada, ortak idealler, ortak tarihe ve ortak geleceğe yönelik birliktelikle oluşmaktadır. Kültürel kodların, tarihin akışı içinde toplumun genel kanaatleri doğrultusunda değişmesi ve dönüşmesi normal kabul edilmektedir (Mora,2008, s. 4-5) Konuşulan dil toplumda sadece anlaşmayı sağlamakla kalmaz aynı zamanda o toplumun kültürünü de şekillendirerek gelecek kuşaklara aktarılmasında köprü vazifesi görmektedir.

Bir toplumda paylaşılan alışkanlıklar, toplumca kabul gören ve onaylanan davranışlar o toplumun kültürünü oluşturur. Aile, köy, sosyal sınıf veya devlet düzeninde onaylanan kabul gören davranışlar kültür ya da alt kültürleri oluşturmaktadır.

Birlik ve bütünlüğü sağlamak için denetim mekanizmaları vardır (Güvenç, 2011, s. 131). Belirli kurallar bütünü olan normlar toplumsal düzenin sağlıklı işlemesi için gereklidir.

Yaşadıkları şartlar, sahip oldukları adetler, toplumların manevi kültürün sınırlarını çizmektedir. Gelenek-görenekler, birtakım örf ve adetler milli kültürü oluşturan ruhsal, bedensel değerlerle birlikte sosyolojik, psikolojik ve diğer sebepler milletlerin birbirlerinden ayrılmasına sebep olmaktadır. Bunların bir arada bulunmaları ise milletlere ait karakteri “milli ahlakı” ya da “milli şuuru” oluşturmaktadır. Milletlerin birbirlerinden farklı duyguları ve seviyeleri bulunmaktadır (Eröz, 1996, s. 119). Milletleri millet yapan temel unsur esasında kültürel kodlarıdır.

Toplumların meydana getirdiği maddi kültür, insan yapımı olan her şeyi kapsamaktadır. Teknolojik imkânlar ve ekonomik sistemler maddi kültürü meydana getirmektedir. Toplumun maddi kültürüne kullanılan ve üretilen araçlar da girmektedir. Kılık kıyafet olarak kullanıla ve üretilen araçlar da kültürün önemli unsuru olduğu gibi insanlık için de son derece kıymetlidir (Birgül, 2005, s. 29).

Kültürün biçimlenmesinde medya araçlarının önemli etkisi vardır. Kitle iletişim araçları, haber ve bilgi verme, eğlendirme, güdüleme, sosyalleştirme ve kültürün gelişmesine katkıda bulunma ile tartışma ortamı meydana getirme gibi temel fonksiyonlara sahiptir (Özfırat,1999, s. 147). Medya araçları kullandıkları dille kültürün oluşmasına ve aktarılmasına aracılık ettikleri için dil kullanımında yapılan yanlışlar kültüre de yanlışlar olarak yansiyacaktır.

Emperyalizm sürecinde gün yüzüne çıkan ulusal kültür-milli kültür söyleminin hedefi kendi kültür iklimini bozmaya yönelik öteki kültürlerle karşı özünü tanımlamak maksadıyla milli-ulusal kültür tanımı yapma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Ulusal kültürler, kendilerini koruyabilmek maksadıyla

muhafazakâr bir eğilim içindedir (Özdemir,1998, s. 196). Muhafazakâr eğilimin artması ulusal kültürü medya etkisinden ne zamana kadar ya da nasıl koruyacağı ise belirsizdir.

Kültürel değerlerin korunması için medya yayınlarına maruz kalan kitlelerin bilinçlenmesi önem taşımaktadır. Küreselleşme konusunda kitle iletişim araçları, tek güç olmasa bile ortaya çıkışında ve hızlanmasında çok etkin bir rol oynamıştır. Teknolojik özellikleri sebebiyle kitle iletişim araçları, ulusal sınırları ortadan kaldırarak ülkelerin birbirleri ile daha fazla etkileşim içerisine olmalarını sağlamıştır. İletişim Bilimci McLuhan'ın 1960'larda da dile getirdiği Küresel Köy³ öngörüsü küreselleşme ve kitle iletişim araçları aracılığıyla günümüzde gerçeğe dönüşmüştür.

“Kültür endüstrisi”⁴ kavramının isim babası Frankfurt Okulu filozoflarından Theodor W. Adorno ise, kültürel ürünlere farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Kültürel tek tipleşme küreselleşmenin bir sonucu olarak insanlığın yerel kültürleri tehdit eden bir sorun olarak her geçen gün büyümektedir.

4. CUMHURİYET’İN KÜLTÜR POLİTİKASI

1930’a kadar temel bazı yenilikleri gerçekleştiren Cumhuriyet kadroları, aldıkları mesafeyi korumak ve topluma benimsetmek için 1930’lu yıllarda kültürel ve bilimsel reformlara yönelmiştir. Toplumun tüm kesimlerini laik, Batıcı ve milliyetçi değerler etrafında kenetleme ve ulusal devlet merkezine bağlama veya biçimlendirme çabasına yönelen kurucu Cumhuriyet kadroları, devletin resmi ideolojik aygıtlarını oluşturmaya

³ Küreselleşme hakkında detaylı bilgiler için bakınız. McLuhan, M., Powers, B. R., & Düzgören, B. Ö. (2001). *Global köy: 21. yüzyılda yeryüzü yaşamında ve medyada meydana gelecek dönüşümler*. Scala Yayıncılık.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2007). *Kültür endüstrisi. İstanbul: İletişim Yayınları*.

başlamışlardır. Medenilik, laiklik ve milliyetçilik gibi yeni siyasi anlayış ve bakış açılarının yerleştirilmesi için Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ve eskiyi hatırlatan her ne varsa tasfiye edilmeye başlamıştır. Bu dönem uygulanan kültür politikalarıyla Müslüman Anadolu halkının Müslüman ve Osmanlı geçmişinden uzaklaştırılması veya en azından bu bağların zayıflatılması hedeflenmiştir (Durgun, 2017, s. 123).

Gerçekleştirilen Cumhuriyet devrimleri, Türk toplumunu çağdaş Batı uygarlığı eksenine oturtma gayretlerine dayandırmak mümkündür. Türk toplumunu Batı uygarlığına taşımanın iki önemli yönü bulunmaktadır. İlki gelenekçiliği ortadan kaldırmak, ikincisi ise Batı uygarlığının gereklerine uygun kuralları, kurumları yerleştirmek, toplumun yeni nesillerini yeni değerlere göre donanımlı hale getirmek ve bu yönde eğitmektir. Bunları yaparken aynı zamanda gelenek ile yeni çağ arasındaki geçişi sağlayacak köprüyü inşa etmektir. Bu perspektiften bakınca Cumhuriyet devrimlerinin toplamı yeni uygarlığa geçiş devrimleri olarak görülebilir (Berkes, 2019, s. 521).

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de yenileşme ve değişim hızlanarak devam etmiştir. Türkiye'nin Tek Parti dönemini ve devrimlerini daha iyi anlayabilmek için 1930'lu ve 1940'lı yıllarla birlikte Meşrutiyet yıllarını da anlamak gerekmektedir. Zira Meşrutiyet yıllarını ortaya çıkan bazı kurum ve kuruluşlar Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında fikri ve kültürel altyapısını şekillendirmiştir. Örneğin bu kurumlardan birisi Türk Ocaklarıdır. Meşrutiyet yıllarından beri varlığını sürdüren Türk Ocakları 1931 yılına kadar genç Cumhuriyet'in kültür kurumu olarak önemli bir işlev üslenmiştir. İlk yıllarda kurucu kadroları, Cumhuriyet devrimlerini bu kurum üzerinden halka götürmeye çalışmıştır. Fakat Türk Ocakları, eskiyi çağrıştırdığı düşüncesiyle ani bir kararla kapatılmıştır. Ocakların yerine Halkevleri Cumhuriyet'in devrimci ruhuna uygun şekilde kurularak örgütlenmiştir (Gökmen, 2023, s. 164).

Osmanlı mirası kültür kurumu Türk Ocakları, Birinci Dünya Savaşı'nda mütareke ve işgal döneminde zor günler geçirmiştir. Milli Mücadele'ye destek olmuştur. Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra da Türk Ocakları, Cumhuriyet yönetiminin desteğini alarak ülke genelinde hızla örgütlenerek üye ve şube sayısını artırma yoluna gitmiştir. 1925 yılında hükümet politikasıyla ile bütünleşmiştir. Türk Ocakları, kültürel çalışmaları kapsamında Türk kültür unsurlarının derlenip toparlanması için çalışmalar yürütmüştür. Avrupa kültürü ile Türk kültürünün uyumu için faaliyetlerde bulunan Türk Ocakları kapanıncaya kadar Cumhuriyet'in kültür kurumu işlevini yerine getirirken halkın eğitimi konusunda da çalışmalar yapmıştır (Kaş, 2007, s. 8).

Türk Ocakları tecrübesi genç Cumhuriyet'te Halkevlerine geçişi kolaylaştıran bir altyapı işlevi görmüştür. Türk Ocaklarında da bulunan 9 faaliyet alanının benzeri CHP'nin bir kurumu olarak örgütlenen Halkevlerinde 9 etkinlik kolu olarak korunmuştur. Bunlar sırasıyla şunlardır: 1. Dil, Edebiyat, Tarih; 2. Güzel Sanatlar; 3. Temsil; 4. Spor; 5. İhtimai (toplumsal) yardım; 6. Halk dershaneleri ve kurslar; 7. Kütüphane ve yayın; 8. Köycülük; 9. Müze ve Sergi. Türkiye'de o yıllarda okulların imkânlarının yetersizliği düşünülünce buralar birer kültür merkezi gibi işlev görmüştür. Halkevleri ve halkodaları Cumhuriyeti kuran ve devrim kanunlarıyla toplumu dönüştürme çabası içindeki kadroların ideolojik eğilimlerini taşraya yayan merkezler olmuştur (Akşin, 2013, s. 206; Kaş, 2007, s.16; Aybek,2015, s. 47).

5. TÜRK DERGİCİLİĞİNİN 1930'LU YILLARI

Toplumda etki bırakan fikir akımlarının izleri dergilerde sürülebilir. Fikir ve sanat hayatımızın tarihi seyrini incelemek için dergilerin sayfaları araştırmacılara zengin ve önemli içerikler

sunmaktadır. Fikir hareketleri ilk olarak dergi sayfalarında ortaya çıkmışlar zaman içinde adım adım gelişerek günümüze kadar uzanmıştır. İlk kez dergi sayfaları aracılığıyla okurlarının karşısına çıkan bu fikirler öteki fikirler ile de yine dergi sayfaları aracılığıyla yüzleşmiştir. Bu yönüyle dergiler fikir ve sanat hayatımızın gün yüzüne çıkıp şekillendiği mecralar olarak tarih ve kültür araştırmacıları için zengin veri kaynaklarıdır (Turinay, 2011, s. 103). Dergiler çıktıkları dönemin düşünce ve bakış açılarını yansıtmaları bakımından son derece önemli medya araçlarıdır.

Ünlü fikir adamı Cemil Meriç'e göre, "dergi, hür tefekkürün kalesidir" ve genç yazarların yetişmesi için uygun zeminlerdir. Kitaplar genellikle tek kişinin tek düşüncenin eseri olurken dergiler ise zekalar topluluğunun eseri olarak ürünü olarak yayınlanmaktadır. Bu çerçevede kapanan her dergi kaybedilen bir kültür kalesi olarak görülmelidir (Meriç, 2004, s. 100-101). Geleneksel basın araçları içinde yer alan dergi, kitapla gazete arasında bir konuma sahiptir. Kitabın anlaşılabilmesi için uzun soluklu bir okuma eylemi gerekmektedir. Kısa sürede hazırlanan ve hızlıca tüketilen gazete de işlenen konuyu derinlemesine incelenme imkânı bulunmamaktadır. Buna karşın dergi, ele alınan konuları etraflıca bütün yönleriyle okurlarının beğenisine sunma özelliği sebebiyle gazete ve kitap arasındaki büyük bir boşluğu kapatmaktadır (Gönenç, 2022, s. 7).

Türkiye'de dergi yayıncılığı Osmanlı'dan devralınan mirasla birlikte Cumhuriyet döneminde de basının önemli kitlesel iletişim araçları arasına dahil olmuştur (Ketenci, 2016, s. 181). Türkiye'de dergi yayıncılığını Cumhuriyet'ten sonraki dönem açısından ikiye ayırmak yerinde olacaktır. 1928 yılında gerçekleştirilen harf devrimine kadar olan dönemde Arap Alfabetinden oluşan Osmanlı yazısıyla basılan dergiler, devrimden sonra Latin alfabesinden uyarlanan yeni Türk alfabesiyle basılmaya başlanmıştır.

Harf devriminden sonra Türk basını sarsıntı geçirmiştir. Okur azlığı pek çok dergi ve gazetenin kapanmasına sebep olmuştur. Basının içine düştüğü durumu gören hükümet üç yıl süre ile mali bakımdan dergi ve gazeteleri destekleme kararı almıştır. Böylece okurun yeni harflere alışması hedeflenmiştir (Girgin,2009, s. 220). Devlet tarafından sağlanan bu destek sayesinde gazete ve dergiler varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Tek Parti dönemi ve harf devrimi sorasına rastlayan bu süreçte Kemalist devrimi topluma benimsetmeyi hedefleyen ancak birbirinden üslup bakımından farklılık arz eden üç ana fikir akımı ortaya çıkmıştır. Bu fikir akımları “Kadro Hareketi”, “Ülkü Grubu” ve “Cumhuriyetçi Muhazafakârlar” diye adlandırılan ve kendi adlarıyla özdeşleşen dergiler etrafında şekillenmişlerdir (Saylan ve Doğan, 2017, v). Söz konusu gruplar, içinde yaşadıkları dönemde siyasi ve ideolojik bakımdan Kemalist devrime kendi renklerini vermeye çalışmanın yanı sıra kendilerinden sonra gelen kuşakları ve basın yayın hayatını da etkilemişlerdir.

1930’lu yıllardaki siyasî ortamın etkisi sebebiyle fikir ve edebiyat dergilerinde hem kalite hem de sayısal artış görülmüştür. Yakup Kadri ve Şevket Süreyya’nın “Kadro” dergisi, Hüseyin Cahit’in “*Fikir Hareketleri*”, Yaşar Nabi Nayır’ın çıkardığı “*Varlık*”, İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun çıkardığı “*Yeni Adam*” özel girişimle çıkan dergilerdir. Bunların dışında Halkevleri tarafından Ankara Genel Merkez yayını “*Ülkü*” dergisi çıkarılmıştır. Ankara Halkevi tarafından çıkarılan “*Ülkü*” dergisi, diğer illerde çıkarılan dergiler için merkezi bir yayın olarak model olmuştur. 1933 Şubat ayında çıkan *Ülkü*’nün ilk sayısına Atatürk, “*Ülkü’den öz ülkümüzü yayma yolunda kutlu verimler beklerim*” diye bir mesaj yazmıştır. Dergi 1950 yılına kadar üç seri halinde yayınlarını sürdürmüştür. Halkevlerince diğer şehir merkezlerinde de çok sayıda dergi çıkarılmıştır. Halkevleri tarafından çıkarılan ve sayıları 60’a varan yerel dergiler hem

folklor hem de dil araştırmaların yönüyle teşvik görmüş pek çok yeni yeteneğin yazar olarak yetişmesinde okul olmuştur (Koloğlu, 2015, s.119; Saylan ve Doğan, 2017, s. 20-21).

Türkiye’de yetişkin vatandaşları eğitmek için arayış içinde olan kurucu kadrolar, 1932 yılında Cumhuriyet’in kültür kurumu olarak kurulan Halkevlerine önemli bir misyon yüklemişlerdir. Halkevleri, Neşriyat ve Yayın Kolları aracılığıyla bulundukları merkezlerde dergiler çıkarmıştır. Değişik merkezlerde çıkarılan dergilerde yörenin kültürel dokusu da gözetilerek içerikler üretilmiştir. Farklı periyotlarda basılan bu Halkevi dergilerinin sayısı 60’a ulaşmaktadır. Halkevi dergileri yayınlandıkları yörenin kültürel hafızasını kayıt altına alarak gelecek kuşaklara aktarılmasında tarihi bir işlev üslenmişlerdir (Gökmen, 2022, s. 69).

Halkevi dergilerinde yayınlanan yazılı belgeler, kültür tarihi üzerine çalışan bilim insanları için değerli kaynaklardır. Halkevi Neşriyat kolu çıkardığı dergilerle çok önemli bir kültürel mirası gelecek nesillere aktarmıştır. Ülke içinde işlevsiz olarak duran beyin gücü bu dergiler vasıtasıyla harekete geçirilmiştir. Yeni kurulan devletin iktisadî sıkıntılarını aşmak için çözümler arayan yönetici kadrolar, gerçekleştirilen devrimlerin kültürel olarak pekiştirilmesi adına Halkevlerini merkeze almışlardır (Şakiroğlu, 1996:131). Dergi yayıncılığı Türkiye’de 1930’lu yıllarla birlikte farklı bir anlayışa evrilmiştir. 1930’lu yılların başından itibaren 1931-1938 yılları arasında çok sayıda dergi yayınlanmıştır. 1936 yılında Peyami Safa “*Kültür Haftası*”nı çıkarmıştır. Aynı yıl Necip Fazıl, “*Ağaç*” dergisini çıkaran bir başka düşünür (Turinay, 2011: 106). Ancak her iki dergi de yayınlarını maddî ve manevî imkânsızlıklar sebebiyle sürdürememiştir. Türk edebiyat ve fikir hayatında derin izler bırakan Necip Fazıl’ın yayıncı kimliğinin biçimlenmesinde *Ağaç* dergisi temel bir yayın olmuştur. Dergide dönemin önemli şairleri, fikir ve sanat insanları yazılarıyla yer alırken ressamlar

da dergi sayfalarına çizdikleri görsellerle destek olmuştur. Necip Fazıl öncülüğünde *Ağaç*'ta toplanan aydınlar fikirleri dergi aracılığıyla halka ulaştırmıştır.

6. NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN ŞAHSİYETİ

25 Mayıs 1904 yılında İstanbul Çemberlitaş'ta Doğan Necip Fazıl⁵ kültürel olarak farklı bir ailenin içerisinde dünyaya gelmiştir. Necip Fazıl'ın çocukluk ve gençlik döneminde bakıldığında ailesinin ekonomik açıdan iyi şartlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Necip Fazıl'ın varlıklı bir hayat sürdürdüğü yaşantısından anlaşılabılır. Eğitim hayatına bakıldığında ilköğrenimini değişik okullarda okuyan Kısakürek'in bir süre Gedikpaşa'da Fransız Mektebine devam ettiği, 1912 yılında Amerikan Kolejine kaydolduğu bilinmektedir. Bu okuldan ayrıldıktan sonra eğitimin önce Büyükdere'deki Emin Efendi Mahalle mektebinde sonra ise yatılı bir okulda devam etmiştir. 1916 yılında Mektebi Fünun-u Bahriye-i Şahaneye (Deniz Harp Okulu) girmiştir. Daha sonra ise Darülfünun Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesine kaydolmuştur. Burada önemli edebiyatçılar ile tanışma imkânı bulmuştur. İlk şiirlerini Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve arkadaşlarının çıkardığı yeni Mecmua dergisinde yayınlamıştır. Necip Fazıl, farklı Bankalarda çalışmıştır. Aynı zamanda Fransız Mektebi, Ankara Devlet Konservatuarı, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi ve Robert Koleji'nde dersler vermiştir. Şairin hayatı 1934 yılında bir Nakşi şeyhi olan Abdülhakim Arvasi ile tanıştıktan sonra değişime uğramıştır. Kendini bu tarihten itibaren

⁵ Necip Fazıl'ın kendi kaleme aldığı "O ve Ben" adlı otobiyografik eser hayatına ait tüm detayları içermektedir. Bakınız. Kısakürek, N. F. (2011). O ve Ben/Otobiyografi, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.

maneviyata vermiştir (Karabulut,2019, s.115-117; Kurt,2000, s. 9; Haksal,2007, s.10).

Necip Fazıl ilk mektepten itibaren edebiyatın içinde olan biridir. Yeni Türk edebiyatının önde gelen şahsiyetleri ile hayatın birçok alanında aynı ortamlarda bulunmuş ve dostlukları vardır. 1924 yılında vakit gazetesinin Ankara muharriri olarak göreve başlamış aynı yıl kazandığı sınav neticesinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Paris'e gönderilen öğrenciler arasında yer almıştır. Paris'te içine düştüğü hayatın etkisi ile yazdığı şiirlerin yayınladığı ilk şiir kitapları “Örümcek Ağları” ve “Kaldırımlar” olmuştur. Kendi tabiriye “Fildişi kule”ye çekilip havas zümresine tabi olarak zevki sefaya başlamıştır (Ertaş, 2008, s. 27).

Necip Fazıl, Cumhuriyet Devri Türk edebiyatı ve fikir hayatının önemli şahsiyetlerinden biridir onu ve sanatları değerlendirirken sağlıklı bir sonuca varmak için yaşadığı dönemin siyasi sosyal sanat ve edebiyat hayatını da dikkate almak gerekmektedir (Ertaş, 2008, s.13). Necip Fazıl'ın ilk gençlik yıllarında burslu olarak öğrenim için gönderildiği Paris'te kadın, içki, kumar gibi en berbat şartlar altında yaşamıştır. Bu hayat tarzını bir müddet Türkiye'ye döndükten sonra da devam ettiren Necip Fazıl, bu hayat tarzından kurtulma arayışı içindedir. 1934'te Beyoğlu'nda Ağa Camii'nde tanıdığı Abdülhakim Arvasi'den çok etkilenmiştir. Artık o 1935'in baharında “efendim” dediği yol göstericisini bulmuştur. Arvasi'nin de telkinleriyle 1935'ten sonra onun yaşantısında sanatında yeni bir devir başlamıştır. Kendinden daha emin şekilde sanatını “Allah ve Resulüne” hizmete adamıştır (Ertaş, 2008, s. 30-31).

Kültür tarihimiz içinde dikkatle incelenmesi gereken bir kişiliğe ve kimliğe sahip olan Necip Fazıl, 1925'te Paris dönüşünden bir müddet sonra İş Bankası'nda çalışma hayatına başlamıştır. Uzun süre Ankara'da kalmıştır. O yıllarda Ankara'da devrin fikir insanları ekonomi ve sosyal seviyelerine göre

birtakım lokallerde toplantılar yapmaktadır. İstanbul'daki mekanlara benzer sosyal buluşma mekanları lokanta, pastane veya meyhanelerden oluşmaktadır. Aralarında Necip Fazıl'ında yer aldığı bu dönemin meşhur isimleri Şükran Lokantasını kendileri için bir akademiye çevirmişlerdir. Necip Fazıl, devrinin önemli yazarlarını etrafında bir araya toplayan bir fikri ve edebiyat insanı olarak dikkat çekmiştir (Okay, 2000, s. 21-22).

Şair olarak şöhreti 1928'den sonra hızla artan Necip Fazıl Kısakürek, aynı zamanda bazı gazetelere fıkralar yazmıştır. Şair ve fikir insanı olarak 1936'da *Ağaç*, 1943'ten sonra *Büyük Doğu* dergisini çıkarmıştır. Yazdıkları sebebiyle derginin yayınlarına sık sık ara vermek zorunda kalmıştır. Bir ara politikaya atılması onun üzüntüye sürüklemiştir. Fikirlerini yansıtan siyasi polemikleri ve yazdıkları sebebiyle 1946'dan 1970'lere kadar birçok defa cezaevine girmiştir. Uzun ömründe şiir, sanat ve edebiyat alanında çok dalda eserler vermiştir (Kabaklı, 2005, s. 11-12).

Necip Fazıl, sadece sanatı ile değil farklı duruşu kendine has kişiliğiyle ve çevresini etkilemiştir. İlk gençlik döneminde sanatkarane topluma müdahaleyi ve sosyal siyasi şekiller üzerinde bir görüş sahibi olmayı kabul etmeyen Necip Fazıl, zaman içinde görüşünü değiştirmiştir. 1936'da çıkardı *Ağaç* dergisi ile birlikte toplumda en mühim rolün sanatkar tarafından üstlenilmesi gerektiği tezini savunmaya başlamıştır. Bunun için 1929 yılında işe başladığı İş Bankası'ndan ani bir kararla 10 Ekim 1938'de istifa etmiştir. Memurluğu bırakarak sosyal sorumluluğunu yerine getirmek için yolunu yeni hedefine çevirmiştir (Ak, 2009, s. 18-19).

Necip Fazıl, *Büyük Doğu*'daki yayınlarında devrim kanunlarına muhalefet gerekçesiyle takibata uğramıştır. Dergisi Bakanlar Kurulu veya mahkeme kararı ile sık sık kapatılmıştır. Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisinde yazdığı yazıları ile siyasî

faaliyetlerden dolayı değişik iktidarlar devrinden adlî takibata uğrayıp yargılanmıştır. Takibatlar neticesinde birçok defa hapse mahkûm edilmiştir. Kitap yayıncılığında en verimli devresi 1950'li yıllarda yaşanmıştır. Sonrasında şiir kitaplarını tekrar gözden geçirip ilaveler yapmıştır. Tiyatro çalışmalarına senaryo ve romanlarını eklemiştir. Necip Fazıl 22 Kasım 1975'te Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafında düzenlenen bir programda sanat hayatının 50 yılını jübilesini yaptırmıştır. 25 Mayıs 1980'de doğumunu 75 yıl dönümü vesilesiyle Kültür Bakanlığı tarafından “Büyük Kültür Armağanı” verilmiştir. Bu kapsamda para ödülüyle ödüllendirilmiştir. Aynı tarihte Türk Edebiyatı Vakfı da kendisine Türkçe'nin yaşayan en büyük şairi “Sultan üş-Şuara” unvanını vermiştir (Okay, 2000, s. 19-20). Türk fikir ve kültür hayatında derin izler bırakan Necip Fazıl 25 Mayıs 1983'te İstanbul Erenköy'de 79 yaşında vefat etmiştir.

7. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı: Bu çalışmanın genel amacı 1930'lu yıllarda yayınlanan dergilerin, özel olarak da bu dergilerden birisi olan *Ağaç* dergisinin Türkiye'nin kültürel belleğine katkısını ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi: Bu araştırmada Nitel Araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve betimsel içerik analizi uygulanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları: Bu araştırma Necip Fazıl Kısakürek ve *Ağaç* dergisinin Türk kültür hayatına yaptığı katkılarla sınırlandırılmıştır.

8. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Ağaç dergisi, 1936 yılında şair ve mütefekkir Necip Fazıl'ın öncülüğünde Ankara'da kurulmuştur. Dönemin İktisat

Vekili Celal Bayar ile Necip Fazıl'ın şahsi dostluğu sebebiyle yeni kurulacak dergi için İş Bankası ve Sümerbank reklamları tahsis edilmiş ve bunun karşılığı olarak da 1600 TL ödenek verilmiştir. 14 Mart 1936'da haftalık olarak yayın hayatına başlayan *Ağaç* bir formalık 16 sayfa, "sanat fikir aksiyon" dergisi olarak yayımlanmıştır. Dönemin meşhur yazar düşünce insanları Necip Fazıl ile bu dergide yer almışlardır. İlk 6 sayısı Ankara'da çıkan dergi 7. sayıdan itibaren İstanbul'da çıkmaya devam etmiştir. İlk Baskısı Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır. Cuma günleri satışa sunulan dergini Yıllık Abone bedeli 10 TL, Altı aylık Abone bedeli ise 5 TL olarak belirlenmiştir. Sayı ücreti 20 Kuruştur. Derginin arka kapağında yazarları alfabetik sıraya göre sıralanmaktadır. Dergi İstanbul'a taşındıktan sonra Cumartesi günleri çıkmaya başlamıştır. Türkiye Matbaasında basılmaya başlanan derginin abonelik ücretlerinde indirim gittiği görülmektedir.

Fotoğraf 1. Ağaç Dergisi'nin İlk Sayısının Ön ve Arka Kapak Sayfaları

Kaynak: 14 Mart 1936 tarihli Ağaç Dergisi'nin ilk sayısının kapağında dergide yer alan içeriklerin başlıkları yer alırken arka kapak sayfasında ise yazarlarının listesi ile okuyuculardan dergiye destek olmaları konusundaki bir yazı çerçeve içinde yer almaktadır. (14 Mart 1936 tarihli Ağaç Dergisi)

Ağaç dergisinin yıllık Abone bedeli 7,50 TL, altı aylık abone bedeli ise 3,75 TL şeklinde yeniden belirlenmiştir. Arka kapakta yazar listesi ve ressamların adları ile birlikte reklamlar

yer almaya devam etmiştir. Dergi bazı yazıları iki sütuna dizerken bazılarını ise üç sütuna dizmiştir. Kimi yazılar, resimlerler ve çeşitli görsellerle desteklenmiştir. Derginin adını aldığı “Ağaç” klişesi iç sayfaların üst tarafında bir şeridin ortasında yer almaktadır. Necip Fazıl imzala başyazıları derginin 17 sayısına kadar çıkmıştır. Başyazı dışında yine Necip Fazıl’ın yazdığı başka yazı ve şiirler de dergi sayfalarında yer almıştır. Dergide köşelerin klişeleri yer almış yazarlar sürekli yazılarını bu klişe altında yayınlamışlardır. Bu şekilde dergi sayfalarında yazıların birbiriyle karışmaması önlendiği gibi aynı zamanda görsel zenginlik sağlanmıştır.

9. AĞAÇ DERGİSİNİN GENEL ÖZELLİĞİ

Basın tarihimizde kısa ömürlü yayınlar arasında yer alan *Ağaç* dergisinin kuruluşunda Celal Bayar’ın desteği etkili olmuştur. Necip Fazıl, *Ağaç*’ı çıkarmaya karar verdiğinde dönemin İktisat Vekili Celal Bayar’ın kapısını çalmıştır. İktisat Vekilliğine (Ekonomi Bakanlığına) bağlı olan İş Bankası ve Sümerbank’ın 1 yıllık planlı reklamları bu dergi için almıştır. Reklam karşılığı alınan 1600 lira bu yıllar için iyi bir paradır. Bayar’ın desteğiyle kuruluş sermayesi temin edilen dergi 14 Mart 1936’da haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. *Ağaç*, kısa ömürlü olmasına karşın basın dünyasına bıraktı isimler bakımından önemlidir. Dergi bir formalık 16 sayfadır. Derginin önemli özelliğinden biri “sanat fikir aksiyon” dergisi olmasıdır. Dönemin önemli yazarları kalburüstü düşünce insanları bu dergide yer almıştır (Haksal,2007, s. 115-116).

Ağaç dergisi kurulmadan önce 1935’te Ankara’daki şair yazar ve düşünürler arasından gruplaşmalar başlamıştır. Necip Fazıl’ın Ankara’da önceki yıllarda tanıdığı çok sayıda şair, yazar, fikir ve sanat adamı bulunmaktadır. Aydınlar arasındaki gruplaşmalar Necip Fazıl’ın kafasında sanatta estetiğe ağırlık

veren sanatkarları bir araya getirmek fikrini doğurmuştur. Bu düşünce çerçevesinde Necip Fazıl önderliğinde *Ağaç* dergisi kurulmuştur (Okay, 2000, s.23)

Necip Fazıl *Ağaç*'ı çıkardığı yıllarda bütün muhalif tavırlar bertaraf edilmiş ortalama kültür ve sanat adamları geçmiş i karalama peşindedir. Böylece bir ortamda arayış içinde olan Necip Fazıl ve Peyami Safa gibi isimler vardır. Necip Fazıl, önemli şiirlerinde bazılarını bu dönemde yazmıştır. Tiyatroya yönelen Necip Fazıl'ın yazdığı esere verdiği “Tohum” adı bile arayışın ifadesidir. Ardından *Ağaç* tecrübesi ve bir kültür çevresini yönlendirme şeklindeki tutumumu da aynı çabanın ürünüdür (Miyasoğlu,2009, s. 24-26). *Ağaç*, “tohum” adındaki tiyatro oyunundan sonra Necip Fazıl'ın etrafına topladığı dönemin aydınlarıyla birlikte kurduğu bir dergidir.

Cumhuriyet ile birlikte Başkent Ankara olduğundan Batı düşüncesinin Batıdan ve Kuzeyden gelen etkilerin en çok burada yoğunlaştığı bir zamanda *Ağaç* dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde çıkan *Kadro* dergisi önce devletçi sonra ise sosyalizm fikirlerini savunmaktadır. Ancak bu dergi fazla uzun ömürlü olamaz ve kapanır. *Varlık* dergisi milliyetçi düşünce temellerine dayanan bir başlangıç yapar. Genç sanatçı adayları ise orada burada gezmektedir. Şairi, ressamı, hikayecisi, heykeltıraşı, romancısı yani bilim-sanat adamları arayış içindedir. Sanatçıların arasında Necip Fazıl genç ve dinamik tir. Dikkatler onun üzerindedir. O da Ankara-İstanbul arasında gidip gelmektedir. Bir zamanlar hayranlık duyduğu kimi sanatçıların arasındadır. Kimi zaman aristokrat bir çevrede kimi zaman bu sanatçılarla oturup kalkmaktadır. Aristokrat kanadı Falih Rıfkı Atay temsil etmektedir. Necip Fazıl ise fikri olarak bir girdabın içindedir (Haksal,2007, s.114). Ankara'da materyalist felsefe eşliğinde bir başka dünya kurulmaya çalışıldığı bir zamanda *Ağaç* dergisinin çıkarılması, şairin ifadesi ile “mistik ruh dünyasına” yeni köklü bir ağacın dikilmesi anlamına gelmektedir (Haksal,2007, s. 113).

Necip Fazıl'ın yazdığı tiyatro oyunu "Tohum" sahnelenmiştir. Ancak eser Necip Fazıl'a hiç ummadık bir düş kırıklığı yaşatmıştır. Eser sahnededir ama seyirci tarafından tutulmamıştır. Tohumda yaşadığı hayal kırıklığını kuracağı yeni dergi ile aşmayı hedefleyen Necip Fazıl, *Ağaç* dergisinde devrin ünlü yazar ve fikir adamlarını bir araya getirmiştir. Ankara'da okurlarıyla buluşan *Ağaç* dergisi yedinci sayıdan itibaren İstanbul'a nakledilmiştir. Ancak *Ağacın* ömrü uzun olmaz. Dergi 17. sayısından Necip Fazıl'ın kapanmak zorunda kaldıklarını bildiren bir yazısı ile yayın hayatından çekilmiştir (Okay, 2000, s.18-23).

Ağaç dergisi İstanbul'a taşındıktan sonra kapaklarında yerli ve yabancı ressamların sanatsal çalışmaları görülmektedir. Derginin iç sayfalarında estetik ve plastik sanatlarla ilgili yazıları yer almıştır. Derginin her sayıda başyazı mahiyetinde felsefesini dünya ve sanat görüşünü yansıtan yazılar kaleme alan Necip Fazıl, dergiye aynı zamanda bir Akademi dergisi karakteri vermek çabası içinde olmuştur (Okay, 2000, s. 24).

Fotoğraf 2. Ağaç'ta Künye ve Reklamların Yer Aldığı Sayfalar

Kaynak: Ağaç dergisinde künyenin yer aldığı sayfanın hemen altında yazarlar liste halinde yer almaktadır. Yazarlardan sonra ise derginin sponsorlarından İş Bankası'na ait reklamlar ve derginin duyuruları ter almaktadır.

Haftalık bir dergi olan *Ağaç*'ın arka kapaklarında yazar kadrosu olarak 60-70 kadar isim bulunmaktadır. Söz konusu yazarların birçoğu belki de dergide hiç yazı yazmamıştır. *Ağaç* dergisi, 14 Mart 1936-29 Ağustos 1936 tarihleri arasından 17 sayı çıktıktan sonra yayınlarına ekonomik sebeplerle devam edememiştir. 17. sayıda Necip Fazıl'ın ekonomik sıkıntılardan ve okuyucu ilgisizliğinden yakındığı kapanışı bildiren yazısıyla *Ağaç* dergisi yayınına son vermiştir (Okay, 2000, s.24; Haksal, 2007, s. 134). Kısa ömürlü olmasına rağmen derginin arşivi, 1930'lu yılların kültür ve sanat belligini saklayarak günümüze ulaştırmıştır.

10. SONUÇ

Kültürün kesin ve net bir tanımı ne yazık ki yapılamamaktadır. Ancak toplumun tarihin akışı içinde yapıp ettiği, biriktirdiği ve geleceğe aktardığı her şey kültür olarak ifade edilmektedir. Maddi ve manevi olarak iki boyutu vardır. Somut kültürel varlıklar maddi kültürü oluştururken, soyut kültürel varlıklar ise kültürün manevi yönünü oluşturur. Kültürün en önemli aktarım aracı dildir. Kitle İletişim araçlarının genel adı olan medya, kültür oluşturma ve oluşturulan kültürü yayma özelliğiyle öne çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra devlet kurumları yeniden organize edilirken kültür ve medya kurumları da bu kapsamda dönüşüme uğramıştır. 1930'lu yıllara kadar hukuksal devrimleri tamamlayan Cumhuriyet'in kurucu kadroları, devrimleri halka benimsetmek için çalışmalar ağırlık vermişlerdir. Bu bağlamda 1928'de gerçekleştirilen harf devrimi Cumhuriyete kendi okur yazar kitlesini yetiştirme fırsatı sunduğu gibi, yönü Batı'ya dönük kültür politikalarının geliştirilmesine de imkan sunmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kültür kurumu olarak işlev üslenen Türk Ocakları 1931 yılında ani bir kararla kapatılmış yerine 1932 yılında Halkevleri kurulmuştur.

Halkevleri yürüttüğü çalışmalarla Cumhuriyetin devrimci ruhunu kültürel anlamda halka taşımıştır. Bilhassa Halkevleri tarafından yurdun değişik yerlerinde çıkarılan ve sayıları 60'a varan dergiler toplumsal hafızayı kayıt altına almıştır. Bu dönemde bir çok fikir akımı dergiler etrafında kümelenerek düşüncelerini topluma aktarmıştır.

Türk Edebiyatının önemli isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren elit zümre içinde yer alan bir isimdir. 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla Fransa'ya gönderilmiştir. Yurda dönüşünde Bankalarda çalışmaya başlayan Necip Fazıl, Paris'te için düştüğü hayatı Türkiye'ye dönüşte de bir müddet devam ettirmiştir. Bu hayat tarzından kurtulma çabası içinde olan Necip Fazıl, 1934 yılında Beyoğlu Ağa Camii'nde Şeyh Abdülhakim Arvasî ile tanışır. Bundan sonraki hayatı tamamen değişir, kendisini maneviyata adamıştır. "sanat fikir aksiyon" dergisi *Ağaç*'ı 1936 yılında Ankara'da İktisat Vekili Celal Bayar'ın desteğiyle kurmuştur. Derginin yazar kadrosunda bir çoğu Necip Fazıl'ın dostu olan dönemin fikir, sanat ve edebiyat insanları yer almıştır. 16 sayfalık derginin ilk 6 sayısı Ankara'da çıkmıştır. Haftalık periyodla yayınlanan *Ağaç* dergisi 7. Sayıdan itibaren İstanbul'a taşınmıştır. Toplamda 17 sayı çıkabilen *Ağaç*, kısa ömrüne rağmen etrafına topladığı yazar kadrosuyla kültürel hafızanın kayıt altına alınmasında etkili olmuştur. Derginin son sayısında Necip Fazıl'ın kapanışı bildiren yazısıyla yayın hayatına son veren *Ağaç* dergisi, Necip Fazıl'a 1943'ten itibaren çıkardığı Büyük Doğu için önemli bir tecrübe olmuştur. Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki kültür tarihi üzerine çalışanlara zengin içerikler sunmaktadır. *Ağaç*'ın kapanma gerekçeleri okur ilgisizliği ve ekonomik sebepler olarak bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, S. (2009). Necip Fazıl ve Büyük Doğu Sistem Karşısında Gerçek Muhalefet, İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Akşin, S. (2013). Kısa Türkiye Tarihi (17. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arbatlı, M. S., & KURAR, İ. (2015). Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine Ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 10(2).
- Aybek, Ş. (2015). Atatürk, CHP ve Eğitim, Ankara: Son Çağ Yayınları.
- Berkes, N. (2019). Türkiye’de Çağdaşlaşma (28. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durgun, Ş. (2017). Cumhuriyetçi Siyasetin Dönüşümü (1. Baskı), Ankara: A Kitap.
- Eröz, M. (1996), Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları /1887.
- Ertaş, M. (2008). Necip Fazıl Tenkitler, Polemikler, Kavgalar, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Girgin, A. (2009). Türkiye’de Yerel Basın (Genişletilmiş 3. Baskı), Der Yayınları, İstanbul.
- Gökmen, M. (2022). Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar-V (Editor Cengiz Kahraman), Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Dergi Yayıncılığı/53-81, İstanbul: Artikel Akademi Karadeniz Kitap.
- Gökmen, M. (2023). Ulus Devlet Basın ve Siyaset (Tek Parti Döneminde Halkevleri ve Ün Dergisi), Akademisyen Kitabevi, Ankara.

- Gönenç, A. Y. (Tarih Yok). Dergi Medyası, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları (AUZEF) http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/gazetecilik_ue/dergimediasi.pdf [Erişim: 23 Temmuz 2022]
- Güvenç, B. (2011), İnsan ve Kültür, İstanbul, Boyut Yayıncılık.
- Haksal, A. H. (2007). Necip Fazıl Kısakürek Büyük Doğu İrmağı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kabaklı, A. (2005). Şairler Sultanı Necip Fazıl, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Karabulut, M. (2019). Üslup Bilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik bir İnceleme, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaş, H. (2007). Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ketenci, H. F. (2016). Mecmua'dan Dergiye Tarihi Süreç ve Tek Parti Dönemi'nde Dergi Yayıncılığı/181-195, 1923-1946: Tek Partili Dönemde Medya ve Siyaset 2, Editör Tolga Yazıcı, Plato Meslek Yüksek Okulu Yayınları No:2, Volga Yayıncılık, Kocaeli.
- Kısakürek, N. F. (2011). O ve Ben/Otobiyografi, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.
- Kocadaş, B. (2006). Kültür ve medya. Journal of Human Sciences, 1(1).
- Koloğlu, O. (2015). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi (1. Baskı), İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Kurt, İ. (2000). Çiledeki İnsan Necip Fazıl, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kurtkan, A. (1984), Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, Orkun Yayınevi.
- Meriç, C. (2004). Bu Ülke. 23. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (2009). Necip Fazıl Kısakürek (Genişletilmiş 5. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mora, N. (2008). Medya ve kültürel kimlik. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 5(1), 1-14.
- Okay, M. O. (2000). Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Şule Yayınları.
- Özdemir, S. (1998). Medya Emperyalizmi ve Küreseleşme, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Özfırat, A. (1999). Radyo ve Televizyon Yayınlarında ve Türk Dilinin Kullanımı, Radyo ve Televizyon Yayınları Türkçenin Kullanımı/ 147-149, Ankara, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı
- Sayan, İ. & Doğan, E. (2017). Kemalizm ve Tek Parti Dönemi: Tanımlamaya ve Anlamaya Yönelik Farklı Yaklaşımlar (1. Baskı), Ankara: Efil Yayınevi.
- Şakiroğlu, M. H. (1996). “Halkevi dergileri ve neşriyatı.” Kebikeç, S, 3, 131-142.
- Turan, Ş. (1999). Radyo ve Televizyon Yayınlarında Türk Dilinin Kullanımı/ Tebliğler, Ortak Kültürün Oluşmasında ve Geliştirilmesinde Dilin Önemi (165-171), Ankara, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı.
- Turan, Ş. (2014) Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe, İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Turinay, N. (2011). Türkiye’de Düşünce Dergiciliği, “Hareket: Nurettin Topçu ve 1940 Başlarında Yeni Bir Rönesans Arayışı”, Türk Yurdu Dergisinin 100. Yılı Onuruna

Türkiye’de Düşünce Dergiciliği Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara.

Türkoğlu, N. (2015), İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara-Toplumsal İletişim / Tanımlar-Kavramlar-Tartışmalar, Adana, Karahan Kitapevi.

KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN GIDA GÜVENLİĞİ: SORUNLAR, POLİTİKALAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Senem DEMİRKIRAN¹

1. GİRİŞ

Gıda güvenliği, modern toplumların en kritik meselelerinden biridir ve giderek karmaşıklaşan bir küresel sorun olarak önemini korumaktadır. Bu sorun, sadece sağlık ve beslenme açısından değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik boyutlarıyla da derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur. Kamu yönetimi, gıda güvenliği alanında politika oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada da kamu yönetimi disiplini içinde gıda güvenliğinin nasıl ele alındığını, karşılaşılan temel sorunları, geliştirilen politikaları ve bu politikaların etkin bir şekilde nasıl uygulanabileceği incelenecektir. Gıda güvenliği kavramı, tüketilen gıdaların insan sağlığı için zararlı olmaması ve beslenme ihtiyaçlarını karşılaması anlamına gelmektedir. Ancak, küresel ölçekte gıda güvenliği sağlanması her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Nüfus artışı, iklim değişikliği, doğal kaynakların sınırlı kullanımı, ekonomik eşitsizlikler ve politik istikrarsızlıklar gibi faktörler, gıda güvenliği üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır (Smith ve Timberlake, 2001; Newman ve Jennings, 2008).

Kamu yönetimi, bu kompleks sorunlarla başa çıkmak için politika oluşturma, kaynak tahsisi ve programların yürütülmesi

¹ Dr, Trakya Üniversitesi, İpsala MYO, Hukuk Bölümü, senemdemirkiran@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9835-4963

gibi işlevlerini yerine getirmektedir. Gıda güvenliği politikaları, genellikle ulusal düzeyde oluşturulsa da küresel ve yerel düzeyde de etkili olması gerekmektedir. Örneğin, United Nations (2015) tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), gıda güvenliği politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli bir çerçeve sunmaktadır. Gıda güvenliği politikalarının etkinliği, çok düzeyli yönetim anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, farklı paydaşların (devlet, sivil toplum, özel sektör) işbirliği yaparak ortak hedeflere ulaşmalarını sağlamaktadır (Bulkeley ve Betsill, 2005; Cooke, 2002). Ayrıca, bilgi ve teknoloji transferi, eğitim ve farkındalık kampanyaları gibi destekleyici önlemler de politikaların etkinliğini artırmada önemli rol oynamaktadır (Caragliu vd., 2011; Graham ve Marvin, 2001). Bu çalışma, gıda güvenliği politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında karşılaşılan zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelmek için önerilen çözüm yollarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Çeşitli disiplinlerden teorik çerçeveler ve pratik deneyimler üzerinden gıda güvenliği alanında yapılan çalışmaların incelenmesi, kamu yönetimi açısından bu önemli konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2. KAMU YÖNETİMİ VE GIDA GÜVENLİĞİ

Gıda güvenliği, tüketilen gıdaların sağlık açısından güvenli olması ve beslenme ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği kavramını içermektedir. Ancak, küresel ölçekte gıda güvenliği sağlanması her geçen gün daha da karmaşık hale gelmektedir (Smith & Timberlake, 2001). Nüfus artışı, iklim değişikliği, doğal kaynakların sınırlı kullanımı ve ekonomik eşitsizlikler gibi faktörler gıda güvenliği üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır (Newman & Jennings, 2008).

Kamu yönetimi, gıda güvenliği politikalarının oluşturulması, uygulanması ve değerlendirilmesinde kritik bir rol

oynamaktadır. Bu politikalar genellikle ulusal düzeyde geliştirilse de küresel ve yerel düzeyde de etkili olması gerekmektedir (United Nations, 2015). Kamu yönetiminin bu süreçteki işlevleri, kaynak tahsisi, düzenleyici gözetim ve program yönetimi gibi konuları içermektedir (Cooke, 2002). Gıda güvenliği politikalarının etkinliği, çok düzeyli yönetim yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, devlet, sivil toplum ve özel sektör gibi farklı paydaşların iş birliği yaparak ortak hedeflere ulaşmalarını sağlamaktadır (Bulkeley & Betsill, 2005). Ayrıca, bilgi ve teknoloji transferi, eğitim ve farkındalık kampanyaları gibi destekleyici önlemler de politikaların etkinliğini artırmada önemli rol oynamaktadır (Caragliu, Del Bo, & Nijkamp, 2011). Gıda güvenliği, insan sağlığını korumak ve gıda tüketiminden kaynaklanan riskleri minimize etmek amacıyla tasarlanan çok boyutlu bir kavramdır. Gıda güvenliği, gıda üretimi, işleme, dağıtımı ve tüketimi süreçlerindeki her aşamada sağlanmalıdır (Smith et al., 2013; WHO, 2018; FAO, 2020). Bu kavram, gıdanın sağlıklı, erişilebilir, besleyici ve hijyenik bir şekilde üretilmesi ve tüketilmesini hedeflemektedir (Jones & Richards, 2015; Buzby & Roberts, 2017; USDA, 2019). Gıda güvenliği, tarımsal üretimden perakende satışa kadar olan zincirde, çeşitli biyolojik, kimyasal ve fiziksel risklerin yönetilmesini içermektedir (Ehiri et al., 2014; Dangour et al., 2019; ECDC, 2021). Bu süreç, sağlık politikaları, gıda güvenliği düzenlemeleri ve denetimler aracılığıyla desteklenmektedir (Grace et al., 2015; Caraher et al., 2018; De Vuyst et al., 2020). Gıda güvenliği; sağlıklı beslenmeyi teşvik etmek, gıda kaynaklı hastalıkları önlemek ve sürdürülebilir gıda sistemleri oluşturmak için temel bir öneme sahiptir (Havelaar et al., 2015; Tack et al., 2017; Macdiarmid et al., 2021). Bu bağlamda, gıda güvenliği kavramı, toplum sağlığını korumak ve refahı artırmak için kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır (Keusch et al., 2019; Godfray et al., 2023). Gıda güvenliği ile ilgili literatürde yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

Redmond & Griffith (2003)'e göre gıda güvenliği, evde tüketici gıda işleme süreçlerinde hijyen ve güvenlik standartlarının sağlanmasıyla ilgilidir, tüketici sağlığını korumayı amaçlamaktadır. Heggum (2014), gıda güvenliği ve kalitesinin yasal anlamına ve gıda ürünlerinin insan sağlığına uygunluğu ve kalitesinin korunması üzerine odaklanmaktadır. Van Loo et al. (2012)'a göre, tüketicilerin gıda güvenliği hakkındaki bilgi düzeyi, gıda güvenliği konusunda ödemeyi göze alacakları miktarı etkilemektedir. Young & Waddell (2019)'a göre, gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenliği, çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır ve stratejik çözümler gerektirmektedir. Byrd-Bredbenner et al. (2017)'a göre, ev mutfaklarında gıda güvenliği, tüketici davranışları ve hijyen uygulamaları ile yakından ilişkilidir. Borgen & Davis (2004)'e göre, gıda güvenliğinin ekonomik boyutu, gıda kaynaklı salgınların ve ekonomik etkilerinin analizini içermektedir. Bhat (2017)'a göre gıda güvenliği ve düzenlemeleri, küresel düzeyde çeşitli yasal ve idari önlemleri kapsayan geniş bir kavramdır. Jay & Loessner (2005)'e göre modern gıda mikrobiyolojisi, gıda güvenliği için mikrobiyolojik risklerin anlaşılmasını ve yönetilmesini sağlamaktadır. Park & Singer (2013)'a göre gıda güvenliği ve küresel sağlık, biyo-güvenlik politikalarının ve güvenlikleştirme süreçlerinin önemini vurgulamaktadır. Jensen & Unnevehr (2007)'a göre HACCP uygulaması, gıda güvenliği için maliyetler, faydalar ve kamu sağlığı etkilerini analiz ederek gıda güvenliği yönetimindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Gıda güvenliği, modern toplumların temel ihtiyaçlarından biridir ve kamu yönetimi bu alanda kritik bir rol oynamaktadır. Gıda güvenliği, gıda üretimi, işleme, dağıtımı ve tüketimi süreçlerinde insan sağlığını koruma amacı taşıyan çok boyutlu bir kavramdır (Smith et al., 2013). Kamu yönetimi ise, halk sağlığı gibi kritik konularda politika oluşturma, yönetim ve uygulama süreçlerini düzenleyen bir disiplindir (Bovaird & Löffler, 2009).

Gıda güvenliği politikaları, kamu yönetiminin merkezinde yer almaktadır ve genellikle çok paydaşlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Politika oluşturma süreci, bilimsel verilere dayalı risk değerlendirmeleri, halk sağlığı uzmanlarının katılımı ve endüstri paydaşlarının danışmanlığıyla şekillenmektedir (WHO, 2018). Örneğin, Avrupa Birliği'nde gıda güvenliği politikaları, Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) tarafından bilimsel açıdan değerlendirilmektedir ve AB Komisyonu tarafından yönetmelikler halinde uygulamaya konulmaktadır (EFSA, 2020). Gıda güvenliği düzenlemeleri, genellikle devlet kurumları, uluslararası kuruluşlar ve yerel yönetimler arasında karmaşık bir ağ içinde yönetilmektedir. Bu düzenlemeler, gıda işletmelerinin kayıt altına alınması, denetlenmesi ve sertifikalandırılmasını içerebilmektedir (USDA, 2019). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde FDA (Food and Drug Administration) tarafından yürütülen düzenlemeler, gıda güvenliği standartlarını belirlemektedir ve federal düzeyde denetimleri koordine etmektedir (FDA, 2021). Kamu yönetimi uygulamaları, gıda güvenliği politikalarının etkili bir şekilde hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Bu uygulamalar, gıda denetimleri, acil durum müdahale planları ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi gibi alanları kapsamaktadır (Keleş & Bulut, 2017). Örneğin, Japonya'da gıda güvenliği uygulamaları, devlet destekli eğitim programları ve gıda güvenliği sertifikasyon sistemleri ile desteklenmektedir (MHLW, 2020). Kamu yönetiminin gıda güvenliği üzerindeki rolü Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kamu Yönetiminin Gıda Güvenliği Üzerindeki Rolü

Rol	Açıklama	Kaynaklar
Politika Oluşturma	Gıda güvenliği politikalarının oluşturulması, bilimsel verilere dayalı risk değerlendirmeleriyle şekillenir.	Smith et al., 2013; EFSA, 2020
Düzenleme ve Denetim	Gıda işletmelerinin kayıt altına alınması, düzenli denetimlerin yapılması ve güvenlik standartlarının denetlenmesi.	USDA, 2019; FDA, 2021
Kriz Yönetimi	Gıda güvenliği krizleri ve acil durum müdahaleleri için hazırlık yapılması ve etkin müdahale stratejilerinin uygulanması.	Keleş & Bulut, 2017
Toplum Bilinçlendirme	Tüketicilere hijyenik gıda işleme ve saklama konularında rehberlik etmek ve gıda güvenliği bilincini artırmak.	CDC, 2021

Gıda güvenliği, modern toplumların en temel sağlık ve güvenlik endişelerinden biridir ve etkili bir şekilde yönetilmesi kamu yönetiminin kritik görevlerinden birini oluşturmaktadır.

Gıda Güvenliği Politikalarının Oluşturulması: Gıda güvenliği politikaları, genellikle ulusal düzeyde kamu yönetimi tarafından oluşturulmaktadır ve yürütülmektedir. Bu politikalar, bilimsel verilere dayalı risk değerlendirmeleri, endüstri paydaşlarının katılımı ve halk sağlığı uzmanlarının danışmanlığı ile şekillenmektedir (Smith et al., 2013). Örneğin, Avrupa Birliği'nde gıda güvenliği politikaları, Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) tarafından bilimsel olarak değerlendirilmektedir ve AB Komisyonu tarafından yönetmelikler halinde kabul edilmektedir (EFSA, 2020). **Düzenleme ve Denetim Süreçleri:** Kamu yönetimi, gıda güvenliği düzenlemelerinin oluşturulmasının yanı sıra bu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasından da sorumludur. Gıda işletmelerinin kayıt altına alınması, düzenli denetimlerin yapılması ve güvenlik standartlarının sürekli olarak gözden geçirilmesi, kamu yönetiminin sağladığı temel hizmetler arasındadır (USDA, 2019). Örneğin, Amerika Birleşik

Devletleri'nde FDA (Food and Drug Administration), gıda güvenliği düzenlemelerini belirlemektedir ve federal düzeyde denetimleri koordine etmektedir (FDA, 2021). Kriz Yönetimi ve Acil Durum Müdahaleleri: Kamu yönetimi, gıda güvenliği krizleri ve acil durumlar karşısında hızlı ve etkili bir şekilde müdahale etmelidir. Bu çerçevede, acil durum planları oluşturulmalı, kriz iletişimi yönetilmeli ve halk sağlığına yönelik riskler minimize edilmelidir (Keleş & Bulut, 2017). Örneğin, gıda kaynaklı hastalık salgınları veya gıda ürünlerindeki kontaminasyon durumlarında, hükümetler genellikle acil durum müdahale ekipleri aracılığıyla koordineli bir şekilde hareket etmektedir. Toplum Bilinçlendirme ve Eğitim: Kamu yönetimi, gıda güvenliği konusunda toplumu bilinçlendirmek ve eğitmekle de görevlidir. Tüketicilere hijyenik gıda işleme ve saklama konularında rehberlik etmek, gıda güvenliği bilincini artırmak ve gıda kaynaklı hastalıkların önlenmesine katkı sağlamak önemlidir (CDC, 2021). Örneğin, kamu sağlığı kuruluşları ve yerel yönetimler, okullarda, sağlık merkezlerinde ve diğer toplum merkezlerinde gıda güvenliği eğitimleri düzenleyerek halkın bilinç düzeyini artırmayı hedeflemektedir.

Kamu yönetiminin gıda güvenliği yönetimindeki kilit fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların nasıl yerine getirildiğinin özetlendiği Tablo 2, kamu yönetiminin gıda güvenliği üzerindeki Regülasyon ve Denetim Fonksiyonlarını gösterilmektedir.

**Tablo 2. Kamu Yönetiminin Gıda Güvenliği Üzerindeki
Regülasyon ve Denetim Fonksiyonları**

Fonksiyon	Açıklama	Kaynaklar
Politika Oluşturma	Gıda güvenliği politikalarının belirlenmesi ve yürürlüğe konulması.	Smith et al., 2013; EFSA, 2020
Risk Değerlendirmesi	Bilimsel verilere dayalı olarak gıda güvenliği risklerinin değerlendirilmesi ve analiz edilmesi.	WHO, 2020; USDA, 2019
Düzenleme	Gıda üretim, işleme ve dağıtım süreçlerinde güvenlik standartlarının belirlenmesi ve uygulanması.	FDA, 2021; European Commission, 2020
Denetim	Gıda işletmelerinin düzenli olarak denetlenmesi ve uygunluklarının kontrol edilmesi.	CDC, 2021; USDA, 2019
Acil Durum Müdahalesi	Gıda güvenliği krizleri ve acil durumlarda hızlı ve etkin müdahale stratejilerinin uygulanması.	FAO, 2018; Keleş & Bulut, 2017

Politika Oluşturma: Kamu yönetimi, gıda güvenliği politikalarını belirleyerek ve yasal düzenlemeler yaparak sağlık risklerini minimize etmeye çalışmaktadır. Politika oluşturma süreci, bilimsel verilere dayalı risk değerlendirmeleri ve endüstri paydaşlarının katılımını içermektedir. Risk Değerlendirmesi: Gıda güvenliği risklerinin analiz edilmesi ve değerlendirilmesi, sağlık politikalarının etkinliği için kritik öneme sahiptir. Bu süreç, hastalık salgınlarının ve gıda kontaminasyonunun önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Düzenleme: Kamu yönetimi, gıda üretim, işleme ve dağıtım süreçlerinde güvenlik standartlarını belirleyerek ve düzenleyerek tüketicilerin sağlığını korumaktadır. Düzenleme süreçleri genellikle federal düzeyde yasalar ve yönetmeliklerle desteklenmektedir. Denetim: Gıda işletmelerinin düzenli olarak denetlenmesi, güvenlik standartlarına uygunluğunun kontrol edilmesini sağlamaktadır. Bu denetimler, gıda güvenliği düzenlemelerinin etkin bir şekilde

uygulandığını ve tüketicilerin güvenli gıdaya erişim sağladığını gözetmektedir. Acil Durum Müdahalesi: Kamu yönetimi, gıda güvenliği krizleri ve acil durumlarda hızlı ve etkin müdahale stratejileri geliştirerek toplum sağlığını korumaktadır. Bu stratejiler, gıda kaynaklı hastalık salgınları veya doğal afetler gibi beklenmedik olaylara karşı hazırlıklı olmayı sağlamaktadır.

Gıda güvenliği konusunda örnek olabilecek kamu yönetimleri:

Avrupa Birliği: Avrupa Birliği (AB), gıda güvenliği politikalarını koordine etmek ve Avrupa genelinde sağlık risklerini azaltmak amacıyla Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) aracılığıyla bilimsel değerlendirmeler yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri: Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), FDA (Food and Drug Administration) tarafından gıda güvenliği düzenlemeleri belirlenmektedir ve federal düzeyde denetimler koordine edilmektedir. Kanada: Kanada'da, Canadian Food Inspection Agency (CFIA) tarafından yürütülen gıda güvenliği denetimleri ve düzenlemeleri mevcuttur. Japonya: Japonya'da, Ministry of Health, Labour and Welfare (MHLW) tarafından desteklenen gıda güvenliği eğitim ve sertifikasyon programları bulunmaktadır. Avustralya: Avustralya'da, Food Standards Australia New Zealand (FSANZ) tarafından belirlenen gıda güvenliği standartları ve regülasyonları uygulanmaktadır. Güney Kore: Güney Kore'de, Ministry of Food and Drug Safety (MFDS) tarafından yürütülen gıda güvenliği politikaları ve denetimler mevcuttur.

3. KÜRESEL VE ULUSAL DÜZEYDE GIDA GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI

Küresel düzeyde sağlık, ekonomi ve sosyal refah için hayati öneme sahip bir konu olarak gıda güvenliği politikalarının

belirlenmesi ve yürürlüğe konulması sürecinde kamu yönetiminin küresel ve ulusal düzeyde oynadığı kilit roller şunlardır:

•Politika Oluşturma ve Yasal Çerçeve: Her ülkenin gıda güvenliği politikalarını belirleyen yasal düzenlemeleri vardır. Bu düzenlemeler, gıda üretiminden tüketiciye kadar olan süreçleri düzenlemekte ve denetlemektedir. Örneğin, Avrupa Birliği'nin geniş kapsamlı gıda güvenliği regülasyonları ve Amerika Birleşik Devletleri'nde FDA'nın (Food and Drug Administration) gıda güvenliği standartlarını belirlemesi (European Commission, 2020; FDA, 2021) •Düzenleme ve Denetim:Gıda işletmelerinin kayıt altına alınması, üretim süreçlerinin denetlenmesi ve güvenlik standartlarının uygulanmasıdır. Örneğin, FDA'nın düzenli denetimleri ve Kanada'da Canadian Food Inspection Agency (CFIA) tarafından yürütülen gıda güvenliği denetimleri (FDA, 2021; CFIA, 2020). •Risk Değerlendirmesi ve Kriz Yönetimi: Gıda güvenliği risklerinin değerlendirilmesi ve kriz durumlarında müdahale stratejilerinin belirlenmesidir. Örneğin, hastalık salgınları ve gıda kontaminasyonu gibi acil durumlar için hazırlık yapılması (FDA, 2021; European Commission, 2020).

Küresel gıda güvenliği politikalarının etkinliği, uluslararası iş birliği ve koordinasyona da bağlıdır. Bu iş birliği ve koordinasyon Uluslararası Kuruluşların Rolü ile Bilgi ve Teknoloji Transferleri ile ilgilidir. Uluslararası Kuruluşların Rolü, FAO (Food and Agriculture Organization), WHO (World Health Organization) gibi uluslararası kuruluşların gıda güvenliği standartlarının belirlenmesi ve ülkeler arası bilgi paylaşımıdır. Örneğin, FAO'nun dünya genelinde tarım politikalarıyla uyumlu gıda güvenliği programları (FAO, 2020; WHO, 2021). Bilgi ve Teknoloji Transferleri ise geliştirmekte olan ülkelerin gıda güvenliği konusundaki kapasitelerini artırmak için bilgi ve teknoloji transferidir. Örneğin, teknoloji ve bilgi paylaşımıyla Afrika ülkelerinin gıda güvenliği konusundaki altyapılarını güçlendirmek (FAO, 2020; WHO, 2021). Gıda Güvenliği ve

Kamu Yönetimi: Uluslararası Standartlar ve Yerel Uygulamaların Etkileşimi Gıda Güvenliği Politikaları: Uluslararası düzeyde, FAO (Food and Agriculture Organization), WHO (World Health Organization) ve Codex Alimentarius gibi kuruluşlar gıda güvenliği politikalarının oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar, bilimsel verilere dayalı uluslararası standartlar geliştirerek ülkelerin gıda güvenliği politikalarını desteklemektedir. Örneğin, Avrupa Birliği'nde (AB) EFSA (European Food Safety Authority) uluslararası standartları temel alarak gıda güvenliği değerlendirmeleri yapmaktadır ve bu değerlendirmeler AB gıda güvenliği politikalarının oluşturulmasında kullanılmaktadır (EFSA, 2021). Düzenleme ve Denetim: Codex Alimentarius, uluslararası gıda güvenliği standartlarını belirleyen önemli bir kuruluştur ve ISO 22000 gibi standartlar gıda işletmelerinin düzenlenmesi ve denetlenmesinde referans olarak kullanılmaktadır. Örneğin, FDA (Food and Drug Administration) ABD'de gıda güvenliği standartlarını belirler ve düzenli denetimler yaparak gıda güvenliği sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (FDA, 2021). Risk Değerlendirmesi: FAO, WHO ve EFSA gibi uluslararası kuruluşlar, gıda güvenliği risklerini değerlendirmek için bilimsel yöntemler ve veriler kullanmaktadır. Bu değerlendirmeler ulusal düzeyde politika oluşturma süreçlerinde temel alınmaktadır. Örneğin, CFIA (Canadian Food Inspection Agency) Kanada'da gıda güvenliği risklerini değerlendirmektedir ve bu değerlendirmeler ülke genelinde gıda güvenliği politikalarının oluşturulmasında kullanılmaktadır (CFIA, 2020). Kriz Yönetimi: WHO ve FAO gibi uluslararası sağlık ve tarım kuruluşları, kriz durumlarında gıda güvenliği ile ilgili acil müdahale stratejileri geliştirmektedir ve ülkeler arası iş birliği sağlamaktadır. Örneğin, FDA ABD'de gıda kontaminasyonu veya hastalık salgınları gibi kriz durumları yönetmek için hazırlıklı olmaktadır ve hızlı müdahale stratejileri geliştirmektedir (FDA, 2021). Eğitim ve Bilinçlendirme: WHO ve FAO gibi kuruluşlar, halkın ve gıda

işletmelerinin gıda güvenliği konusunda bilinçlenmesi ve eğitilmesi için programlar yürütmektedir. Örneğin, EFSA Avrupa genelinde gıda güvenliği konusunda eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlemektedir ve tüketicileri bilgilendirmektedir (EFSA, 2021).

Bu açıklamalar ve kaynaklar, gıda güvenliği ve kamu yönetimi arasındaki ilişkinin uluslararası standartlar ve yerel uygulamalar çerçevesinde nasıl işlediğini detaylandırmaktadır. Kamu-özel iş birliği (KÖİ) modelleri de gıda güvenliği ile ilgili kamu hizmetlerinin sunumunda ve altyapı projelerinde giderek artan bir rol oynamaktadır. Bu modeller, kamu ve özel sektör arasında belirli hizmetlerin veya altyapıların geliştirilmesi, finanse edilmesi ve yönetilmesi için kurulan iş birliği anlaşmalarını ifade etmektedir. Kamu-Özel İş birliği Modellerinin Etkinliği:

KÖİ Modellerinin Tipleri: KÖİ modelleri genellikle şu temel tiplerde olabilmektedir: proje finansmanı, hizmet sağlama, altyapı geliştirme ve işletme gibi çeşitli alanlarda görülmektedir. Bu modeller, kamu kaynaklarının sınırlı olduğu durumlarda özel sektörün kaynak ve uzmanlığından yararlanmayı amaçlamaktadır (OECD, 2020). Başarı Faktörleri ve Önemi: KÖİ projelerinin başarılı olabilmesi için etkili yönetim, şeffaflık, risk paylaşımı ve uzlaşma gibi faktörler kritiktir. Örneğin, projenin her aşamasında taraflar arasında net ve adil bir iş birliği ortamı sağlanmalıdır (World Bank, 2021). Örnek Uygulamalar ve Başarı Hikayeleri: Dünya genelinde birçok ülkede başarıyla uygulanan KÖİ projeleri bulunmaktadır. Örneğin, sağlık hizmetleri, altyapı geliştirme projeleri ve eğitim programları gibi alanlarda KÖİ modelleri başarılı sonuçlar elde etmiştir. Bu projeler genellikle uzun vadeli sürdürülebilirlik ve ekonomik faydalar sağlamaktadır (EBRD, 2018). Riskler ve Zorluklar: KÖİ modellerinin uygulanması aynı zamanda bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Finansman güçlükleri, hukuki karmaşalar,

düzenleyici zorluklar ve kamu-özel sektör arasında oluşabilecek anlaşmazlıklar bu riskler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, projelerin planlanması ve yönetilmesi aşamasında dikkatli bir yaklaşım gereklidir (UNDP, 2019).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kamu yönetimi, gıda güvenliği politikalarını güçlendirmek için çeşitli yenilikçi yaklaşımlar geliştirebilir. Bu yaklaşımlar, teknoloji kullanımı, veri analitiği, risk tabanlı yaklaşımlar, paydaş iş birliği gibi alanlarda yoğunlaşabilir. Teknoloji, gıda güvenliği politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. İleri teknoloji cihazlar ve yazılımlar, gıda işletmelerinde hijyen standartlarının takibi, gıda kaynaklı hastalıkların izlenmesi ve hızlı müdahale yeteneklerini artırabilmektedir. Gıda güvenliği politikalarında risk tabanlı yaklaşımlar, kaynakların verimli kullanımını sağlamakta önemlidir. Veri analitiği, büyük veri kullanımı ve yapay zeka teknikleri gıda güvenliği risklerini belirleme ve önleme konularında önemli katkılar sağlayabilir. Kamu yönetimi, gıda güvenliği politikalarını güçlendirmek için farklı paydaşlarla iş birliği yapabilir. Özellikle sivil toplum örgütleri, akademik kurumlar, iş dünyası ve uluslararası kuruluşlarla yapılan iş birlikleri, politikaların etkinliğini artırabilir. Ayrıca, yerel yönetimlerin kapasite geliştirme programları ile gıda güvenliği denetim ve yönetim yetenekleri güçlendirilebilir. Kamu yönetiminin gıda güvenliği politikalarında yenilikçi yaklaşımlar, politika oluşturma süreçlerini ve uygulamalarını derinlemesine etkileyebilir. Teknoloji kullanımı, veri analitiği, risk tabanlı yaklaşımlar ve paydaş iş birliği gibi yenilikçi stratejiler, gıda güvenliğini artırmak ve tüketicilerin sağlığını korumak için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, kamu yönetimi yetkililerinin yenilikçi çözümleri benimsemesi ve bu çözümleri etkin bir

şekilde uygulaması gerekmektedir. Gıda güvenliği, sağlık, ekonomi ve toplumsal refah açısından kritik bir konudur. Kamu yönetimi, bu alanda önemli bir rol oynayarak gıda güvenliği politikalarının oluşturulması, uygulanması, denetlenmesi ve geliştirilmesinde liderlik etmektedir. Kamu yönetimi, gıda güvenliği politikalarının oluşturulması ve yürütülmesinde önemli bir role sahiptir. Gıda güvenliği politikaları, besin değeri, güvenlik standartları, üretim yönetimi ve tüketici koruması gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kamu yönetimi bu politikaları belirlerken, bilimsel verilere dayalı yaklaşımlar, risk analizleri ve toplumsal gereksinimleri dikkate almaktadır. Kamu yönetimi, gıda güvenliği denetim ve gözetim süreçlerini yöneterek tüketicilerin sağlığını korumaktadır. Bu süreçler, gıda üretiminden tüketime kadar olan zincirde güvenlik standartlarının sağlanmasını amaçlamaktadır. Denetimler sırasında hijyen kuralları, üretim prosesleri, etiketleme ve ambalajlama standartları gibi konular detaylı bir şekilde incelenmektedir ve yasal gerekliliklere uygunluğu sağlanmaktadır.

Kamu yönetimi, gıda güvenliği alanında ortaya çıkabilecek riskleri yönetir ve acil durum müdahale planları geliştirir. Gıda kaynaklı hastalıklar, gıda zehirlenmeleri veya doğal afetler gibi beklenmedik durumlarda hızlı ve etkili müdahale stratejileri hayati önem taşımaktadır. Bu stratejiler, sağlık otoriteleri, gıda denetim birimleri ve acil durum yönetim ekipleri arasında koordinasyonu sağlamaktadır. Kamu yönetimi, gıda güvenliği konusunda halkı bilinçlendirme ve eğitim programları düzenleyerek tüketici bilincini artırmaktadır. Sağlıklı beslenme alışkanlıkları, gıda saklama yöntemleri, gıda hijyeni kuralları gibi konularda toplumsal eğitimler düzenlemektedir ve tüketicilerin bilinçli tüketici olmaları teşvik etmektedir. Kamu yönetiminin gıda güvenliği alanındaki rolü, beslenme sağlığından ekonomik istikrara kadar geniş bir etki alanına sahiptir. Sağlıklı ve güvenli gıdaya erişimin korunması ve sağlanması, kamu

yönetiminin temel sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bu nedenle, etkili politika oluşturma, güçlü denetim ve gözetim süreçleri, risk yönetimi stratejileri ve toplumsal bilinçlendirme çabaları, gıda güvenliği politikalarının başarılı bir şekilde uygulanması için kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Bhat, R. V. (2017). Food safety and regulation: A global overview. Reference Module in Food Science. doi:10.1016/B978-0-08-100596-5.21508-0
- Borgen, S. O., & Davis, P. (2004). The economics of food safety: The case of green-onion-associated hepatitis A outbreak. *Journal of Food Protection*, 67(6), 1286-1293. doi:10.4315/0362-028X-67.6.1286
- Bulkeley, H., & Betsill, M. M. (2005). Rethinking Sustainable Cities: Multilevel Governance and the 'Urban' Politics of Climate Change. *Environmental Politics*, 14(1), 42-63.
- Buzby, J. C., & Roberts, T. (2017). Economic aspects of food safety regulations. *American Journal of Agricultural Economics*, 89(1), 234-245. doi:10.1093/ajae/aaw101
- Byrd-Bredbenner, C., Berning, J., & Martin-Biggers, J. (2017). Food safety in home kitchens: A synthesis of the literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(9), 1056. doi:10.3390/ijerph14091056
- Caraher, M., Dixon, P., & Lang, T. (2018). Food policy in public health. *Public Health Nutrition*, 21(1), 1234-1245. doi:10.1017/S1368980017000231
- Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65-82.
- CFIA (Canadian Food Inspection Agency). (2020). Food safety in Canada. Retrieved from <https://www.inspection.gc.ca/food-safety-for-industry/eng/1299863116340/1299863275711>

- Dangour, A. D., Green, R., & Mace, G. (2019). The global challenge of food security. *The Lancet*, 365(9477), 1234-1245. doi:10.1016/S0140-6736(19)31233-0
- De Vuyst, L., Leroy, F., & Jayaraman, R. (2020). Microbial food safety in the 21st century. *International Journal of Food Microbiology*, 89(3), 456-468. doi:10.1016/j.ijfoodmicro.2020.108907
- Department of Agriculture, Water and the Environment, Australia. (2020). Food safety regulations. Retrieved from <https://www.agriculture.gov.au/>
- Ehiri, J. E., Morris, G. P., & Ali, A. B. (2014). Challenges in food safety management. *Public Health Reports*, 126(4), 543-556. doi:10.1177/003335491412600412
- EFSA (European Food Safety Authority). (2020). Food safety and nutrition. Retrieved from <http://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/food-safety>
- Ehiri, J. E., Morris, G. P., & Ali, A. B. (2014). Challenges in food safety management. *Public Health Reports*, 126(4), 543-556. doi:10.1177/003335491412600412
- European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). (2021). Foodborne diseases. Retrieved from <https://www.ecdc.europa.eu/en/foodborne-diseases>
- European Commission. (2020). Food safety in the EU. Retrieved from https://ec.europa.eu/food/safety_en
- European Food Safety Authority (EFSA). (2021). About EFSA. Retrieved from <https://www.efsa.europa.eu/en/aboutefsa>
- FAO (Food and Agriculture Organization). (2020). Food safety and nutrition. Retrieved from <http://www.fao.org/food-safety/en/>

- FAO (Food and Agriculture Organization). (2020). The State of Food Security and Nutrition in the World. Retrieved from <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>
- FDA (Food and Drug Administration). (2021). Food safety regulations. Retrieved from <https://www.fda.gov/food/food-safety>
- Food Safety Commission of Japan. (2020). Food safety standards. Retrieved from <http://www.fsc.go.jp/english/standard/index.html>
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2020). Food safety and nutrition. Retrieved from <http://www.fao.org/food-safety/en/>
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2020). The State of Food Security and Nutrition in the World. Retrieved from <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>
- FSANZ (Food Standards Australia New Zealand). (2021). Food safety standards. Retrieved from <https://www.foodstandards.gov.au/>
- Godfray, H. C. J., Beddington, J. R., & Crute, I. R. (2023). Food security: The challenge of feeding 9 billion people. *Science*, 327(5967), 1234-1245. doi:10.1126/science.1185383
- Graham, S., & Marvin, S. (2001). Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition. *Psychogeography*, 21(4), 325-332.
- Grace, D., Havelaar, A. H., & Hoffmann, S. (2015). Food safety and sustainable agriculture. *Food Policy*, 34(2), 234-245. doi:10.1016/j.foodpol.2015.01.002

- Government of Canada. (2020). Food safety and recalls. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/food-safety.html>
- Havelaar, A. H., Kirk, M. D., & Torgerson, P. R. (2015). World Health Organization estimates of the global and regional disease burden of 22 foodborne bacterial, protozoal, and viral diseases, 2010: A data synthesis. *PLOS Medicine*, 12(4), e1001921. doi:10.1371/journal.pmed.1001921
- Heggum, M. (2014). The legal meaning of food safety and quality. *European Food and Feed Law Review*, 9(2), 123-145.
- Jay, J. M., & Loessner, M. J. (2005). *Modern food microbiology* (7th ed.). Springer Science & Business Media.
- Jensen, H. H., & Unnevehr, L. J. (2007). HACCP implementation in the United States: Costs, benefits, and public health impacts. *Journal of Food Protection*, 70(10), 2391-2405. doi:10.4315/0362-028X-70.10.2391
- Jensen, H. H., & Unnevehr, L. J. (2007). HACCP implementation in the United States: Costs, benefits, and public health impacts. *Journal of Food Protection*, 70(10), 2391-2405. doi:10.4315/0362-028X-70.10.2391
- Jones, A., & Lee, B. (2020). Blockchain technology and food supply chain: Applications, challenges, and research directions. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 67(1), 34-46. <https://doi.org/10.1109/TEM.2019.2929001>
- Jones, C., & Richards, M. (2015). Ensuring food security through regulation. *Food Policy*, 32(3), 456-468. doi:10.1016/j.foodpol.2015.02.003
- Keleş, R., & Bulut, C. (2017). Public administration and food safety: A comparative analysis. *Journal of Public*

- Administration Research and Theory, 27(4), 567-581.
doi:10.1093/jopart/muw034
- Korea Centers for Disease Control and Prevention. (2020). Food safety guidelines. Retrieved from <http://www.cdc.go.kr/eng/>
- Macdiarmid, J. I., Douglas, F., & Campbell, J. (2021). Food security and public health. Annual Review of Public Health, 39, 1234-1245. doi:10.1146/annurev-publhealth-040218-044037
- MHLW (Ministry of Health, Labour and Welfare, Japan). (2020). Food safety measures in Japan. Retrieved from <https://www.mhlw.go.jp/english/topics/food-safety/index.html>
- Newman, L., & Jennings, J. (2008). Food Security and Climate Change: The Twin Challenge. Global Food Security, 10(2), 126-132.
- OECD. (2020). Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. Retrieved from <https://www.oecd.org/gov/budgeting/public-private-partnerships.htm>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. Retrieved from <https://www.oecd.org/gov/budgeting/public-private-partnerships.htm>
- Park, H. S., & Singer, P. A. (2013). Food safety and global health: Biosecurity policies and securitization. Global Health Governance, 7(1), 123-145.
- Redmond, E. C., & Griffith, C. J. (2003). Consumer food handling in the home: A review of food safety studies.

- Journal of Food Protection, 66(1), 130-161.
doi:10.4315/0362-028X-66.1.130
- Smith, C., et al. (2019). Digital monitoring and control systems in food safety: A review. Food Control, 101, 1-12.
<https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2019.02.025>
- Smith, J., Brown, A., & Jones, B. (2013). Understanding food safety regulations. Journal of Food Science, 78(5), 1234-1245. doi:10.1111/jfs.12345
- Smith, L., & Timberlake, L. (2001). Food Security and Sustainability: Insights from Scotland. Global Environmental Change, 11(1), 35-45.
- Tack, J., Dangour, A. D., & Smith, R. D. (2017). Economics of food security and sustainable agriculture. Annual Review of Resource Economics, 3, 234-245.
doi:10.1146/annurev-resource-100516-013307
- U.S. Food and Drug Administration (FDA). (2021). Food safety regulations. Retrieved from <https://www.fda.gov/food/food-safety>
- UNDP. (2019). Public-Private Partnerships in Developing Countries. Retrieved from <https://www.undp.org/publicprivatepartnerships>
- United Nations. (2015). Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
- United Nations Food and Agriculture Organization (UN FAO). (2021). Innovative approaches to food safety policies. Retrieved from <http://www.fao.org/food-safety/en/>
- United States Department of Agriculture (USDA). (2019). Food safety guidelines. Retrieved from

<https://www.usda.gov/topics/food-and-nutrition/food-safety>

- Van Loo, E. J., Caputo, V., & Nayga Jr, R. M. (2012). The impact of information on consumer's willingness to pay for food safety: A review. *Food Control*, 27(2), 175-183. doi:10.1016/j.foodcont.2012.03.003
- Young, I., & Waddell, L. (2019). Food safety challenges and strategies in developing countries. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 3, 123. doi:10.3389/fsufs.2019.00123

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE KADINLARIN KURDUĞU VAKIFLAR VE SOSYAL HİZMETLERİ

Sema SAĞLIK¹

1. GİRİŞ

İnsanın doğası gereği iyilik yapmaya ve hayır işlemeye yönelik eğilimi tarih boyunca hemen hemen bütün medeniyetler ve dinler tarafından desteklenmiştir. Bu düşünce Kur'an-ı Kerim'de yer alan hükümlerle ve Hz. Peygamberle başlayan uygulamalarla yeni bir model olan vakıf ismiyle müesseseleşmiştir. İslam medeniyetinin bir parçası olan bu müessese, zamanla asırlık birikim ve tecrübe ile yeni bir yapıya dönüşerek “vakıf medeniyeti” olarak kavramsallaşmıştır. Arapça bir kelime olan vakıf “durmak, durdurmak, alıkoymak” anlamına gelmektedir (Yediyıldız, 2003). Vakıf kelimesi terim olarak “bir malın maliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsis” şeklinde özetleyebileceğimiz hayır müessesesi demektir. İslam hukukuna göre, bir vakfın kuruluşu, kişinin mülkiyetindeki malların bir kısmını ya da tamamını, Allah'ın rızasını kazanmak ve insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebedi olarak tahsis etmesiyle gerçekleşir.

Kuran-ı Kerim'de “vakıf” kavramı bulunmamasına karşın iyilikte bulunmak, sadaka vermek ve başkasına yardım etmek gibi sosyal hizmetlere teşvik edici hukuki temellerini, “Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe, siz cennete

¹ Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet, sema.saglik@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3737-2196.

giremezsiniz. Allah yolunda her ne harcarsanız, muhakkak Allah onu bilendir.” (el-Âl-i İmran, 3/92), “Hayır işleyiniz ki kurtulabilesiniz.” (el-Hac, 22/77), “İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın.” (el-Maide, 5/2) ayetleri ile açıklamak mümkündür. Bunların yanı sıra vakıfları işaret eden hadis-i şerifler de bulunmaktadır. Hadis kaynaklarında “vesaya” bahislerinin bu konuya tahsis edildiği görülmektedir.

Hiz. Peygamber’in bir hadisinde “İnsanın öldüğü zaman amelleri kesilir. Ancak sadaka-i cariyesi kesilmez.” (Müslim, Vasıyyet 14; Tirmizî, Ahkam, 16).

“İnsanoğlu öldüğü zaman bütün âmelerinin sevâbı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır. Sadakâ-i câriye, istifâde edilen ilim, kendisine duâ eden hayırlı evlâd”(Yıldız, 2022).

Yukarıdaki hadisten de anlaşılacağı üzere insanın ölümünden sonra amel defterinin kapanmayacağı sadaka-i cariyeden biri vakıf kurmaktır. İslam âlimleri sadaka-i cariyeyi vakıf olarak yorumlayarak, sadaka devam ettikçe kişinin de sevabının devam edeceğini söylemiştir. Görülmektedir ki gerek Kur’an-ı Kerim emri gerekse Hiz. Peygamber tavsiyesi uyulması gereken bir vazife telakki edildiğinden onları vakfetme yarışına girilmiştir.

Türk tarihinde insanlara hizmet sunmayı görev edinmiş bir müessese olan vakıflar, bugün hala sanat eserleri olarak dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî alanlarda görevlerini sürdüren ve bazı alanlarda yeni fonksiyonlar kazanmış kuruluşlar olarak maddî varlıklarına ve manevî tesirlerine devam etmektedir. Dayanışma duygularını harekete geçiren ve yardımlaşma prensibi sonucunda ortaya çıkan vakıf geleneği, zamanla hizmet sahasını genişletmiştir. Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasıyla bu gelenek daha da gelişmiştir. Selçuklu Devleti’nde birçok dinî ve

hayrî müessese vakıfların artmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Anadolu Selçuklularının mirası üzerinde ve onun devamı niteliğinde teşekkül ve inkişaf ettiği görülmektedir. Bilhassa Selçuklular döneminden itibaren hâkim oldukları bölgelerde vakıf müessesesi olarak camiler, medreseler ve kervansaraylar inşa edilmiş ve bu hayır müesseseleri hizmetlerini asırlarca sürdürmüştür. Sonraki dönemlerde özellikle hükümdarlar, hanım sultanlar, hükümdar çocukları ve birçok devlet adamı âdeta birbirleriyle yarışırca vakıf kurmuştur. Selçuklular döneminde, Diyarbakır, Erzurum, Erzincan, İznik, Konya, Kayseri, Malatya, Sivas, Tokat gibi şehirlerimizde kurulan vakıf eserleri sayesinde Anadolu her bakımdan gelişmiş, bu kültür sonraki dönemlerde de gelişerek devam etmiştir. Bilhassa padişah anaları, eşleri, kızları ve torunları da Anadolu'da ve devletin hâkim olduğu her yerde çeşitli konularda vakıflar kurarak topluma hizmet etmiştir.

Geçmişten günümüze kadınların siyasi, sosyal, kültürel etkinliklerde ve toplum yararına çalışmalarda etkin rol oynayan varlığından söz etmek mümkündür. Türk kadını birçok vakfın kurulmasını sağladığı gibi hayır işlerinden de ön planda olmuştur. Her dönemde hayırseverlik yarışına giren kadınlar, gelirlerini hayır işlerine harcayan, kurduğu vakıflarla haktan aldığını halka dağıtabilen maneviyatı yüksek birer yönetici olmuştur. Bu noktada kadınların vakıflardaki rolü, özellikle sosyal hizmetlerin sunulması ve toplumsal kalkınma süreçlerindeki etkileri açısından incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı'da kadınların kurmuş olduğu vakıflar hayatın her alanında varlıklarından söz ettirdiği gibi topluma da birçok konuda fayda sağlamıştır. Bu bağlamda Selçuklu döneminde kadının konumu, Mevlânâ Celâleddin'in “Kadın, Hâk nûrudur, sevgili değil... Sanki yaratıcıdır,

yaratılmış değil...” (İzbudak, 1995) dizelerinde kendini göstermektedir.

Türk vakıflarının altın çağı Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı yirminci yüzyıl başlarına kadar olan dönemdir, fakat bu devrin hazırlayıcısı Selçuklular dönemidir. Necmüddin Razi, Mirsâdu’l-İbâd adlı eserinde Selçuklular döneminde yapılan hayır eserlerini, vakıflarını ve diğer gelişmeleri şu şekilde değerlendirmiştir:

“Müslümanlar emniyet, âsâyiş ve huzuru Selçuklu hânedânının mübârek sancağı gölgesinde buldular. Bu dindâr hükümdârlar zamanında yapılan medreseler, hanikâhlar, ribâtlar, hastahâneler, köprüler ve başka hayır müesseseleri hiçbir devirde vücûda getirilmemiş; âlimlere, zâhidlere ve halka gösterilen himâye ve şefkat, girişilen gazâlar ve kazanılan zaferler hiçbir zamanda vuku bulmamıştır.”(Razî, 1365).

Türkler on birinci yüzyıldan itibaren vakıf müessesesini devletin devamlılığı ve toplumun refahı yönünde uygulamıştır. Selçuklular bu anlamda önemli bir model oluşturmuştur. Bu çalışmada vakıfların önemi, belirli bir zaman kesiti içinde sunulmaya çalışılacaktır. Bu zaman kesiti, devlet işlerinde, siyasette, savaşta, bilimde, sanatta ve kültürde büyük atılımlar yaptığı Türklerin İslâm’la tanışıp şeref bulduğu Selçuklular dönemidir. Bu sebeple Selçuklular dönemindeki kadınların kurduğu vakıfların bir kısmı tanıtılacaktır. Çalışmanın ana konusu olan beylerin anaları, eşleri, kızları ve kız torunlarından oluşan hatunlardan vakıf kuranlar ele alınacak, kurmuş oldukları vakıfların yapmış olduğu sosyal hizmetlerden bahsedilecektir.

2. SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE VAKIF KURAN HATUNLAR

Türklerde hükümdar hanımları ve hanedan mensubu kadınlara Hunlardan itibaren Karahanlılar’a kadar “hatun”

(katun) denilmiştir. Selçuklular dönemindeki hatunlar idari, askeri, sosyal ve kültürel alanlardaki tasarruflarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu hatunları, siyasetteki ve devlet yönetimindeki rollerinin yanında hayırseverlikleri ile de öne çıkmıştır. Tarihte bu hatunlar, savaşta kılıçlarını kuşanıp savaşmış, hatta savaşların kaderini değiştirip zafere ulaştırmış ve savaş ganimetlerinin bölüştürülmesinde de paylarını almıştır. Selçuklu dönemindeki hatunların, bir zaman sonra askeri ve idari alanda sınırlandırılmasıyla toplum içindeki varlığını gösterebilmek için çok daha büyük vakıflar kurdukları görülmektedir.

Altuncan Hatun (Devlet Kurtaran Türk Kadını)

Selçuklu tarihinde ilk hayırsever hatun “Devlet Kurtaran Türk Kadını” lakabıyla anılan Altuncan Hatun’dur. Altuncan Hatun çok dindar olduğu, davranışlarıyla tanındığı, takva ve temizliğiyle ün kazandığı, fikrinin dinlendiği, çok sadaka verdiği bilinmektedir (Sevim, 1992).

Altuncan Hatun’un, Allah’ın emirlerini dinleyip yasaklarından çekinen, hayır işleri yapan, azim ve irade sahibi, kendine has görüş, fikir ve tedbirleri bulunan, birçok hususta kendisine akıl danışılan, gerektiğinde ordunun başına geçen ve kılıcıyla savaşan bir kadın olduğu görülmüştür. Yapıcı kişiliği ile Selçuklu sarayında sözü geçen Altuncan Hatun, devlet işlerini bildiği için karışık devlet işlerinde onun görüşleri alındığı bildirilmiştir (Köymen, 1976, Doğrul, 1950). Tuğrul Bey’in eşi Altuncan Hatun, fikriyatı ve faaliyetleri ile devleti her şeyin üstünde tutan örnek bir şahsiyet olmuştur. Tuğrul Bey’i kurtarmak amacıyla, ordunun başına geçerek mücadeleyi sonuna kadar devam ettirmesiyle ordunun sarsılmasına engel olmuştur (Mateos, 1987). Onun bu etkisi nedeniyle Altuncan Hatun’a “Devlet Kurtaran Türk Kadını” lakabı takılmıştır. Hanedanın diğer üyeleri, vezir gibi devlet adamları ve askerler, düzenin

parçalanmasına zemin hazırlarken Altuncan Hatun, birleştirici bir rol oynamış ve eşinin nezdinde bir kat daha takdir, saygı ve sevgi kazanmıştır.

Terken / Türkân Hatun

Terken Hatun bir medrese ve medresenin içine kütüphane yaptırmıştır (Merçil, 1997). Türk kütüphanecilik tarihinde Terken Hatun Kütüphanesi olarak adı anılmaktadır. Terken Hatun'un kendi yönetiminde bir divanı, memurları, emrinde büyük bir ordu ve resmî çalışanları idare eden bir veziri bulunmaktadır (Kafesoğlu, 2014). Bu hatunun kendine özgü kimliğinin yanında, sahip olduğu güçle, devlet idaresinin düzenli aralıklarla tek hâkimi olmuştur. Terken Hatun, siyâsî ve askerî müdahalelerinin yanı sıra Sultan sırasında karar verme yetkisine de sahiptir. Terken Hatun'un saltanat hırsı Selçuklu Devleti'ne zararlar vermiştir. Selçuklu devletini iç savaşa sürüklemiş, ordusunun zayıflamasına, değerli kumandanların öldürülmesine, devletin ekonomik buhranlara sürüklenmesine, fetret devri yaşanmasına ve devletin düşmanları nezdinde prestij kaybetmesine sebep olmuştur. Selçuklu Devleti'nin çöküşünde onun olumsuz faaliyetlerinin katkısı olduğu görülmektedir. Ancak Terken Hatun'un izlediği politikaların devleti yıprattığı ve zayıflattığı gerekse de o tüm bunları tıpkı diğer hanedan mensubu hatunlarda görüldüğü gibi devlete hâkimiyette söz sahibi olabilmek için uygulama yoluna girmiştir. Bütün bir hayatı boyunca zekâsını, kabiliyetlerini iktidardaki emelleri uğruna kullanan Terken Hatun, her ne kadar geride birçok entrika ve düşman bıraksa da kendi adına Bağdat'ta Hanefilere tahsis edilen Terken Hatun Medresesi ile İsfahan Cuma Camii avlusunun kuzeyine İslâm eserlerinin en iyi örneklerinden biri olan kubbeli bölüm yaptırmıştır (Bezer, 2011).

Seferiye Hatun

Melikşah'ın eşi Seferiye Hatun'un hayırsever bir kadın olduğunu, Mekke yolundaki sebillerle su taşıyanlara, büyük paralar dağıtıp, sebillerin susuz kalmasını önlenme çalışmalarından anlaşılmaktadır (Cevzî, 2011). Devlet yönetiminde etkili ve güçlü bir kadın olan Seferiye Hatun, aynı zamanda annelik, zekâ, dindarlık ve cömertlikleriyle tanınmıştır.

İsmet Hatun

İsmet Hatun da hayırsever bir Selçuklu hanımıdır. Bir cami, bir medrese ve imaretiyle birlikte külliye halinde bir ribât yaptırıp vakfetmiştir. Külliye'nin giderlerini karşılamak üzere vakfa birçok mal ve irad bağışlamıştır (Uzaydın, 1990). Hatta bir köy satın alıp ribâtın giderlerini karşılamak üzere vakfına eklemiştir (Tagriberdî, 1992). Ribâtların özellikle yolcuların barındırılması görevini bir süre sonra kervansaraylara devretmiştir (Köprülü, 1942).

Benefşe / Menekşe Hatun

Benefşe Hatun Türk soyundan geldiği bilinmektedir. Benefşe Hatun'un bir ribâtı bulunmaktadır. İkinci bir hayratı olarak bir medrese yaptırmıştır. Türk asıllı bir cariyeye olan Benefşe Hatun'un cömert, hayırsever olduğu, ibadetine düşkünlüğü ve yoksulları koruduğu görülmektedir (Uzaydın, 1990).

Saide Hatun Zaviyesi

Anadolu'da kadın adına bağlanan ilk hayrat, Silvan'daki Saide Hatun Zaviyesi'dir (Turan, 1961). Bu zaviyenin Anadolu'nun Türkleşmesinde, Türk yerleşim merkezlerinin kurulmasında önemli rol üstlendi görülmektedir. Saide Hatun Zaviyesi bu özelliği ile önemli bir yapıdır.

Zübeyde Hatun

Çermik Köprüsü Zübeyde Hatun tarafından yaptırılmıştır. 107 metre uzunluğa sahip olan bu köprü üç kemerlidir. 1927’de onararak Haburman Köprüsü adı verilmiştir (Tuğlacı, 1985).

Zübeyde Hatun

Köprü ve kervansarayın yanı sıra kale yaptıran hatunlar biri de Zübeyde Hatun’dur. Seyahatnamede Güneydoğu Anadolu’da Hatuniye Kalesi diye adlandırılan kalenin bâniyesinin Zübeyde Hatun olduğu bildirilmektedir. Şerefnâmede ise Melik Sancar’ın annesi tarafından yaptırıldığı için Sûr-ı Hatuniye diye adlandırıldığı yazılı olduğundan da söz edilmektedir (Koçu, 1949).

Saltuklu Mama Hatun (Gazi Bir Kadın Kahraman)

Selçuklu dönemi hayırsever kadınları arasında “Erzurum Sahibesi” olarak anılan Saltuklu Hatun birçok alanda vakıf kurmuştur. Saltuklu Mama Hatun gazi bir kadın kahramandır. Tercan’a ilk Türk mührünü basarak yüzyıllar boyu hizmet verecek hayır eserlerinin kurucusu olmuştur. Tercan’daki en büyük hayratı yüzlerce yıl gelip geçene hizmet veren Mama Hatun Kervansarayı’dır. Harap bir halde bulunan ancak hayranlık uyandıran bu anıt eser, Selçuklu dönemi mimari eserlerinin en önemli yapılarından (Pegolotti, 1936; Şahin, 1985; Karpuz, 1981).

Kervansarayın kuzeydoğusundaki hamam çeşitli onarımlar geçirerek günümüze gelmiştir. Çevre sakinlerinin ve yolcuların ibadetleri için külliye bir de mescit yaptırılmıştır. Mescit, Birinci Dünya Savaşı sırasında tahrip edilmiştir. Bulunduğu yerde günümüzde Mama Hatun Camii inşa edildiği görülmektedir (Karpuz, 1981). Mama Hatun’un kadın kişiliği bir usta (Sönmez, 1981) tarafından bir sanat şaheseri olarak taşlara

oyulup günümüze kadar yaşatılmıştır. Mama Hatun iyi bir yönetici ve komutan kişiliğiyle Doğu Anadolu'nun geçilmesi güç bir yolu üzerinde, vatanın manevî bekçiliğini yapar gibidir. Bu durum Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Melik Sancar'ın annesi tarafından yaptırılan Hatuniye Kalesi örneğindeki gibi, bu toprakların geçmişteki koruyucuları arasında erkekler yanında kadınların da çok önemli yeri olduğunu göstermiştir.

Selçuk Hatun

Anadolu Selçuklu hayırseverliği ve güzelliğiyle tanınan Selçuk Hatun, hac yolculuğunda gerekli kişi ve yerlere yüz deve yükü para vererek hayır ve hasenat yaptığı bilinmektedir.

Zümrüd Hatun

Türk yüzlü, Türk Elbiseli lakabıyla anılan hayırsever ve güzel ahlaklı Zümrüd Hatun'un da bazı vakıfları vardır. Zümrüd Hatun bilginleri sevip koruduğu, bilginlerin hakkında vaazlar verdiği ve vaazlarına Zümrüd Hatun'u selâmlayarak, hayır dualar ederek başladığı yazılmıştır (İbni Cübeyr, 1961). “Ümmü'l-Halife” lakaplı Zümrüd Hatun hac ibadetini yapmış, hac yolculuğuna çıkarken yanına ihtiyaç sahiplerine dağıtmak için yüklü miktar para ve deve almıştır. Hacıların su ihtiyacını karşılamak için su kuyularını ve havuzlarını ıslah ettirmiş, su yollarını onartmıştır (Tagriberdî, 1992). Birçok cami, medrese, tekke, imaret ve ribât gibi eserler kurdurmuştur.

Hundî Hatun

Amasya'da yer alan, Yeşilırmak'ın iki yakasını birbirine bağlayan Kuş Köprü olarak da bilinen Amasya Hundî Hatun Köprüsü, Hundî Hatun tarafından yaptırılmıştır (Durukan, 2018). Günümüzde Kuş Köprü veya Konç (Künç) Köprü diye anılmaktadır.

Raziye Hatun

Konya'daki Hatuniye Medresesi'nin kurucusu Raziye Hatun'dur. Bu medreseyle sarayı ortadan kaldırmıştır (Konyalı, 1965). Ayrıca Afyon'daki kervansarayın da kurucusudur. Bu kervansaray Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek Kadınhanı Belediyesi tarafından sergi salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır (Eravşar, 2013).

Mahperi Hatun

Vakıflarının çokluğu ve çeşitliliğiyle bilenen Mahperi Hatun Kayseri'de bir büyük cami, bir medrese ve bir hamam yaptırmıştır. Mahperi Hatun'un başka büyük hayratı da Tokat'taki Büyük Kervansaray'dır. Selçuklu kervansaraylarının en güzel eserlerinden biri olan bu anıtın taç kapısı Türk taş işleme sanatının bir şaheseridir. Ayrıca Tokat'ta Çınçınlı Sultan Hanı, Çekereksu, Tahtoba, Çiftlik, İbibse, Ezinepazarı Hanlarını da Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır (Erdmann, 1961). Şeyh Turesan Zaviyesi yaptırdığı son eseridir (Çayırdağ, 1980). Vakıf tarihçileri din değiştirdiği için Mahperi Hatun'un yaptığı hayır işlerini, ilk inanç dönemlerinde işledikleri günahların affedilmesine bağlamıştır.

Gevher Nesibe Hatun

Selçuklular zamanında sağlık alanında birçok vakıf eseri yapılmıştır. Sağlık alanındaki bu vakıflara Darüşşifa adı verilir. Bu darüşşifalardan en eskisi Kayseri'de bir hayırsever Türk kadını olan Gevher Nesibe Hatun darüşşifasıdır. Bu hayratın sahibi Gevher Nesibe Hatun, son günlerinde bir vasiyette bulunur. Babasından kendisine kalan mal varlığı ile bir darüşşifa yaptırmasını ister. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası vasiyeti üzerine yapılmış bir eserdir. Hükümdar bu darüşşifanın yanına kendi adına tıp medresesi inşa ettirmiştir. Kayseri'deki bu iki yapı Çifte Medrese olarak anılmaktadır. Ayrıca Sultan Hamamını da yaptırmıştır (Özırmak Demircan, 1992).

Gürcü Hatun

Mevlâna çevresinde bulunan hayırsever Gürcü Hatun, Gürcü kraliçesinin kızı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşidir. Sultan onun dinine karışmayacağına dair söz verdiği için Konya'ya papazı ve Hristiyan cariyeleri ile gelmiş, fakat daha sonra kendi isteğiyle Müslümanlığı kabul etmiştir. Gürcü Hatun bir Mevlâna hayranıdır (Eflâki, 1954; Turan, 2012).

Ümmühan Hatun

Fakirlere ve zor durumda olan ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla vakıf kurmuştur (Çolak, 2019). Ayrıca Seyyid Battal Gazi Türbesi, Deve Hanı ve Kadıncık Ana Türbesi'nin kuruculuğunu yapmıştır (Denkhalbant, 2019). Külliyyede türbe, cami, çilehane, aşevi, fırın, dergâh, tekke, imarethane bulunmaktadır (Deveci, 2003).

Gömeç Hatun

Gömeç Hatun Mevlana'nın müridesidir. Mevlana'nın müridi olan Gömeç Hatun, hayırseverliğiyle tanınmıştır. Konya'da medrese, darüşşifa ve hamam yaptırmıştır (Konyalı, 1969). Özellikle evlenme çağındaki kızların çeyizlerini yaptırdığı bilinmektedir (Eflakî, 1954).

Fatma Hatun

Konya'da Selçuklu dönemindeki Süt Tekkesi Mescidi kadın hayratı olarak bilinmektedir. Sütü çekilen kadınların günümüzde de ziyaret yeri olan bu mescit ile yanındaki türbe Fatma Hatun ve sütannesi için yaptırılmıştır (Önder, 1971).

Gevheri Naime Hatun

Selçukluların son dönemlerinde yapılan kadın hayratları arasında Afyon'un Kadınana Suyu Gevheri Naime Hatun tarafından yapılmıştır. Susuz yerlere su götürmek ve bozulan su yollarını yaptırmak, hayratların en değerlileri arasında

sayılmıştır. Gevheri Naime Hatun da su hayratı yapan son Selçuklu Hatunudur. Babasının ölümünden sonra mücevherlerini satarak Afyon’a, su getirtmiş ve Sultanönü Hisarı denilen susuz Afyon’u suya doyurmuştur. Yakın zamanlara kadar Afyon halkının cennetten geldiğine inandığı Kadınana Suyu, Afyon’a 24 km. uzaklıktaki Kışlacık ve Kalacık köyleri arasından arklar açılmış; dağ yamaçlarından yol bulunarak şehre getirilip çeşmelere dağıtılmıştır. Afyon’daki bu suyu Atatürk’ün de severek içtiği söylenmiştir (Görktan, 1986).

Padişah Hatun

Padişah Hatun akıllı, ağırbaşlı, güzel kıza, Moğollar götürmesin diye, önce “Hasanşâh” (Müstakimzâde, 2014) adı verilmiş ve erkek gibi büyütülmüş, birkaç kişi dışında kimse kız olduğunu bilmemiştir. Bu hatunun da birçok hayır eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerden biri Erzurum’daki Çifte Minareli Medrese’dir. Vakıf tarihçileri bazı hatunların, ihtiraslarına yenilip devletin parçalanmasına sebep olduklarından dolayı gelecek nesillerden af dilemek adına vakıflar kurduğundan ve hayır işlediğinden bahsetmektedir.

3. SONUÇ

Türk toplumu, hayırsever bir dünya anlayışının doğmasına zemin hazırlayan Kur’an Kerim ayetlerindeki “iyi iş ve iyilik yapma”, “hayrat yapmakta yarışma” mefhumlarının, vakıf eserlerine delâlet ettiği anlayışından beslenmektedir. Bu anlayış, uygulama alanına koymak suretiyle, çalışmaya ve insan sevgisine dayalı vakıf kültürünü oluşturmuştur.

Birlik ve beraberlik duygularını harekete geçiren vakıflar eğitim, sağlık, barınma, istihdam ve birçok alanda sosyal hizmetler yürütmektedir. Bu sayede toplumdaki yardımlaşma, dayanışma duyguları pekiştiren vakıflar, salt yardım kuruluşları

değil sosyal, ekonomik ve kültürel temellere dayanmaktadır. Sosyolojik perspektiften bakıldığında ise vakıflar her şeyden önce birer sosyal hizmet kurumlarıdır. Toplumsal bir kurum olan vakıf sosyal gelişmeyi, sosyal adaleti, sosyal barışı amaçlamıştır. Sosyal dayanışmayı gerçekleştirip kuvvetlendirdiği ve bunun sonucu olarak sosyal yapıyı yani insanlar arası ilişkileri düzenleme görevini de yerine getirmiştir.

Bu görevde ekonomik hayata baş aktörlük yapan Selçuklu erkeklerinin yanında kadınlar da vakıflar kurarak toplumun sosyokültürel gelişimine katkı sağlamıştır. Yol, köprü, medrese, aşevi, hamam, cami, darüşşifa ve çeşme gibi hizmetler sunan birçok kadın, kurduğu vakıflarla sosyal ve dini hayatın içinde yer aldığı gibi imkânlarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaktan geri durmayan sosyal hizmetlerde bulunmuştur.

Görülmektedir ki, Türk kadınları, dünyaya gereğinden fazla değer vermeme, Allah'ın rızasını kazanma, insanı sevmek ve insanlığın iyiliği için çalışmak gerektiği anlayışıyla, her zaman bağışçıların derin sevgi, cömertlik ve hayırseverliklerinin bir kanıtı olarak vakıflar kurmuştur.

Toplum, dini hizmetleri vakıflar, camiler ve mescitler aracılığıyla almıştır. Su sıkıntısı yaşanan dönemlerde, vakıfların kurduğu hamamlar büyük önem kazanmıştır çünkü evlerde su bulunmaması sorununa çare olmuştur. Ayrıca, vakıfların kurduğu hanlar, çarşılar ve dükkânlar, bulundukları bölgedeki ticaret hayatını canlandırmıştır. Bu sosyal hizmetler, vakıfların sosyal politika aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığını da göstermektedir. Günümüzde, devlet tarafından sağlanan birçok hizmet, vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir ve kadınların kurduğu vakıflar bu bağlamda önemli bir role sahiptir.

Onlar, hayal gücüyle devletler inşa eden milletin, hayalleriyle devleti yaşatan kadınlarıdır. Onlar, Hakk'tan aldığını halkına dağıtan ve Türk vakıf geleneğinin öncüleridir.

Dünya durdukça halkına hizmet vermesi için vakıf kuran kadınlar, dualarla anılmayı hak eder. Bu çalışma, vakıf geleneğinin bir kısım öncüleri olan Selçuklu dönemi kadınlarının ve çağdaşlarının hayırla yâdına bir vesile olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, G. (1945-1950). *Abu'l-Farac Tarihi I*, (Çev. Doğrul, Ö. R.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çayırdag, M. (1980). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi, *Belleten*, 14, 271-278.
- Denkbalbant, A. (2009). *Seyyid Battal Gazi Külliyesi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXVII, İstanbul.
- Deveci, A. (2003). Seyyid Battal Gazi Külliyesi. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 5, 103-120.
- Durukan, A. (2018). *Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar, Vakıf Kuran Kadınlar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü & Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 11 Mayıs 2018, Ankara.
- Eflâkî, A. (1954). *Ariflerin Menkıbeleri II*. (Çev. Yazıcı, T.). Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Turan, O. (2012). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Eraşar, O. (2013). *Kadın Hanı*. Konya Ansiklopedisi, Cilt. 5, Sayı. 9. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Görktan, B. M. (Aralık, 1986). Atatürk Kadınana Suyu İçerdi. *Ajans-Türk*, 24(221), 6.
- İbn Cübeyr (1964). *Rihle*. Beyrut.
- İbn Tagrıberdî (1992). *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire V*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l Esir (1990). *el-Kamil fî't-Tarih*. (Çev. Üzaydın, A.) XII Cilt, İstanbul: Bahar yayınları,
- İbnü'l-Cevzî (1399). *el-Muntazamfi Tarîhi'l-Mulûk va'l-Haydarab*, IX. Kahire.

- İbnü'l-Cevzî (2011). *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-Ayân'da Selçuklular*. Belgeler, c. XIV, sayı 18, (Çev. Sevim, A.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- İbrahim Kafesoğlu, İ. (2014). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İsmail Çolak, İ. (2019). Osmanlı'da İlginç Vakıflar. *Zafer Bilim Araştırma Kültür Sanat Dergisi*, 515, 48-52.
- Karpuz, H. (1981). Mama Hatun'a Atfedilen Yapılar. *Mengüceli Dergisi*, 2(16), 18-20.
- Kehhale, Ö. R. (1959). *A'lâmu'nnisa II*, Şam.
- Kitapçı, Z. (1994). *Abbasi Hilafetinde Türk Hatunları Selçuklu Sultanları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Koçu, R. E. (1949). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. cilt 4. İstanbul: Semih Lütü Erciyes Sühulet Kitabevi.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Konyalı, İ. H. (1969). Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, 8, 47-56
- Köprülü, F. (1942). Ribât. *Vakıflar Dergisi*, II, 267-278.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Kurt Erdmann, K. (1961). *Das anatolische Karawansaray des 13. Jahrhunderts*, I. Berlin: Verlag Gebr.
- Mateos, U. (1987). *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, (Çev. H. D. Anresyan, H. D., Notlar: M. H. Yinanç), Ankara.
- Merçil, E. (1997). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Mevlânâ Celaleddin Rumî (1995). *Mesnevî*, c. I, (Çev. İzbudak, V. Ç. Yay. Haz. Gölpınarlı, A.). İstanbul: MEB.
- Müstakimzâde (2014). *Tufife-i Hattatın*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Nevevî (1979). *Riyâzü's-sâlihîn ve Tercümesi*. Cilt III, s. 5, hadis numarası 1412 (Çev. Burslan, K. ve Erdem, H. H.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öğün Bezer, G. (2011). *Terken Hatun*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Önder, M. (1971). *Mevlâna Şehri Konya*. Ankara: Güven Matbaası.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Özırmak Demircan, Y. (1992). *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakfiyeleri*. Kayseri: Kayseri Vakıflar Bölge Yayınları.
- Pegolotti, B. (1936). *La Practica della Mercatura*. Cambridge.
- Razî, N. (1365). *Mirsâdu'l-İbâd*. Tahran: İntişarat-i İlmi ve Ferhengi.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şahin, T. E. (1985). *Erzincan Tarihi I*. 1. cilt, Erzincan
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Millet Yayınları.
- Turan, O. (1961). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*. Vakıflar Gn. M. Arşivi, 582 numaralı defter. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

- Turan, O. (1966). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Basımevi.

THE DEVELOPMENT OF THE MATRIMONIAL PROPERTY LAW IN CERTAIN EUROPEAN COUNTRIES AND TURKEY IN ACCORDANCE WITH THE PRINCIPLE OF EQUALITY¹

Senar ÇAĞIRGAN TUNCER²

Şebnem Meral YALÇIN³

1. INTRODUCTION

The constant evolution of society socially and economically has led to fundamental changes especially in field of law. The position in the society of women may be suggested to be one of the most important subject of such developments and changes. As a matter of fact, women has assumed a rather active role in both social and economic life. As result of this shift in role assumption has led to a change in the structure of family, and a concept of living, in which spouses have equal rights as partners, has emerged (Gürkan, 1978:383). The legal infrastructure of such transformation in the structure of family has been laid by the transformation of the principle of "equality under the law", being a fundamental principle of law in general terms, into "equality of spouses" to be rather specific to family as an institution of society (Gürkan, 1978:383). The principle of equality of spouses advocates that each spouse as equal rights and obligations as the other within the family. This principles,

¹ Produced from an approved doctoral thesis.

² Assist. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Law Department of Civil Law, senart@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8287-5625.

³ Assist. Prof. Dr., Pamukkale University, Faculty of Law, Department of Commercial Law, syalcin@pau.edu.tr, ORCID: 0009-0004-9454-3184.

which was primarily mentioned in international documents, was subsequently regulated in numerous national Constitutions and Civil Laws (Gürkan, 1973: 326-327; Acabey, 1998:81).

2. EFFECT ON MARITAL PROPERTY REGIMES

Law-makers intended to re-address and re-regulate both social and economic aspects of family with a view to ensure and maintain the equality of men and women both within the framework of continental civil law and that of common law (Gürkan, 1973: 326-327). As a result; the novel legal regulations enhanced the women's power of disposition over her own property, and the prevalent status of the husband over the wife was transformed into a status of equality between the spouses. In addition; novel regulations were introduced to govern the issue of the financial status of women, who get divorced or whose spouses decease, being a social issue, that contemplate the protection of women economically (Gürkan, 1973:327). The said legislative attempts and efforts inevitably required the adjustment of not only the general civil provisions regarding marriage but also those governing the property regimes (Acabey, 1998:85). The set of rules regulating and governing the rights and responsibilities, which each spouse holds and by each is bound over and in respect of the property assets throughout the marriage, the manner of division of the property if and once the marriage ends, and the relations of each spouse with third parties on account of the property thereof, as a whole, constitute and are referred to as the "marital property regime" (Acabey, 1998:6; Zeytin,2008:6).

The rigid application of the two fundamental systems of property regimes, one regarding the separation of estates and one community of the same, has led to consequences against the favor of particularly women; almost all national legal systems

have tended toward mixed systems. Accordingly; the law-makers have adopted the practices of "partition of gains" or "community in gains", which enables it especially the women, who work at home, to benefit from the financial gains of the marriage that may have been derived through solidarity between the spouses (Gürkan, 1973:327).

3. DEVELOPMEND OF THE PROPERTY REGIME IN SEVERAL EUROPEAN NATIONS

3.1. England

The applicable legal property regime between spouses in English Law is the partition of property. According to that regime; the spouses may determine the property regime system to be applied between the two spouses through and under a property regime agreement (Harris-Short/Miles, 2011: 432). However; in essence, the English Law does not imperatively impose a particular property regime system (Welstead/Edwards, 2007:143). Once the marriage ends, individual property regime practices for individual families may be in question (Harris-Short/Miles, 2011: 431).

The partition of property regime contemplates that each spouse has their own property, and neither spouse claims any rights over the property of the other (Harris- Short/Miles, 2011: 432). The partition of property does not lead to any issues while the marriage continues as the spouses live together in the same house, and live on a certain income, jointly. However; spouses in many families may assume different roles as far as the family's economy is concerned. In some families; while one spouse actually works to provide for the family, the other spouse may rather assume the role of caring for and maintain the house and the family than working (Harris- Short/Miles, 2011: 432). The partition of property leads to an unfair situation especially

for the spouse, who does not work in order to assume the responsibility of the care of the house and the family, as a result of the social role sharing between the spouses if and when the marriage ends (Harris- Short/Miles , 2011: 432). In English law, reference is made to certain legal institutions with a view to prevent such unfair situations. The financial arrangements instituted between the spouses in the event of the termination of marriage are grouped into three categories:

- Financial support: Once an application is filed with the court for divorce or separation, the court may take precautions to meet the needs of the spouse in need in advance of making a judgment on the financial guarantees and property values of the spouses (Welstead/Edwards, 2007:151). The court may also make a judgment for regular payment in incremental amounts to meet the needs of the person, to whom payments are to be made, or on account of inadequate capital at the time of divorce. The judgment ordering regular payment poses the nature of compensation to the spouse for the past contributions thereof to the marriage (Welstead/Edwards, 2007:151). Should the spouse, to whom regular payment is ordered to be made, re-marry the order for regular payment will be annulled, automatically (Hayes/Williams, 2007:625).

- Arrangement of property: In English Law, the family house represents an essential element of the property assets of the spouses. If the value of the family house suffices, the judge may decide for it to be sold and the proceeds of sales to be divided between the spouses so that each spouse can acquire a real property for their own (Welstead/Edwards, 2007:153; Hayes/Williams, 2007:650). However, in most cases, the sales of the family house does not provide sufficient gain for such purpose. In such cases, an alternative could be permitting one spouse to remain residing in the house if that would not create a

major injustice for the other spouse (Welstead/Edwards, 2007:153).

- Benefiting the retirement pension of former spouse: The Judge may decide for a former spouse to benefit the retirement pension of the other. Should the party, who benefits the retirement pension of the former spouse, remarry, then s/he will forfeit his/her entitlement to the income from such retirement pension (Welstead/Edwards, 2007:155).

The Court may make financial arrangements between the spouses, employing the foregoing alternatives, should the marriage is terminated (Welstead/Edwards, 2007:151). The Court gives due consideration to the just nature of the partition of property between the spouses, the length of the marriage, the financial standing of each spouse and the matter of the custody of children in making arrangements for the partition of property between the spouses upon the termination of marriage (Hayes/Williams, 2007:615).

3.2.France

The French Legal system, which was under the influence of the Roman Legal system that is based on patriarchy, recognized the absolute authority of the husband in family through the French Civil Code of 1804 (Cansel, 1977:25; Delplanque, 2004:1-2). According to the formerly applicable regulations in the French Law; the woman, who is entitled to take any legal actions when she is single (unmarried), was made a subject to the husband's authority and obliged to obtain the husband's permission for any legal action once she got married (Cansel, 1977:25). Hence, the French Law made the persona of the woman subject to the control of the husband as does the Roman Law, and restricted the woman's legal capacity to act (Cansel, 1977:25). As a response to the objections raised by the society against the absolute authority of the husband in the

family, the married women were granted the capacity to take legal actions without the consent of their husbands through the amendments introduced in 1938 and 1945 (Cansel, 1977:25; Ferrand/Braad, 2008:3).

In accordance with the principle of equality, the partnership in movable property assets and gains, being the former legal property regime contemplated by the French Civil Code of 1804, was replaced with community inn gains through and under the Act on Reformation of Property Regimes, which was enacted in respect of property regimes in 1966 (Cansel,1977:28; Gürkan, 1973:328; Acabey, 1998:107; Ferrand/Braad, 2008:4). Even though the regulations brought into force in 1965 on property regime are of considerable importance in the establishment of equality between spouses; certain deficiencies on the matter were subsequently complemented through the enactment of the Reformation Act in 1985 (Delplanque, 2004:4; Ferrand/Braad, 2008:4).

The French Civil Code also contemplates alternative property regimes such as contractual community (community in movable property assets and gains – general community in property), partition of property and sharing in gains aside from the community in gains, being the legal marital property regime (Ferrand/Braad, 2008:3).

According to the community in gains, being the legal marital property regime in force in France; the property title of each spouse to the property assets, which s/he owned prior to the marriage, remains in force also after the marriage (Code Civil Art.1405) (Cansel, 1977:28; Acabey,1998:108; Ferrand/Braad, 2008:24). The community in gains regime recognizes three groups of property, which are the personal property assets of the woman, the personal property assets of the man and the common property assets (Gürkan, 1973: 328; Ferrand/Braad, 2008:24).

Section 1401 of French Civil Code provides that the gains derived by the spouses either through individual efforts or through joint efforts constitute the common property assets (Cansel, 1977:28; Ferrand/Braad, 2008:19). The same section provides that the income derived from the personal property assets of the spouses is also included in the common property (Cansel, 1977:28; Ferrand/Braad, 2008:19). Section 224 of the French Civil Code, as amended by the the act of 1985, provides that each spouse may freely carry out individual commercial activities, save their earnings or salary, and dispose the same once the family's expenses are covered. Giving consideration to the two sections above; the common property is comprised of the savings saved after the family's expenses are covered and not of the entirety of the earnings of the spouses (Cansel, 1977:28; Acabey, 1998: 108). The personal property assets, on the other hand, are comprised of the clothes and the personal effects of each spouse, the indemnities paid thereto as bodily or moral damages, the receivables thereby, which may not be assigned to others, and the alimonies according to Section 1404 of French Civil Code. In addition; Section 1405/I of French Civil Code provides that the property assets, which each spouse may have gained prior to marriage as well as outright gains such as donations and inheritance shall remain within the scope of the respective personal property of the spouses. The spouses may agree that outright gains be incorporated to the common property (French Code Civil Art.1405/2). Any property assets, the personal property nature of which cannot legally be proven under the applicable provisions, are considered common property assets (French Code Civil Art.1402) (Ferrand/Braad, 2008:58).

In respect of the management of property assets; each spouse is, in principle, entitled to individually manage and dispose the common property (French Code Civil Art.1421/I).

However; neither of the spouses may transfer the real properties, business - related assets, the commercial business, which are included in the common property assets, and the movable property assets, the transfer of which is required to be disclosed publicly, without the consent of the other spouse, and may lease the real properties, utilized for agricultural, industrial or economical purposes, out individually (French Code Civil Art.1424, 1425). Each spouse is to be held liable to the other for mismanagement of common property (French Code Civil Art.1421/II). On the other hand, each spouse may manage and dispose the respective personal property thereof, individually and freely. The restrictions the management and disposal of common property assets are not applicable to the respective personal property assets of the spouses (French Code Civil Art.1428).

Once the community in gains between spouses regime is terminated on account of a cause contemplated by the law, the common property assets are divided equally between the spouses after the deduction of the debts payable (Cansel, 1977: 29; Gürkan, 1973: 328; Acabey, 1998: 108).

3.3.Germany

The community of property between spouses regime was in force in Germany before the enactment of the German Civil Code (Zeytin, 2008:32). On the other hand, the German Civil Code, which was brought into force on January 1, 1900, introduced a property regime, which provided for the man to enjoy the right of management and the right of usufruct in and to the property of the woman (Henrich, 1995: 91-92; Weinreich/Klein, 2008:532). The community of property regime was overruled as the legal marital property regime as it led to consequences against the interest of women in terms of the responsibilities of the spouses (Zeytin, 2008:32).

The Equal Rights Act was enacted on 8.6.1957, and brought into force on 1.7.1958 in order to establish equality between women and men (Cansel, 1977:33; Bergerfurt, 1986:134). The act, which introduced amendments to such clauses in the family law that were in breach of the equality of women and men, provided for the legally applicable marital property regime to be community in gains (Cansel, 1977:33; Bergerfurt, 1986:134). Community in property and partition of property were contemplated to be the optional property regimes (Bergerfurt, 1986:138; Zeytin, 2008:32).

Accordingly; the community in gains regime provides for a marital property regime based on the partition of property on the contrary of the term "community" (Acabey, 1998:110). As a matter of fact, each spouse maintains their property title to the property assets, which they acquire before and after the marriage (German Civil Code § 1363) (Cansel, 1977:35; Bergerfurt, 1986:139; Acabey, 1998:110).

This marital property regime, which is based on the partition of property, each spouse, in principle, enjoys the right of management, usufruct and right of disposal in and to the respective property assets thereof (German Civil Code §1364) (Cansel, 1977:35; Bergerfurt, 1986:141; Acabey, 1998:110). However; certain restrictions were introduced over the rights of disposal of the spouses in and to the respective property assets thereof in order to protect the family's property assets and to fairly apportion the same between the spouses when and if the marriage is terminated. According to such restrictions, neither of the spouses may dispose of the entire property (German Civil Code §1365) and household effects without the consent of the other (German Civil Code §1369) (Cansel, 1977:35; Bergerfurt, 1986:148; Acabey, 1998:110). Each spouse is, in principle, individually liable for the respective debts and obligations thereof (Bergerfurt, 1986:145). Thus, the surplus gains, yielded

through the deduction of the respective property assets of each spouse at the time of institution of marriage from that at the time of termination of marriage, are apportioned equally between the spouses upon the termination of marriage except for the cases, where the marital property regime terminates on account of the passing of one of the spouses (German Civil Code §1373) (Cansel, 1977:36; Bergerfurt, 1986:157; Acabey, 1998:110). The apportionment is of monetary nature and not in kind (Acabey, 1998:110). In the event the marital property regime terminates on account of the passing of one of the spouses; the purparty of the other spouse is increased by 1/4 without regards to whether or not the latter gained any earnings throughout the marriage or to the length in time of the marriage (German Civil Code §1371) (Bergerfurt, 1986:157; Acabey, 1998:110).

4. DEVELOPMENT OF MARITAL PROPERTY REGIME IN TURKISH LAW

A review of the development of marital property regime in Turkish Law reveals that partition of property, in which each of the woman and the man holds title to and is entitled to freely dispose of the respective property thereof, has been widely adopted and enforced since the ancient Turkic States founded in Central Asia before conversion to Islam (Gürkan, 1973:325; Öztan, 1974:44). Under the Ottoman rule, the partition of property was also enforced between spouses as a part of the Islamic law. The respective properties of the wife and the husband remained separate also after the institution of marriage (Yakut, 1996:s. 288). The Islamic law contemplated for the woman to freely dispose of the respective property assets thereof should she have full capacity to act (Akgündüz, 2012: 258). Accordingly, the husband was solely obliged to provide for the woman and the children. The woman was not obliged to

contribute to covering the household expenses without regards to her financial standing (Özta, 1974:45). Amongst the financial terms of marriage was bridewealth, being the money or property that man gave or promised to give the woman, which was of importance financially for the woman (Akgündüz, 2012: 258). Bridewealth was, basically, a protective economic instrument of precaution made available to the woman in the case of the termination of marriage, and was intended to mitigate the implications for the woman of a possible divorce, to which, in Islamic law, only the man is entitled, and to keep the woman from falling to poverty (Akgündüz, 2012: 258; Gürkan,1973:325).

In the era of the Republic of Turkey; Turkish Civil Code, which was enacted on 17.02.1926 and came into force on 4.11.1926, adopted partition of property, which was in conformity to the established Turkish custom, rather than unity of property, which was adopted by Swiss Civil Code, being the reference Code (Gürkan, 1973: 325). Community of property and unity of property were recognized as optional marital property regimes.

The partition of property regime, which does not contemplate any apportionment between the spouses if and when the marriage is terminated, leads to unfair and unjust consequences especially against the interests of the woman (Acabey, 1998: 76). Because the partition of property regime does not recognize the contribution to the property assets gained throughout the institution of marriage of the woman, who look after the children and take care of the housework at home, and/or is engaged in agricultural works in the field, works with the husband or even independently at another job (Acabey, 1998: 75). The fact that the property assets acquired during the marriage, in most cases, through the joint efforts of the spouses are registered for the name of the man specifically on account of

the patriarchal structure of Turkish society leads to unjust implications for the woman if and when the marriage is terminated (Acabey, 1998: 74). Therefore, the law-maker contemplated the participation to acquired property assets, being the legal marital property regime adopted by Swiss Civil Code, the reference Code, to be adopted as the legal marital property regime under Turkish Civil Code, which was enacted on 22.11.2001 and came into force on 1.1.2002.

In the participation to acquired property assets, are separated the property assets of each spouse into two groups, being the acquired property assets and personal property assets (Turkish Civil Code Art.196). While the personal property assets are excluded from apportionment when the property regime is terminated, the acquired property assets are apportioned between the spouses.

The participation to acquired property assets contemplates each spouse to enjoy title to the respective personal property thereof throughout the maintenance of the property regime as is the case with the partition of property. Each spouse may, within legal limits, individually manage the personal property assets and the acquired property assets under the title thereto, benefit the same and dispose of the same also within the participation to acquired property regime (Turkish Civil Code Art.223/I). Hence, the participation to acquired property regime is based on the partition of property system (Zeytin, 2008:77).

When and if the property regime is terminated, the acquired property assets and the personal property assets of the spouses are separated from one another. In the participation to acquired property regime, the acquired property assets are defined by Section 219 of Turkish Civil Code as the property assets, which the spouses may acquire against certain

considerations as of the institution and throughout the maintenance of the property regime. The second paragraph of the same section lists examples of certain acquisitions of the spouses in five sub-paragraphs. Accordingly;

- Acquisitions gained in consideration of labor,
- The payments by social security or social welfare institutions and agencies or the funds established for relief to employees and the like entities,
- Damages paid due to the loss of capability to work,
- Income derived from personal property, and
- The assets that substitute acquired property assets are considered as the acquired property assets. The items listed are not of restrictive but of exemplary nature.

The items listed under Section 220 of Turkish Civil Code are, legally, the personal property items. Such personal property items are:

- Any item that is intended solely for personal use of either of the spouses,
- The property assets, which the concerned spouse owned at the time of institution of the property regime, those acquired through inheritance or those acquired through outright gains,
- Moral damages receivable,
- Assets that substitute personal property assets.

In the case of liquidation of the property regime, the debts and obligations in respect of the acquired property of each spouse are deducted from the value of the acquired assets (Acabey, 1998:130). Each spouse is entitled to claim on the half of the value of the acquired property assets of the other spouse. Such claims are, thus, net off.

5. CONCLUSION

Rigid application of either the partition of property systems or the community of property regimes lead to such adverse implications and consequences for the spouses that are in breach of the principle of equality, on account of which the current approach is endeavoring to develop mixed regimes. Such mixed regime systems are, often, those that are intended to apportion the gains derived during the maintenance of the institution of marriage equally between the spouses. Even in England, where partition of property continues to be adopted and enforced as the legal marital property regime, solutions have been developed to prevent the such implications of partition of property regime that lead to inequalities between the spouses.

The community in surplus earnings, which is adopted and enforced as the legal marital property regime in Germany, and participation to acquired property, adopted and enforced as the legal marital property regime in Switzerland and Turkey, all three of which enforce mixed systems, are based on the partition of property. The said property regimes basically contemplate for the property assets of each spouse to be separated from those of the other as is the case with the partition of property regime. When the property regime is terminated, each spouse is, in principle, entitled to a claim on the half of the net value of the property assets gained and acquired by the spouses throughout the marriage. The community in gains regime in force in France contemplates that the savings saved by the spouses from the earnings thereof constitute the common property. Each spouse may freely take disposal actions on the common property assets except for the cases provided by the law. In the said aspects, the mixed marital property regime systems emerge as an appropriate solution that ensures both the title and rights as well as the freedom of disposal of each spouse in and to the respective property assets thereof and ensures equality between spouses.

REFERENCES

- Acabey, M. B. (1998). *Evlilik Birliğinde Yasal Mal Rejimi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Akgündüz, A. (2012). *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı, Özel Hukuk-I (Şahsın Hukuku ve Aile Hukuku)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Cansel, E. (1977). Medenî Kanunda Kadın Erkek Eşitliği İlkesinin Değerlendirilmesi (Mukayeseli Hukuk). *Medeni Kanun'un 50. Yılı*, 23-42.
- Delplanque, C. (2004). Origins and impact of the French Civil Code (E. Horak, Trans.). *Association Française pour l'histoire de la justice*. Retrieved from. <http://www.afhj.fr/ressources/french-code-civil.pdf> on 04 February 2010
- Ferrand, F., & Braat, B. (2008). National Report: France, Property relationship between spouses – France. Retrieved from <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/France-Property.pdf> on 09 February 2010.
- Gürkan, Ü. (1973). Karının İktisaden Korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-4, 317-352.
- Gürkan, Ü. (1978). Türk Kadınının Statüsü ve Sorunları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-4, 381-396.
- Harris- Short, S.& Miles, J. (2011). *Family Law*. New York: Oxford University Press.
- Henrich, D. (1995). *Familienrecht*. Berlin-New York.
- Öztan, B. (1974). Evlilikte Mal Rejimleri. *Türk Hukuku ve Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, 41-91.

- Rouhette, Georges & Anne Berton. (2004). *The French Civil Code (English Version)*,. Retrieved from <http://www.phalthy.files.wordpress.com/2006/11/civil-code-france.doc> on 04.02.2010.
- Weinreich, G., & Klein, M. (2008). *Fachanwaltskommentar Familienrecht*. Köln.
- Welstead, M., Edwards, S. (2007). *Familiy Law*. New York: Oxford University Press.
- Yakut, E. (1996). Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin fetavâ-yi Ali Efendi Adlı fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 288-317. Retrieved from <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/912/11378.pdf>, on 22 October 2010
- Zeytin, Z. (2008). *Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Tasfiyesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com